

Paulina Lebl Albala

VIDOV ŽIVOT

BIOGRAFIJA DR DAVIDA ALBALE

Paulina Lebl Albala
VIDOV ŽIVOT
BIOGRAFIJA DR DAVIDA ALBALE

Paulina Lebl Albala
VIDOV ŽIVOT
BIOGRAFIJA DR DAVIDA ALBALE

Izdavač
Aleksandar Lebl

-Kompjuterska obrada teksta
Branko Hristov

Štampa
Čigoja, Beograd

Tiraž
200

Paulina Lebl Albala

VIDOV ŽIVOT
BIOGRAFIJA DR DAVIDA ALBALE

Beograd, 2008.

Uvod

Posle knjige *Tako je nekad bilo*, sećanja Pauline Lebl Albala, koju sam objavio 2005. godine, sada objavljujem i njenu biografiju dr Davida Albale, njenog supruga, pod naslovom *Vidov život – Biografija dr Davida Albale* (u rukopisu je bilo *Njegov život*; Vid, kako su ga zvali u porodici, skraćeno je od David). Odluku da to učinim doneo sam pošto je rukopis stajao nekoliko godina u Jevrejskom istorijskom muzeju, koji nije imao mogućnosti da ga objavi. Kucan je na pisačkoj mašini, latinicom, uz nekoliko kratkih zapisa na marginama, pisanih rukom njihove ćerke Jelene Albala Gojić. Stiče se utisak da autorka rukopis posle pisanja nije čitala i menjala. Ja ga objavljujem kako je napisan, uz neophodne minimalne intervencije i uz neka objašnjenja, bez temeljnog lektorisanja i redigovanja, iako je za to bilo razloga. U tekst je autorka htela da ubaci pojedina dokumenta i ostavljala mesto za njih, ali ih ja nisam pronašao. Dodao sam nekoliko fotografija iz JIM.

Dr David Albala bio je značajna ličnost u Srbiji i Jugoslaviji u toku i između dva svetska rata. Bio je na važnim funkcijama, kao što su potpredsednik Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije, predsednik Jevrejske veroispovedne opštine sefardskog obreda u Beogradu itd. Tokom tih ratova Vlada Srbije i knez namesnik Jugoslavije Pavle slali su ga u SAD sa posebnim poverljivim zadacima. U njegovoj ličnosti sjedinjavali su se vatreni srpski patriota i isto tako vatreni cionistički aktivist, a da jedan nije smetao drugom nego su se dopunjavali.

Knjiga se može podeliti na deo u kojem autorka opširno i u najlepšoj svetlosti piše o ličnim osobinama svog supruga, i na, za čitaoce verovatno zanimljiviji, deo u kojem je reč o događajima u kojima je on igrao značajnu ulogu. Izneti su mnogi podaci iz neobično bogate biografije dr Albale, koji, verujem, bacaju donekle novu svetlost na njegovu ličnost, pre svega na njegova shvatanja, kao i na neke događaje iz naše novije istorije. Objavljujem i recenziju dr Latinke Perović o knjizi i razdoblju naše istorije na koji se ona odnosi, na čemu joj zahvaljujem. Takođe zahvaljujem akademiku Predragu Palavestri na preporuci za objavljivanje.

Štampanje ove knjige novčano su pomogli Savez jevrejskih opština Srbije, Jevrejska opština Beograd, Loža Bne'i B'rit Srbija 676 i Fond Buki Finci.

Aleksandar Lebl

Njegov život*

Nije bilo veselo detinjstvo moga Vida. Nemaština i skučavanje pratili su ga verno iz godine u godinu, a uskoro je ove premašila još veća žalost: gubitak roditelja. – Ali, da počnemo redom.

Mati moga Vida bila je iz stare beogradske porodice Melamed, i zvala se *Lea*. Bila je, kažu, ridokosa, veoma živa, temperamentna i sklona gnevu. Ona se udala za *Avrama Kovu, siromašnog limara, čiji su pretci bili rabini u Solunu, dok je on sam jedva životario od svog limarskog zanata, i njime ishranjivao svoju mnogobrojnu porodicu, menjajući mesto stanovanja, čas Beograd, čas Krajovu, čas Turn Severin*, – sve u potražnji kore hleba. Prva uspomena koja je ostala Vidu na njegovog oca, to je bio prizor: otac suv i slab, na krovu jedne visoke kuće, postavlja ivicom nastrešice oluke za skupljanje kišnice. Vid je zadrhtao od užasa ugledavši svog oca u takvoj opasnosti – kao što se to bar detetu učinilo, – i tu sliku zadržao je u pamćenju celog života. Sećao se još da mu je otac bio vrlo razborit, stalozhen, miran i blag, te su mnogi dolazili k njemu, ma da siromašnom zanatliji, da im da savet ili čak da donese presudu u sporovima ljudi. Ta mirnoća i taj pravilan sud bili su u njemu svakako nasledstvo njegovih predaka rabina. Vid je svakako od svog oca nasledio duhovne osobine i nežnost, dok je na mater naličio svojom živahnošću duha i plahovitošću.

U toj porodici 1 septembra 1886 rodio se Vid kao peto dete; jedna Seja-Bukas i tri brata bili su stariji od njega. Za njim je došla još jedna sestra, Klara, a kad je najzad došao na svet najmlađi brat Joe, 1892, nesrećna žena umrla je od infekcije nekoliko dana posle porođaja, koju je prouzrokovala nestručna babica. Mati mrtva, a sedmoro dece, od kojih najmlađe novorođenče, plaču po kući. I ma da je najstarija devojčica – Seja, kako ju je Vid zvao s puno nežnosti, s puno požrtvovanja u svojoj četrnaestoj godini postala mati za šestoro mlađe dece, život u kući postao je još teži. Jadan otac, već inače slaboga zdravlja i klekajući od briga i žalosti, nije još dugo nalazio u sebi snage da se bori. Rođaci, poznanici, susedi rešavaju problem slabo zbrinute siročadi kako znaju i umeju. Sedmoro dece odvodi se u sedam raznih kuća, a neka od njih dobivaju, adoptacijom, i razna prezimena. Petogodišnjeg Davida usvajaju njegov

---

* Iznad naslova rukom, ćirilicom napisano je: „Započete prve beleške 11 aprila 1942 u Vašingtonu 5 dana posle Vidova pogreba“. (A. L.)

teća i tetka – sestra njegove majke, i daju mu prezime Albala. I tako *David Kovu postaje David Albala*. Tri godine nakon svoje žene, umire i on, 1895.

Beogradski trgovac *Isak Albala i njegova žena Sofija* voleli su maloga crnopurastoga, živog, pametnog i vrlo lepog dečka, ali to ipak nisu bili pravi roditelji. Ma da nisu imali svoje dece, oni nisu imali prema malome Davidu onu toplinu osećanja kao što se ima prema rođenom detetu. Vid je često pominjao žestoke kazne što su mu oni bili dodeljivali za najmanje detinje prestupe, objasnivši mu iz malena da ga drže od milosti, da im mora biti duboko zahvalan i da se mora starati da im olakša život. I mali dečko vršio je sve domaće poslove, počev od uspremanja kuće, nameštanja postelja, pranja sudova i čišćenja ulice, kao da je bio odrastao pokućar. Ali taj dečko donosio je docnije iz škole odlična svedočanstva, što je godilo adaptivnim roditeljima i pothranjivalo u njima nade za budućnost.

Osnovna škola kod Saborne crkve i Prva beogradska gimnazija, elitna gimnazija Beograda, to jest gimnazija s najdužom i najsvetlijom tradicijom i s najboljim nastavnim osobljem, – bile su škole koje su udarile temelj Vidovom obrazovanju, koje je pouzdano bilo najbolje obrazovanje što se moglo dobiti u Srbiji na prekretnici XIX i XX veka. Važnije od znanja je to što je u Vidu u tim školama razvijeno, – kao i u svima generacijama toga vremena, – osobito *intenzivno rodoljubivo osećanje*, i specijalna ljubav za Beograd i za ideale koje Beograd pronosi. Tu je najzad, Vid stekao drugove i prijatelje, s kojima je saradivao i održavao veze u toku celog života.

Radoznalost maloga dečka bila je ogromna, a bogata knjižnica dačke družine „Nade“ davala mu je obilatu lektiru. Često je sedeo duboko u noć nad knjigama, i dok su njegovi roditelji mislili da „jadni dečko neumorno uči“, njegova mašta je preletala sve kontinente i oblasti raznih naučnih disciplina, potsticana stalnim čitanjem. U višim razredima gimnazije čitao je već s lakoćom nemački i francuski, ma da je u francuskom jeziku bio samouk, pošto je se bio prijavio za učenje grčkog s obzirom na medicinske studije kojima se nameravao posvetiti.

Ambicija mnogih građana iz tog vremena bila je da im sin postane lekar-doktor! To se nije postizalo lako – medicinskog fakulteta nije bilo u to vreme u Beogradu, te se dečko morao slati u inostranstvo. Trgovački poslovi Isaka Albale išli su iz godine u godinu sve gore, ali je doista bilo pohvalno od njega što dečka koji se razvijao vanredno uspešno nije hteo ni po koju cenu da odvoji od škole i uputi na drugu stranu gde bi našao brzu zaradu, – nego je uporno tražio puta i načina kako da ga pošlje u inostranstvo na studije. *Neke jevrejske organizacije, kao Potpora, i neki pojedinci (trgovac Bencion Buli, Vidov kuzen Haim Melamed, i drugi) obećali su redovnu mesečnu pomoć za školovanje darovitog dečka. I tako je Vid položivši 1905 viši tečajni ispit, otišao u jesen u Beč, i upisao se na medicinski fakultet.*

Za svakog omladinca male Srbije smatralo se kao vrhunac sreće da ode u inostranstvo na studije. Ne zato što tadašnja naša Velika škola nije bila odlična škola, nego zato što je mladić, otisnuvši se u inostranstvo, dobijao priliku da „vidi sveta“. Boravak po velikim evropskim kulturnim centrima nesumnjivo je razvijao vidokrug omladinaca u znatnoj većoj meri nego li studije u našoj maloj ma da dragoj prestonici predkumunovske Srbije. Stoga Vid tada nije sebi ni postavljao pitanje da li doista ponajviše voli lekarski poziv, koji mu je bio namenio njegov poočim. Glavno je bilo otići u inostranstvo. Ako bi možda izrazio želju za drugim pozivom mogao bi lako ostati u Beogradu, gde je bilo drugih fakulteta. Uostalom, jedan jevrejski dečko onog vremena nije imao veliki izbor u intelektualnim profesijama: lekarski ili advokatski posao, kao nezavisni, za koji nije bilo potrebe protekcije moćne ili uticajne rodbine, niti partijskih veza, pomoću kojih se jedino dolazilo do viših položaja, – mamili su ponajviše jevrejske dečake. Bistrina, razum, vrednoća i savesnost u radu – te osobine mogle su izvojevati lepu budućnost svakom omladincu u tim pozivima bez obzira na njegove „veze“ i „pozadinu“.

Bilo je izvrsno za Vida što se bio odvojio od svoje skromne sredine i otisnuo u inostranstvo. Beč cara Franje Josifa bio je doista u to vreme kulturno i umetničko središte Podunavlja i Balkana, a u isti mah bio je arena gde su se sukobljavala različita nacionalna stremljenja, i tu delili, teorijski, ideološki i politički, najoštrije megdane. Otkinut od svoje beogradske sredine, gde je bio jako vezan za kuću, malograđansku kuću skućenih vidika njegova poočima, Vid se našao najedanput na jednoj vetrometini, slobodan od svih dotadašnjih veza, i – sam. Bez obzira prema ikome, odgovoran samo sebi i svojoj savesti, on se otisnuo u svet vođen jedino svojim urođenim naklonostima i interesovanjima. Talas ga je, naravno, brzo zahvatio i odvuкао na onu stranu gde ga je vukao njegov nagon: u tabore jevrejskog nacionalnog pokreta, u cionističke organizacije na bečkom univerzitetu.

Vid je, pre svega, bio prilježan đak, studirao je vredno, i savlađivao s lakoćom široke oblasti naučnih disciplina, svagda s najboljim rezultatima i priznanjima svojih profesora. Medicinu je završio za pet godina i dva meseca, i time tukao rekord na studijama ovog fakulteta gde su obično đaci provodili najmanje šest, pa i više godina dok su stekli diplomu. *Promovisan je 10. decembra 1910.*

Uporedo s tim, Vid se u punoj meri koristio visokim kulturnim ustanovama čije blagodeti bile su pristupačne svakom stanovniku „carskoga grada“. Bogata Univerzitetska biblioteka pružala je udobne prostorije za studiranje i lektiru mladome studentu, koji je ne samo dane, nego često i večeri provodio u njoj. Raznovrsni muzeji i izložbe – i to ne samo umetnički, nego i prirodnjački, istorijski, industrijski i tehnički – Vid je svagda imao neverovatno široko interesovanje – nisu imali stalnijeg i ver-

nijeg posetioca nego što je bio student Albala. A Dvorska Opera, u to vreme jedna od najjačih na svetu, videla je, do duše na poslednjoj galeriji, a često samo na mestu za stajanje, mladoga studenta, i to ponekad dva-tri puta nedeljno. Vid je neizmerno voleo muziku, i ona ga nije nikada zamorila. Pričao je da je neke opere, kao Wagnerove „Meistersaenger“ i „Goettersdaemmerung“, ili „Fausta“ od Gounaud-a ili „Jevrejku“, odslušao možda po dvadeset puta. On koji se nije odao nijednoj strasti – niti je pio alkohol, niti je pušio ikada, niti je imao ikakve poroke u koje često upada omladina, – bio je neumeren samo u jednom: u diskusijama o ostvarenju nacionalnih ideala i – u opijanju muzikom.

Boravak u Beču načinio je maloga Dorćolca Evropljaninom: pribavio mu je lakoću u usmenom i pismenom izražavanju na nemačkom jeziku, raširio mu vidik, dao mu prvorazredna sredstva za intelektualan i uopšte kulturni razvoj, omogućio mu odličnu stručnu spremu – *medecinski fakultet u Beču smatran je u to vreme najboljim medecinskim fakultetom na svetu*, – i doveo ga u dodir ne samo sa savremenim strujanjima Evrope, nego i s mnogim mladim ljudima koji su se tu sticali iz raznih krajeva prostrane Dvojne monarhije i s Balkana. Tu je on udario temelj mnogim svojim prijateljstvima. Kako su uskoro, rušenjem Austro-Ugarske, mnoge od tih oblasti ušle u opseg Jugoslavije, on se najednom našao u istoj državi sa svojim nekadašnjim drugovima sa bečkog univerziteta, te je na taj način s njima nastavio saradnju na cionističkoj ideologiji, koja ih je bila zbližila i za koji rad su se svi zajednički spremali. Njegovi drugovi iz bečkih dana bili su Aleksandar Liht, Beno Stein, Dr. Altman, Vita Kajon i dr.

Za vreme tih studentskih dana Vid se upoznao s jednom mladom Bečlićkom, studentkinjom konservatorijuma, po imenu Paula. Postupno se iz poznanstva razvila ljubav, prva ljubav u Vidovom životu. Mladi ljudi obećali su jedno drugom „večitu vernost“ i samo su odlagali brak dok ne reše pitanje svoje egzistencije. Pojednostiti o toj ljubavnoj istoriji su mi nepoznate, jer je Vidu bilo neugodno da preda mnom evocira te uspomene.

Posle promocije za lekara, Vid se vratio u Beograd da odsluži svoj vojni rok. Kao đak, imao je da služi samo godinu dana, i to u Beogradu, u bolnici, pod upravom Dr. V. Subotića. Za to vreme, materijalno stanje njegovih roditelja sve se više pogoršavalo. *Otac mu se razboleo i nije mogao više da radi*. Za lečenje bio je potreban novac, a mladi lekar još bez službe, bez zarade, čak bez prava na praksu, morao je potpisivati menice i zaduživati se da bi oca poslao na more i davao izdržavanje majci. I tek kada smo se mi venčali, Vid je postupno isplatio sve

David Albala u Beču oko 1910. godine (?)

dugove koje je u to vreme učinio za svoje roditelje, kao i dug Potpori i pojedincima koji su ga pomagali pri njegovom školovanju.

Obrvan materijalnim brigama i s puno obaveza prema svojim, Vid nije znao šta da počne. Za instalisanje lekarske ordinacije nije imao sredstava, a još manje mogućnosti da čeka razvoj prakse. Jedan oglas u novinama uneo je malo svetlosti u njegove nejasne perspektive. Tražio se lekar za prekookeanski brod, sopstvenost društva Lloyd-a, koji je održavao redovnu plovidbu između Trsta i Južne Amerike. I Vid, koji je kao svaki mladić voleo putovanja, daleke zemlje, avanture, a u isti mah želeo da se opet otisne iz jedne sumorne sredine, koja ga je sputavala i od koje se bio otuđio svojim produženim boravkom u Beču, – primio se da bude lekar na toj lađi. Tim pre što mu je ovo rešenje davalo mogućnost da skoro celu svoju platu šalje svojim roditeljima za izdržavanje.

Kada je stigao u Trst, prvi put je ugledao more. Od tada ga je more zanelo, i celoga svog života ostao mu je veran poklonik. Vožnja beskrajnom pučinom usrećavala ga je, i nikada mu nije bila dosta. Beskraj okeana, beskraj neba, vetrovi koji šibaju slaboga čoveka na krovu lađe, nikakva briga za sutrašnjicu – Vid je doista uživao, odmarao se i pribirao za velike poslove i dužnosti koje će mu uskoro pasti u deo. Uvek je tvrdio da mu je ta godina života bila najbezbržiija.

Tri puta je brod dolazio u Argentinu i Braziliju i tri puta se vraćao u Trst. Jednom prilikom dok je bio u Braziliji teško se razboleo od malarije, i s mukom se spasao te opake boljke; ali se na moru brzo oporavio, jer mu je vožnja prijala i nije nikad patio od morske bolesti.

Pri njegovom trećem povratku iz Južne Amerike, stigao mu je glas: Srbija, u savezu sa Crnom Gorom, Bugarskom i Grčkom, objavila je septembra 1912. rat Turskoj. Vid, veseo kao svi pripadnici tog naraštaja što je najzad njima dano da postanu izvršiooci narodne zavetne misli, vraća se smesta u zemlju i stavlja svoje usluge na raspoloženje našoj vojsci. Punu godinu dana bio je tada pod zastavom, za vreme turskog i bugarskog rata, kao i za vreme arnautske pobune.*

Srbija je iz ratova izišla uvećana, i na svim stranama se govorilo i pisalo kako su joj preko potrebni obrazovani ljudi da je uredi i podignu. Vid sada nalazi da mu je sada mesto samo u zemlji, odriče se svog prijatnog moreplovstva, i *dobija službu sreskog lekara u novooslobođenom Bitolju, januara 1914.*

Tada sam ga upravo videla prvi put kao lekara, na obrezanju moga sestrića Pavla. Bio je vanredno lep, i zračio je životnim poletom i samouverenjem. Izmenjali smo nekoliko rečenica, – i svako je otišao na svoju stranu, jer smo oboje od nas išli sasvim oprečnim stazama.

---

* Na margini strane rukom je dopisano „bolesti za vreme rata“. (A. L.)

U Bitolju, tada velikoj turskoj palanci, Vid je od prve bio jako zapažena ličnost. Bečki lekar, uz to *državni lekar*, povrh svega mlad i lep, a uz to vanredno zauzimljiv i požrtvovan, – zar nisu to bili dovoljni razlozi koji su ga činili privlačnim. Od meseca januara kada je tamo započeo praksu, pa do jula 1914. kada ju je prekinuo usled izbijanja Svetskog Rata, – za tih nekoliko meseci zarada mu se bila udesetostručila. Pretstojala mu je sjajna lekarska karijera.

Pri svem tom, u Svetski rat Vid je krenuo veseo, prosipajući pred polazak šampanjac, – željan da se, zajedno sa svojim ratnim drugovima, osveti staroj hipokritnoj dvojnoj monarhiji, koju je cela naša generacija mrzela iz sve duše. Sve što je on toga rata uradio i kao lekar i kao nacionalni borac, biće opisano na drugom mestu. Jedno je nepobitno: njegov udeo u tome ratu bio je lavovski. S ponosom je svagda govorio da je i on dodao jednu ciglu u veličanstvenu zgradu lepe i velike Jugoslavije.

Ali je Vid iz ratova izneo osetno oronulo zdravlje. Kolera, pegavi tifus, trbušni tifus, jako su mu oslabili njegove organe za varenje. Od tada pa do kraja svog života morao je svagda da obraća najveću pažnju na dijetu i da živi po vrlo strogom režimu. Sve poslastice sa trpeze izobilja uskraćivao je, kao lekar, sam sebi.

Pred sam početak I Svetskog rata, kada mu se praksa stala da razvija neverovatnim tempom, i kada je smatrao da je za njega najzad završen period materijalnih briga i nestašice, *pozvao je k sebi u Bitolj svoju verenicu iz Beča*, da se venčaju. U tome je buknuo rat, i – do venčanja opet nije došlo. Nije im bilo suđeno da se uzmu.

Dok je Vid bio na bojnopolju, on je *Paulu* poverio staranju svoje pomajke, koja je u međuvremenu bila ostala udovica. Šta se sve zbivalo između ove dve žene – ne znam. Očito je da staroj ženi nije nikako bila u volji tuđinka, s kojom čak nije umela ni da razgovara. U svakom svom pismu Vidu, koji je tada stajao sa vojskom na Drini, na braniku svoje domovine, majka je iznosila puno žalbi protiv Paule, bedeci je da je koketa, neradnica i ko zna šta još. Mora biti da je ona toj devojci načinila od kuće pakao, tako da se ova jednoga dana – kako se rat produžavao u nedogled – izgubila iz kuće, i *otišla, izgleda, u Carigrad*. Da li je Vid pod tim patio – ne znam. Ali, svakako, njegova doživljavanja na frontu bila su tako intenzivna, da je sve ove lične stvari potiskivao u pozadinu svoje svesti. A kada se s proleća 1915. teško razboleo od pegavog tifusa, i kada je njegova pomajka pohitala da ga neguje, ona je bila puna priče i pohvale za njegovu mladu *kuzinu Rustiku Melamed, kćer Vidova ujaka Samuila Melameda*. Kad se Vid pridigao posle dvomesečne bolesti, otišao je ujakovoj kući u Aleksinac, gde se njegova pomajka takođe bila sklonila iz stalno bombardovanog Beograda. Dobra ujna smislila je plan koji je njoj izgledao idealan: da se kuzen oženi svojom kuzinom. Oboje su iz iste dobre porodice, oboje su lepo vaspitani, a u toj vezi jedino ona će uživati zaslu-

ženo poštovanje. Vid i sam slab, uvređen naglim i neobjašnjivim odlaskom Paule, dao je pristanak na navaljivanje pomajčino, i uskoro potom se vratio na svoju vojnu dužnost. Došlo je povlačenje kroz Albaniju – i Vid je ponovo bio rastavljen prostranstvima i bojnim frontovima od svoje druge verenice.

Na ostrvu Krfu, gde je boravio s našom vojskom, oporavljajući se od svega preživljenog, *upoznao se s vanredno lepom mladom Beograđankom Ankom Mičić, kćerkom novinara Mičića-Brke*. Ona je bila razvedena žena, a on je verenik svoje kuzine – i oboje se obećaju jedno drugom. I tada Vid, prisativši se da je vezan veridbom, u jednom pismu Rustiki, punom nežnosti i takta, ali u suštini čemerno gorkim, raskida veridbu i vraća joj slobodu, što je jadna devojka vrlo teško podnela. Ali kada je Vid u leto 1917. poslan u Ameriku, ponovo su ga mora i okeani rastavili od njegove nove verenice. Međutim, lepa raspuštenica nije mogla živeti od platonske ljubavi i uspomena. Vid je uskoro u Americi saznao da se ona udala – za nekog bogataša Grka. I tako je *i po treći put njegova veridba bila raskinuta*.

1917, 1918. i 1919. koje godine Vid je proveo u Americi i u Parizu u plodnom nacionalnom radu biće prikazane na drugom mestu. Za sada ovoliko: Kada smo se Vid i ja upoznali s jeseni 1919. u Beogradu – stanovali smo slučajno u istoj kući u Rajičevoj ulici broj 3, ja kod moje sestre Ruže a on kod svojih rođaka Arueti, – oboje smo bili ljubavni brodolomci. I on i ja imali smo za sobom po neku sentimentalnu povest, od kojih su neke bile na silu prekidane našom, neke tuđom voljom, a neke neumitnim peripetijama ratnih događaja. I kada *smo se 9. novembra na Kalemegdanu zaverili jedno drugom* da ćemo se združiti za ceo život, oboje smo nosili u srcu zebnju da li će naša reč ovoga puta biti održana, da li će nam najzad biti suđeno da ne izgubimo jedno drugo, da se ne rastavimo. U jednom praznovernom strahu, Vid nije nikako hteo da objavimo kroz novine svoju veridbu, govoreći: „Vi ste mi tako velika dragocenost, tako velika sreća, da se neprestano bojim ureći će me.“ – A ja sam isto tako osećala zebnju i neizvesnost, tim pre što su me mnogi bliski dobronamerno opominjali kako treba dobro da se predomislim pre no što stupim u brak sa čovekom koji je svakoj devojci koju je upoznao obećavao venčanje.

Ali, ovoga puta brodolomnici su u svome braku našli najzad željeno mirno utočište... (iza ovoga je stavljeno ? – A. L.).

Ženidba je prinudila Vida, kao što je to obično slučaj u braku, da misli malo više na praktičnu stranu života, koju je u dugim ratnim godinama bio sasvim prenebregao. Najpre je morao izdejtstvovati pravo lekarske prakse u Beogradu, što je išlo prilično teško, jer je tadašnji načelnik Ministarstva narodnog zdravlja, Đoka Nikolić, u svom uskogrudom birokratizmu, hteo silom da ga pošlje ponovo u Bitolj, ne priznajući mu njegove ratne zasluge i uskraćujući mu pravo rada u Beogradu, što je

svakom drugom strancu ili nedostojnom građaninu odobravao. Tada se Vid tome prkosno usprotivio i čak žrtvovao osam godina redovne državne službe, od kojih su sedam bile ratne, to jest dvostruke, – i stupio je u neizvestan ali nezavisan život praktičnog lekara.

Za Vida je bilo najbolje što se bio otkinuo od svake tuđe komande i otisnuo sam u životnu borbu i utakmicu. On se te borbe nije bojao: poznavao je svoje sposobnosti, znao je da je stručno odlično spreman, i gledao je neizvesnosti smelo u oči. Njegov krug poznanika u Beogradu bio je veliki, i on se nadao da će izvojevati sebi ugledno mesto među beogradskim lekarima, kao što je to nekad bio slučaj i u Bitolju.

Ali se zbililo sasvim drukčije. Početkom marta 1920. – Vid još nije bio skinuo sa sebe vojnu uniformu, koja mu je, uostalom, izvanredno stajala – pošto još nije bio demobilisan, ma da je bilo već više od godinu dana kako je rat bio završen – odjednom je bio pozvan ponovo na vojnu dužnost: ovoga puta kao *član regrutne komisije*. I Vidu i meni nije bilo pravo da se rastavimo: strah od nečeg nepredviđenog, mučkog, što je njemu raskinulo tri veridbe uvek usled tih spoljnim događajima nametnutih rastanaka, pomolilo mu se u duši, – te se mi odlučismo da se odmah venčamo te da krenemo zajedno.

Dan venčanja bio nam je 14. mart. Svadbeni put – stanište regrutne komisije: Žitkovac (predgrađe Aleksinca) i Jagodina. Kad smo potom stigli – upravo o Uskrsu – u Vrnjačku banju, proleće nas je tamo pozdravilo svojom razdraganom bujnošću. Na svima stranama voćke u cvetu, behar koji se prosipa po sočnoj, zelenoj travi, pomamni cvrkut ptica. Blage i skladne linije okolnih povijaraka, kao i zagonetne i mračne dubine šuma na padinama planine Goča, koji stražari verno i stalno nad pitomom vrnjačkom dolinom, sve nas je to privuklo, osvojilo, gotovo zanelo. I kada je naš hotelijer počeo da nagovara mladog sanitetskog kapetana da preko leta ovde vrši lekarsku praksu kao banjaski lekar, – nije bilo slučaja da je neki lekar ikada bio nezadovoljan vrnjačkom banjom – Vid, koji je svagda donosio odluke brzo, odlučio se odmah i smesta iznajmio stan. I ja, koja sam boravak u prirodi svagda pretpostavljala boravku u gradu, radosno sam mu povlađivala. I tako od tog leta 1920, pa zaključno s letom 1939, – dakle punih dvadeset godina uzastopce Vid je vršio preko cele banjiske sezone praksu u Vrnjačkoj banji. Na taj način, Vidov život postao je jasno podeljen u dva otseka: jedan letnji, kada se sav predavao svojoj lekarskoj praksi, – i drugi, zimski, kad mu je lekarski posao bio u pozadini, a kada je sav tonuo u vođenje javnih, opštih poslova. Letnja sezona bila je vrlo teška i zamorna, – u julu i avgustu radio je svakodnevno skoro 12–14 časova, a nekih dana i svih 16, – ali je zato obezbeđivao sebi materijalan život preko zime. Svestan da je preko leta ispunio dužnosti hranitelja kuće, on se preko zime predavao radu koji je više svega voleo i koji ga je najviše interesovao: javnim poslovima.

Ali, to nije tako lako bilo od samog početka. Mladi lekar nije mogao da zaradi u letnjim mesecima toliko da bi od te zarade mogao živeti cele godine. A praksa u Beogradu, usled stalnog prekidanja, išla je slabo. Vidovi poznanici, koji su ga neizmerno voleli kao svoga duhovnog vođu, kad su se razboleli, zvali su drugoga lekara, i među sobom govorili: „Odakle da se Doktor Albala bavi trčkaranjem od kuće do kuće? Za to su drugi tu. Doktor Albali je mesto na sednicama, da predsedava, da drži govore...“ Ali, usled takvog stava Vidovih prijatelja, naš svakodnevni život, naročito prvih godina, bio je ispunjen brigama, lišavanjima i mnogim gorkim odricanjima. Vid nije zamerao svojim prijateljima što prema njemu upotrebljavaju drugo merilo, ali mene je često revoltirala ta njihova nesvesnost i nedovitljivost, jer je zbog nje njihov vođ ostavljen često da živi samo od njihovog aplauza.

Međutim, Vid lično nije se nikad paštio za klientelom. Njemu nije nikada bilo stalo do materijalnih rezultata njegova rada. Koliko puta je sam bio odbio bolesnike i toplo ih upućivao drugim lekarima, smatrajući da će on biti korisniji ako ode na neku sednicu. „I drugi lekar umeće da ukaže pomoć bolesniku, a povrh toga biće srećan da zaradi koju paru. Ali prisustvo Doktora Albale na sednicama je neophodno potrebno: tamo ga ne može niko zameniti. Do duše, bilans prihoda biće manji, ali, zar je zarada jedina vodilja života! Tek štogod! Ja ne bih mogao da živim kad bih morao sve svoje vreme da upotrebim na sticanje novca. Ja živim za nešto više.“, ponavljao je Vid često objašnjavajući mi neke od svojih postupaka koje su meni, ma da sama nisam nikada bila materijalistkinja, ipak izgledali neshvatljivi i možda čak i lakomisleni.

Naročito prvih godina našeg braka ja takvo njegovo ponašanje nisam razumela, i pošto smo bili siromašni početnici i često u mnogome oskudevati, čudila sam se njegovom lakom odbacivanju svake mogućnosti zarade. Ali moja plemenita sestra Ruža tu mi je pomogla svojim savetima: „Ti treba da ga razumeš“, govorila je ona. „On je idealista, i sve mu se čini sitno i nevažno kad je u pitanju njegov ideal. I dok bi se mnogi, na primer moj muž, polomili samo da zarade što više, tvoj Vid i ne misli na stvari praktičnog života. Zar ne vidiš koliko je on drukčiji od ostalih, koliko je on uzvišeniji i bolji od svih ostalih. Zar je moguće da ti to ne shvataš? Ta bar tvoj idol nije nikad bio zlatno tele!“

Postupno, ponavljajući u sebi ove reči Ružine, ja sam se pomirila s ovakvim Vidovim držanjem u materijalnoj oblasti našeg života. Moram priznati da je i on postupno pravio koncesije zahtevima svakidašnjice, uviđajući kako nas njegov zanos za opštim poslovima i prenebregavanje zarade često nateruje na razna skućavanja. Primer njegovih kolega lekara, koji su se na prvom mestu paštali oko lekarske prakse, to jest oko zarade; a u isti mah primer naše porodice koja je živela u obilju, učinili su da je on, svakako i protiv svojih sklonosti, promenio svoj stav samo da mi

ne bi nametnuo više teškoća, čak je bio vrlo radostan kad bi mu se ukazala prilika da ponešto uštedi „za starost“, kao što je on govorio, ali koju, avaj, nije dočekaao.

I ja sam tek postupno shvatila njegovu izuzetnost i altruizam, a od tada je u tom pogledu nastao među nama potpun sklad. Materijalno dobro njegovo i njegove porodice bilo je svagda određeno opštem dobru; čovek je zato tu da daje iz sebe, a ne da traži iz sebe, ponavljao je Vid često. Da je on bio nešto materijalno obezbeđen, on svakako ne bi ni pet meseci u godini – kao što je to činio poslednje decenije svoga života trošio na nešto drugo nego na javni rad, na rad „za narod“.*

Pri svem tom, rešenje koje se sastojalo iz dve odelite faze života: jedne lekarske u Vrnjcima, i druge posvećene javnom radu u Beogradu, to rešenje se pokazalo kao vrlo pogodno. Ja sam bila neobično zadovoljna našim boravkom van grada, a i Vid, koji je imao tri vrlo naporna meseca; jun, juli i avgust – u maju i septembru mogao se dosta odmarati i uživati u raskošnim lepotama proleća i rane jeseni u bašti naše banje. „Mila, kako je kod nas divno, jedinstveno“, klicao je on ushićeno naslađujući se igrom sunčevih zrakova po rosi na bujnoj travi, osluškujući kadifenu i toplu pesmu slavujevu u junu ili opijajući se mirisima rascvetalih bagremova, jasmina, lipa i ruža. A ja, shvatajući u svakom času izuzetnu blagodet koja nam je ukazana mogućnošću boravka u banji, ponavljala sam sa zebnjom: „Sve se pitam, Vide, po čemu sam ja tako zaslužna te mi je dano da ovde uživam.“ A on je bio srećan što nam je omogućio tu sreću, meni i našoj Jeli, kao i mojoj majci. I neprestano je želeo da se banji, u znak zahvalnosti, oduži na neki vidan i trajan način, najradije podizanjem velikog električnog časovnika, koji će korisno poslužiti njenim posetiocima. Ja ću se postarati, ako ikako mogadnem, da ispunim tu njegovu želju njemu u spomen.

S tim osećanjima privrženosti i ljubavi prema Vrnjcima, nismo sebi želeli ništa drugo nego da nastavimo svoj život u toj prijatnoj i dragoj nam sredini još godinama, dokle god snage traju. Ali je sudba htela drukčije.

Kada smo se s jeseni 1939. vratili u Beograd, Poljska je već bila pregažena, i velika polovina Evrope već je bila zagazila u krv. Nismo slutili da nam je to leto bilo poslednje što smo proveli u našoj banji...

Kada je Vid, po nalogu Kneza Pavla, krenuo 10. decembra 1939. u Ameriku, i on i ja bili smo ubeđeni da će se on vratiti doma do početka iduće banjske sezone. Katastrofalni razvoj događaja u Evropi to je osujetio, i čak je nagnao mene i Jelu, posle Vidovog silnog navaljivanja, da

---

* Na engleskom je dodato (u prevodu): „Ustao je da izrazi osećanja svog naroda u jednom tragičnom trenutku njegove istorije. Možda ga pogrešno predstavlja na netaktičan način svog govora i akcije kao De Gol. Ali ne predstavlja pogrešno njegova fundamentalna osećanja. (A. L.)“

krenemo i mi za njim u Ameriku polovinom februara 1940. A kad god smo ovde, u Americi, pominjali s nostalgijom svoje domaće ognjište, uvek smo mislili na banjsku kuću, koju smo oboje mnogo više voleli. I verovali smo i nadali smo se čvrsto da ćemo se u nju vratiti nekada, bar posle evropskog brodoloma. Čak je on precrtavao plan nekih lepih vrtova u Vašingtonu, želeći da te nacрте primeni na našu omiljenu baštu u banji.

A danas ko zna koji već drugi lekar sedi i radi u s trudom i s mukom stečenoj maloj i ljupkoj vili doktora Albale. Doktor Albala neće više nikada sagledati svoj dom, ni svoju dragu baštu, ni purpurnu ružu ispod svoga prozora, kojoj se toliko radovao i kojom se toliko dičio.

Sve je otišlo u nepovrat.

Ali kada je decembra 1939. Vid krenuo za Ameriku, bio je neobično zadovoljan. Čast koja mu je ukazana Vladarevim poverenjem nesumnjivo mu je jako godila. Uz to, bio je ubeđen da će njegova delatnost u ovoj slobodnoj demokratiji biti od velike koristi našoj zemlji. I najzad, radost što će ponovo videti Ameriku, zemlju gde je u prošlom ratu bio proveo godinu i po dana u uspešnoj i opšte priznatoj delatnosti, – upotpunjavali su njegovo osećanje zadovoljstva. Videti Ameriku, zemlju neverovatnih mogućnosti, gorostasnih srazmera, izvanrednog tehničkog napretka! Ta šansa mu se ukazuje već po drugi put u životu. Ta to je kao san!

Međutim, svakidašnjica je bolno demantovala njegova očekivanja. Snovi su svagda lepši od ostvarenja. Ljudi i njihova reči, pojave i događaji kad nisu bile više osvetljeni suncem njegove mladosti, imali su sada sasvim drukčiji izgled nego pre dvadeset godina. Ono što je u ovoj zemlji video ostvareno, nije ga više zanosilo kao nekad. Iza sjajnih postignuća tehnike sada je uočavao sračunate pobude kapitalizma, iza pacifističkih i plemenitih fraza nazirao licemernu samoživost i želju Amerikanaca da se ogluše o tuđa stradanja. A naročito ga je bunilo što su sedeli skrštenih ruku dok je cvet evropskih naroda padao pokošen braneci načela demokratije, njihova načela...

I ma kako da je svakome u Evropi Amerika izgledala „Obetovana zemlja“, – sada je samo brojao dane i časove kada će se moći iz nje vratiti doma.

Međutim, osvajanje cele Evrope od strane Nemaca, a uporedo s tim sve veća netrpeljivost poslanika Fotića prema Vidu, bacali su ga u tešku brigu: šta će biti ako ostane na ulici, a u Evropu se ne može natrag. Povrh sve duševne utučenosti i očaja zbog sudbine nesrećnih evropskih stanovnika, došla je i briga za njegovu egzistenciju. U više mahova je pominjao kako će otpočeti da se sprema za polaganje lekarskih ispita, pošto Amerikanci, braneci sindikalne interese svojih lekara, ne priznaju diplome evropskih medicinskih fakulteta. U šestoj deceniji života spremati se za ispite jedne tako teške i opsežne naučne discipline! Ali, ja sam se tu odlučno usprotivila. Ako dođe do nevolje, to jest do rata, – a ovaj se već

ocrtavao na pomolu – Amerikanci će moliti evropske lekare da stupe u njihovu službu. Zašto da on sebi unapred otežava i onako težak život. U tom pogledu bila sam nepopustljiva. I Vid, koji se na to rešavao samo iz preterane savesnosti i osećanja odgovornosti prema svojoj porodici, – priklonio se mojoj volji. I danas sam zadovoljna što sam ga sprečila da poslednjih godina navali na sebe i taj neprijatan teret – učenje. Dosta tegoba imao je i inače.

Dve godine i tri meseca života u Americi, sve dok nije zlokobnog utorika, 31. marta 1942, sklopio oči za navek u Vašingtonu, u naponu rada, – srce, njegovo plemenito srce prestalo je kucati tek 4. aprila – te dve godine bile su ispunjene očajem. Jasno, gotovo proročansko predviđanje svih zala što će nastupiti u Evropi, oćajanje što se ta nesreća ne može sprečiti, što je on nemoćan da tu išta izmeni u prkos svih pokušaja, molbi, preklinjanja američkih uticajnih krugova, krajnja utućenost zbog propasti naše zemlje i propasti svega što mu je u njoj bilo milo i drago, – sve to skupa prouzrokovalo je njegovu ranu, nenadnu smrt. U času kada je pao, lep i uspravljen, kao stasiti bor, pao kao mučki, iz zasede pogođeni junak, bilo mi je jasno – da mu je srce prepuklo od oćajanja. Nije mogao da preživi svoju pobivenu braću i svoju porobljenu zemlju. I doista je ćudna igra sudbine: pogreb mu je bio upravo 6. aprila, na godišnjicu napada Hitlerova na Jugoslaviju...

Ni Vid ni ja nismo nikada ni za trenutak pomislili da se on neće nikada iz Amerike vratiti, da će amerićko sunce biti poslednje koje će on gledati i koje će ga ogrejati. Ta on se nije ćalio nikada, jer nije nikada mislio na sebe, a ja sam u svojoj kratkovidosti mislila da je on sasvim zdrav, da je mnogo zdraviji od mene. A on je izdahnuo na mojim rukama, i ja sam mu za navek sklopila kapke nad njegovim uvek sjajnim, ozraćenim, toplim oćima.

Ako mi bude suđeno da se ikada vratim doma, Vid će još jednom preći preko Atlantika, ali to će ovoga puta biti samo njegov pepeo u bron-zanoj urni, koji će biti stavljen na poćasno mesto na groblju njegove bes-krajno voljene jevrejske općtine u Beogradu.

Tek sam docnije shvatila *da je propast Jugoslavije potpuno dotukla Vida*, i tada je tek izgubio svoju otpornost i volju za život. Posmatrala sam ga ćesto s prozora kako ide, on do juće gibak i ćio kao jelen: sada je išao kao pokunjeni starac, pognute glave i utonuo u misli. Ćak je na mahove gubio i svoj zvućni glas, koji je ćesto grmio kao glas u biblijskih pro-roka. Neposredno posle propasti Jugoslavije, na jednom njegovom javnom predavanju prosto me je lednulo kad sam primetila kako mu glas u visokim tonovima šišti. Nesreća ga je prosto naoćigled ispijala. Ali, silinom svoje volje, on bi brzo odagnao tu klonulost i utućenost, i ja sam se zava-ravala da su to samo trenutna raspoloćjenja i deprimiranost. Nisam slu-tila da će ga bol iznutra izgristi i slomiti.

Vidove odlike

Kroz moj dugi život poznala sam mnoge i razne ljude ali nisam upoznala nijednog koji je tako malo mislio na samoga sebe kao moj Vid. On je bio u svakom času spreman da se svima svojim moćima založi za sve ideje što su mu se učinile vredne i dostojne zalaganja, kao i za svakoga čije su mu se molbe učinile umesne i opravdane.

Tražiti za sebe, uzimati, – ta to je tako kratkovidno, žalosno. Zar nije nesavrnjivo veća radost davati od sebe. „Što daš – to imaš“ tu rečenicu Vid je vrlo često navodio kao svoj putokaz. Što više daš od sebe, zalaganja, rada, novaca, ljubavi, – to više imaš, više se osećaš bogatim, više ljudi si zadužio i vezao za sebe, većem broju si potreban, više će iza tebe ostati. Pa zar to nije veća dragocenost nego posedovati materijalna dobra.

Dati se sav za ono što se veruje, za one koje se voli i kojima si potreban, – to je bila ideja vodilja Vidova života. I, što je još lepše, to nije bila samo reč, fraza i spoljni gest, nego je to bila njegova unutrašnja, urođena potreba da se daje, spontana želja da se služi drugome. I mi, prosečni ljudi, zastajali smo zbunjeni i skoro s nevericom posmatrajući čoveka koji s lakoćom i s pravom radošću rasipa svoje snage i žrtvuje svoje interese onome što je smatrao da mu je dužnost.

Cilj mu je uvek bio ne uspeh, nego služba.

Njegov lekarski poziv pružao mu je najčešće priliku da se nešteditice daje. Vid je studirao medicinu više po želji svojih roditelja, nego li po svojoj sklonosti. Njega su svagda više interesovala politička i nacionalna pitanja nego li medicinska. Ali pri svem tom, njegovo shvatanje lekarske dužnosti bilo je izvanredno ozbiljno; on je svojim bolesnicima davao više nego li samo znanje i vreme svoje, – on im je davao dušu. I zato su ga oni voleli nada sve druge lekare, i zato su krcato punili njegovu lekarsku čekaonicu i satima čekali samo da budu primljeni kod njega.

Sećam se izvesnih trenutaka. Bilo je to zimi 1919–1920. Upravo smo bili vereni kad su ga pozvali kod jednog siromašnog trgovačkog pomoćnika, koji je imao zapaljenje pluća u najtežem obliku. Sedam dana i sedam noći Vid se nije odmicao od tog mladića. Noću nije dolazio doma na spavanje; preko dana došao bi kući samo na sat-dva, da se umije i presvuče. Bio je duboko zabrinut i potišten: „Zar ja na vrhuncu svoje sreće, tužio mi se tada, – bili smo vereni – a da na mojim rukama izdahne mlad čovek“. Vršio je kraj njega i dužnosti lekara, i bolničara i člana porodice i materijalnog pomagača: odlazio sam u apoteku i o svom trošku nabavljao

lekove za mladića. Bolesniku je najzad krenulo na bolje. Vid je trijumfovao: oteo je čoveka od smrti.

Isti slučaj je bio s mnogim drugim bolesnicima koje je često vraćao u život manje stručnim lekarskim znanjem nego li danonoćnim bdenjem i požrtvovanim negovanjem. Ponekad su mu bolesnici na rukama izdahnuili, kao moj neprežaljjeni sestrić Aleksandar, ali je porodica, ma da teško ojađena, sa zahvalnošću blagosiljala jedinstvenog lekara: dao je bolesniku sve, ne samo svoje znanje i iskustvo, nego i svoje vreme i svoje strpljenje svoju snagu i svoju ljubav. Više jedan čovek nije mogao dati. Posle takvih smrtnih slučajeva, gde se bio sav založio i neštedimice se zamario, na žalost, uzalud, vraćao se kući sav iznuren, i često se danima nije mogao da oporavi. Ako je takav slučaj bio u toku vrnjačke sezone, on je prosto na očigled, od silne iscrpenosti, sahnuo iz dana u dan podnoseći ogroman napor idućih radnih dana. Ali njemu nije nikad na um palo da treba da ekonomiše svoje snage.

Takav način njegova ophođenja s bolesnicima najviše mu je osvajalo njihove simpatije i privrženost. Dok se drugi lekari, pri pregledu bolesnika, zadovoljavaju brzim kucanjem i oslušivanjem rada u plućima i srcu pacijenata, i površnim zagledanjem u grlo, dotle Vid nije nikad propustio da najpre ispita i zapiše ceo istorijat pacijentove bolesti, i, u samom jeku sezone, kada bi ga napolju u čekaonici čekalo po dvadeset bolesnika, on je brižljivo pregledao svaki delić organizma svoga prisutnog pacijenta, pipao mu svaki zglavak i oslušnuo rad svakoga organa. I pregled bi bio tek onda završen kad bi izveo i analizu mokraće i krvi i kada bi žene i ginekološki pregledao. Ljudi, naravno, vole da se lekar njima tako podrobno i temeljno pozabavi, i zato su mu dolazili jatovice, te je stoga, sa svojim sporim načinom rada, jedva stizao da savlada svoj posao, usled čega je ostajao u kancelariji do devet ili deset časova u noć. I zato se u Vrnjicima govorilo da on ima najveću lekarsku praksu, jer radi najduže, najveći broj časova. Ali, dok bi on tako savesno pregledao jednog bolesnika, njegove kolege bi izvršile pregled trojice, pa i četvorice drugih, i na taj način, naravno, mnogo više zaradile.

Od sveg tog savesnog rada Vid je često imao i štete. Mnogi bolesnici kojima bi dosadilo da čekaju satima, okrenuli bi se i otišli drugom lekaru, koji bi ih ekspedovao mnogo brže. A Vid, pored toga što je gubio bolesnike, plaćao je od svih lekara u banji najveću porezu, jer su članovi poreskog odbora držali da on doista ima najveći broj bolesnika. Kad sam mu ja, u nekoliko navrata, skretala pažnju na nepravične posledice koje mora da podnosi usled ovakvog rasuđivanja površnih posmatrača, Vid bi planuo: „Ti me nećeš ubediti da ja započnem aljkaviti u svome radu. Meni savest nalaže da budem što ispravniji lekar, – pa makar mi se razišli svi bolesnici iz čekaonice, i makar plaćao još veću porezu. Ja sam tu da ugodim svojim bolesnicima, a ne ravnodušnim gledaocima.“

I Vid je bio u pravu. Reputacija koju je sticao rasla je iz godine u godinu, i ljudima nije bilo teško da, letnjih meseci, čekaju čak i po dan-dva samo da bi bili primljeni kod njega. Zimi, dok smo boravili u Beogradu, vrlo često se dešavalo da njegovi bolesnici iz raznih krajeva zemlje, pa čak i iz Skoplja, Sarajeva i Zagreba, gde doista ima odličnih lekara, dolaze k njemu radi pregleda i saveta. To je Vidu godilo, i tvrdio je da mu je to najbolje priznanje za rad.

Ali dok su ta njegova savesnost i zalaganje ulivali poštovanje kod njegovih bolesnika, dotle je u samom porodičnom krugu to izazivalo kritikovanje, a često i podsmeš. Niko nije prorok u svojoj zemlji, kaže se, pa tako je bilo i s Vidovim lekarstvom u našoj porodici. Ma da su svi bezgranično verovali u njega, i smatrali da je nepogrešan dijagnostičar, mislili su često da preteruje u terapiji. On je doista podizao brda i planine samo da se bolest odagna, a to će reći nije štedeo ni truda ni materijalnih sredstava da bi se ukazala stvarna i potrebna pomoć bolesniku. On je često prepisivao razne i mnoge lekove, svakoga dana druge, – ili bi, pak, sam bolesniku ukazivao bolničarske usluge, dajući obloge, lekove, led, vršeći injekcije, dajući irigacije, puštajući krv, praveći zavoje, itd. I pošto mu je pred očima bio samo jedan cilj: ozdravljenje bolesnika, nije se ni prisećao da valja, pri ukazivanju pomoći, paziti da se ne ukvasi ili izmrlja postelja, da se nameštaj ili ćilimi ne uprljaju ili čak oštete prosipanjem vrele vode, ili da se smanje izdaci u apoteci. Ta on nije nikad merio ni računao! A to mu je moja porodica zamerala. U svim tim njegovim postupcima oni nisu videli ono što je bilo najglavnije i najlepše: njegovu silnu želju da pomogne, i njegovo neštedenje ni sebe samog ni sveg materijalnog kad je u pitanju olakšanje bolesniku. To se sve moglo postići s manje posla i uzbuđenja, govorili su moji, obično kad je bolest, a s njome i strah okoline za obolelu osobu već bila prošla, – i u porodičnoj intimnosti po malo su blagonaklono i smešeci se ogovarali Vida. Verovatno je da su oni bili u pravu, – ali valjalo je imati razumevanja i za Vidove motive i za njegovu želju da žrtvuje i sebe i sve drugo radi ozdravljenja dragoga lica. Ali, ni ja sama nisam to svakad razumevala, i često bih se povela u tome za mišljenjem svoje porodice.

Kao što Vid nije nikad pomišljao da valja štedeti svoje snage, tako uopšte nije se nikad prisećao da treba štedeti materijalne stvari, do kojih je doista s mukom dolazio. Materijalna dobra upravo nisu za njega imala nikakvu vrednost. Doista je bilo tačno njegovo shvatanje da su ona zato tu da nama služe, ali ipak je bio znak potpuno idealističke nastrojenosti njegove da za njima nije nikada žudeo, nikada se nije paštio da ih stekne, i nikada ih nije čuvao. Novce koje je zaradio, trošio bi istoga časa, obično razdajući ih drugima, i tek život u braku prinudio ga je da bude malo obazriviji u rukovanju s njima. Za sebe lično, što se kaže „za svoju dušu“,

ponajmanje je trošio, i to su bile ništavne sume oko novina, časopisa, knjiga. Ali zato trošio je znatne sume dajući drugima, stvarajući drugima radost, čineći drugima dobra dela. Njegova darežljivost u novcu bila je tako nesrazmerna prema njegovim prihodima, da se mogla smatrati kao lakomislenost. Ko je zakucao da naša vrata, svagda je bio bogato darivan, a Vidovi prilozi raznim udruženjima i fondovima iznosili su jednu od najkрупnijih rubrika u našem domaćem budžetu. Neobično visoke poreze, koje su mu u Vrnjačkoj banji sasvim nepravično određivani, plaćao je rado bez najmanjeg negodovanja, i pri tome mi objašnjavao: „Šta ćeš, našoj siromašnoj državi treba novaca, toliki je mnogi potkradaju, pa moramo mi poštene to da naknadimo.“

Njegova invencija živo je radila naročito u trenucima kad je valjalo prikupiti sredstva da bi se dao neki veći prilog. Koliko puta počeo bi da mi poizdaleka objašnjava od prilike ovako: „Vidiš, mila, ovo moje sivo odelo doista je odlično, kao novo, te bi baš bio bes praviti sada drugo. A doista ću mirnije spavati ako novac namenjen za moju garderobu, pošaljem kao prilog...“ U početku me je ovakvo njegovo rezonovanje bunilo, ali shvativši postupno divotu Vidove duše, uvek bi ga potom poljubila u čelo i rekla: „Radi kao što misliš, tvoje srce te najbolje uči...“ Pri svem tom, Vid koji nije tajio ništa od mene, ipak bi ponekad prikrrio da je dao neki veći prilog, naročito u doba kad nam se doista nije presipalo, i kada je znao da ja s mukom održavam ravnotežu u našem domaćem budžetu. Ja pak, kad bih primetila da s naše uložne knjižice u banji izuzeto nekoliko hiljada dinara – svagda sam saznavala da su to bili prilozi za razne jevrejske fondove – ja bih Jeli šaleći se govorila: „Tvoj tata ima vrlo skupu draganu, na koju troši više no na sve nas skupa. To je njegova Palestina.“ Drugih puta, uspremajući mu odelo, nalazila sam mu po džepovima priznanice velikih priloga koje je on davao na razne strane. Praveći se da ništa nisam videla, ostavljala sam priznanice na njino mesto, i, duboko dirnuta, šaputala sam sa suzama u očima: „Grehovi i tajne moga Vida.“

Vid nije nikad posmatrao stvari s ravnodušnošću, nemarno, površno. Na čemu se god zaustavilo njegovo oko i njegova pažnja, – a oni su se zaustavljali na bezbroj stvari i pojava preko kojih prosečan čovek prelazi olako i ne zapazivši ih, – na čemu bi se god zaustavio, on bi ponirao do dna, s maksimumom zalaganja. Ništa za njega nije bilo nevažno, nedostojno pažnje i truda, pa makar da su to bile sitne stvari koje su samo okvir, omot života. Kada bi ljuštio pomorandže, on bi sve kriške lepo razmestio tako da grade venac, zvezdu ili kupu, – svakad u drugom obliku. Kada je nameštao sebi postelju za spavanje – nikad nije dopuštao da mu je drugi ko namesti, jer mu nije umeo udesiti po njegovoj volji i ukusu – njegov način nameštanja bio je besprekoran, da bi svakako na nekoj so-

barskoj utakmici dobio prvu nagradu. Kada bi uredio svoj pisaci ili lekar-
ski sto (s raznim kemikalijama i instrumentima), to je bilo savršeno i u
pogledu čistote i urednosti, kao i u estetskom pogledu, da ga u tome niko
ne bi mogao prevazići. Njegov lekarski dnevnik u Vrnjcima, vođen iz da-
na u dan, mogao bi poslužiti za uzor svima kako valja raditi poslove ove
vrste. A to je sve postizao zato što ničemu nije prilazio nehatno, neoz-
biljno. On nije pravio diskriminacije, nešto je važno i oko toga se valja
zalagati, a nešto je sporedno i preko toga treba olako preći. Tako, na pri-
mer, ja činim. Kod njega, međutim, ništa nije bilo sporedno, nevažno. I
kod čega se god zaustavio, gdegod je smatrao da je na njemu da pomogne,
on je smesta poklonio ne samo delić nego svu svoju pažnju i svu svoju
snagu. Slikovito rečeno, kada je valjalo što podupreti, on nije podupirao
samo jednim prstom, nego obema rukama, plećima svojim, celom sna-
gom svojom. Zato je tako brzo i potrošio snagu svoju.

Po fizičkom zakonu da jedno telo u isto vreme može da bude samo na
jednom mestu, on nije mogao da bude svagda u našoj kući, nego je više
bivao na mestima gde su ga srce i dužnosti zvali. A kada bi umoran i
iscrpen došao kući, on ne bi prilagao kao što to rade skoro svi koji misle
na sebe, nego bi s vrata počeo opet nešto da aranžira, radi. Nikada nije
seo za sto, dok ga ne bi bar malo pomerio, a svoju stolicu, ma kako ona
teška i glomazna bila, stalno je pomicao s određenog mesta. Isto tako kla-
vir, stojeću lampu, roletne na prozorima, pa čak i svoj krevet. Često kad
se ukazala potreba da se uradi neka sitnica u kući, recimo da se okrene
neki ćilim, podigne neka zavesa, popravi otkovana roletna, zakuje slika,
očisti oluk od vodovoda, – dok sam ja pozivala poslugu da to učini, on ih
je vraćao i svršavao posao sam. „Sam, sam, sam“, zadirkivala sam ga
često, ne uviđajući u svojoj kratkovidosti kolika je izvanredna njegova
gotovost da se u svakom času daje.

Neki put je te snage rasipao da je bila čista žalost. Kao predsednik
beogradske jevrejske opštine, prilikom razreza poreze, svaku poresku
obavest, to jest više hiljada akata potpisivao je sam, svojeručno. Kad sam
ga nagovarala da litografiše svoj potpis, te da ga sekretar može stavljati
mesto njega, on je to odlučno odbio. Zar da svojim opštinarima ne ukaže
ni najmanji znak pažnje i da im pošlje bar svoj svojeručni potpis! Neka
osete da on vodi računa o svakom pojedincu. – U banji često, da bi od-
menio momka, čim nije imao posla u svojoj ordinaciji, natočio bi i prosuo
po bašti nekoliko desetina teških kanti vode, ne obzirući se na očaj izra-
žen na mom licu. Ili kada se laćao da kopa jame za klupe u bašti, da
otkopava žile na korenju starog drveća, da zateže bodljikavu žicu duž
ograda, – trošio je svoje snage ludo, nepromišljeno. Kad smo pravili
drvenu ogradu s lica naše bašte u banji, Vid se nije zadovoljio da se letve
prosto ukrštaju kao na ostalim placevima, pa se samo odozgo ukivaju,

nego je kod svakog ukrštanja pravio useke tako da letva upadne jedna u drugu, što je posao načinilo mnogo zametnijim i skupljim. Ali, zar se on ikad prisećao da se valja štedeti! Kad smo u Beogradu prepravljali staru malu kuću u našem dvorištu, koja je podignuta sva od cementa, trebalo je na njoj probijati zidove za vrata i prozore, često su radnici sustajali, a neki su čak ostavljali posao vajkajući se kako je prekomerno težak. Ali Vidu nije ništa bilo teško. Kao da mu je od toga zavisila sreća, on je satima s čeličnim čekićem u ruci udarao u neprobojne zidove, dok mu je krupan znoj curio s čela. Preklinjala sam ga da se okane toga, ali sam samo suprotno uspevala. Svaki otpor koji bi se istavio pred njega, samo ga je dražio, i u ludom, donkihotskom naletu kidisavao je na teškoću, udesetostručavao svoje napore, samo da je savlada.

Sva uzdrhtim čak i danas kad mi živo iziđu pred oči neki trenutci kad je meni na očigled upropašćivao svoje snage. Sećam se jedne večeri kada smo zaboravili poneti ključ od kuće u Beogradu, pa se morao puzati na balkon našeg stana na drugom spratu, da bi ušao u kuću. Drugom prilikom, lestvice su bile skliznule u ostavi i zaprečile vrata, te se morao opet puzati uz gole zidove čak do drugog sprata i provlačiti kroz tesan prozor; ili kad nismo mogli otvoriti neku uporno zabravljenu fiju, ili vadeći mrlje od mastila sa knjiga, stolnjaka, odela. Tako je bilo prosto da te grube, teške poslove uradi neki momak, mlad i krepak, kome oni svakako ne bi mučno bili. Ali je Vid smatrao da on treba sve teškoće da savlada sam, da je stidno i nedostojno bacati na druge ono što možemo sami da svršimo. Pa makar se zamorili, pa makar se iscrpli.

Kad bi valjalo okačiti neku sliku, Vid bi najpre uzeo velike klince i velike čekiće – u našoj kući bilo je svagda čekića više vrsta – i napravio veliku rupu, zamahujući pri tome nemilice. Posmatrajući kako mi kruni tek nedavno namolovani zid, i kako pri tome troši ogromnu snagu, kidala sam se. Ali, kada bi slika visila, doista je nije valjalo pomeriti ni za dlaku: bila je tačno na svome mestu, potpuno jednako udaljena od graničnih predmeta i s leva i s desna, i od gore i od dole. – Ili, kad bi trebalo načiniti neki zavežljaj i preneti ga samo preko ulice, ja bih dohvatila prve novine i zamotala predmet tek da se ne vidi šta je unutra i bez želje da omot potraje duže od nekog minuta – jer nisam htela da gubim vreme i snage na takve sitnice, – dok bi Vid postupio sasvim drukčije. On bi doneo velike tabake jake hartije, klupče kanapa, makaze, i napravio bi posle svojskog zalaganja, savijanja i odmeravanja, doista besprekoraan svežanj, koji bi mogao mirne duše biti otposlan čak i preko okeana bez bojazni da će se poderati ili razvezati. I zato, često, kad je trebalo samo da dugme prikopča ili da ispošlje pismo, ja sam ga zadirkivala: Samo, molim te, bez čekića i bez konopca...

A poznavši tu njegovu osobinu, počela sam brižljivo da krijem kad bi se u kući desio neki kvar ili ukazala potreba za nekom intervencijom muške snage i zapinjanja, samo da bih osujetila njegovo bavljenje tim poslovima. Jer sam, ma da tek kasnije, shvatila kako on ne može podneti da iz svojih ruku ispusti nešto što nije perfektno urađeno. Bez obzira koliko ga to napora i vremena stalo.

Trebalo je samo posmatrati njegovo brijanje. Dok se drugi ljudi obriju za čas, za pet ili deset minuta, njegovo brijanje trajalo je redovno bez malo pun sat. Brijao se uvek sam, obično svakog drugog dana, a kada bi ušao u kupatilo i brižljivo razastro svoj brijački pribor, ja bih ga često zadirnula: „E, sada počinje operacija. Za to vreme ja mogu da uspremim kuću od tavana do podruma...“. I doista, operacija bi započela. Najpre rastvaranje, upravo rasipanje sapuna, posle mazanje celog lica više puta, pa brijanje, izbrijavanje, upravo guljenje i raskrvavljivanje cele kože po licu, a često i vrhova ušiju i vrata. Neki put, naročito onih dana kada je bio i inače nerviran, izlazio je iz kupatila kao s nekog okršaja ili bar dvoboja. Krvavi ožiljci i zaseci svuda po licu, čak i po usnama, na bradi, vratu, ušima. Ja bih mu se podsmevala, a on bi mi objašnjavao žustro: „Brada drugih ljudi je meka, prava vuna, svila, te je to lako obrijati. A kod mene su to bodlje, igle. To treba pokositi, slomiti – a ne pogladiti.“ A on je i u tome svojoj intimnoj toaleti zauzimao stav da pokosi, slomi, iščupa, rečju, da zapne, – a ne da bez napora svrši posao.

Često sam o njemu razmišljala: Vid svagda nalazi posao koji mu zadaje maksimum teškoća, on svagda odabere najsloženije rešenje. Tamo gde bi neko prešao površno rukom i otaljao svoj zadatak kako-tako, Vid bi počeo da rasmatra stvar sa svih strana, da ispituje njenu pojavu, postanak, da se zaustavlja na svakoj sitnici, da je menja, popravlja, doteruje, usavršava. Svaka pojava bila je kod njega problem, svaki zadatak – trka s preponama. Ništa nije svršavao lako i brzo, nego sa žarom i naporom. Zato što se svagda trudio da sve produbi, usavrši u svakoj pojedinosti, da ništa ne propusti, posmatraču sa strane moglo je izgledati da on bezrazložno razvlači i komplikuje stvari. I ja sam ga često zadirkivala i nazivala: Vid komplikacija. I doista, čini mi se da je on uživao u tome da svakoga časa ogleda svoje sposobnosti: dovrtljivost, umešnost, strpljenje, snagu, požrtvovanje, – jer, ne samo što nije izbegavao složene, teške i mučne situacije, nego ih je navlaš tražio, istavljao se, upravo isprisivao se pred njih, i smesta, bez okolišanja pristupao njihovom rešavanju. Bio je, nesumnjivo, od onih ljudi, koji, u običnom životu, vole da rešavaju ukrštene reči, rebuse, „konjičke skokove“ da „razdrešuju čvorove“, ili, u opasnostima, da kidišu na najbodljikaviju, najoštriju preponu.

Njegovo načelo je bilo da iz svojih ruku ne može on ni za šta na svetu da da aljkavo izrađeni posao. On ne bi mogao mirno spavati pri pomisli

da je neki poduhvat promašio koji bi, međutim, uz njegovu saradnju mogao biti vrlo uspešno izveden.

Takav je čovek bio moj Vid.

To njegovo zalaganje i za sve čega bi se god dotaknuo možda se nije svakad zapažalo. Uzrok tome možda je najpre to što se on svagda zalagao za nerentabilne, neunosne stvari, za idealne vrednosti. U današnje vreme kada merilo čoveka nije visina njegova duha i morala, niti kvalitet njegovih sposobnosti, nego iznos novaca koje je u stanju da nagomila ili visina položaja i vlasti do kojih se može da dočepa, – ko ceni ljude koji streme samo idealnim postignućima! Bez oreola titule i zlata, ko imponuje ljudima žednim tašte zemaljske slave i uspeha! A međutim, najviše svrhe ljudskih stremjenja ne bi nikad bile postignute, niti bi im se čak približilo da nema tih retkih, usamljenih idealista, koji su upravo so ove zemlje, nada i uteha čovečanstva. Ma kako da im je često život zagorčan, ma kako da je zamračen nepriznanjem – oni jedini zagrevaju srca i pokreću najbolje sinove čovečanstva na snove i akciju.

* *
*

Vid je bio prvenstveno emocionalna priroda. On je neverovatno brzo reagirao na utiske spolja. Krijući u sebi neiscrpne izvore saosećajnosti, nežnosti, on je svakog kome bi prišao zagrejao toplinom svoje duše. Ne samo u dodiru s bolesnicima, nego u svima porodičnim i društvenim odnosima, njegove reči su bile često melem koji je zalečivao rane i budio nade, povraćao veru u život. U razgovoru s njime duša se otkravljaliva i hitala s radošću u susret njegovom iskrenom čovekoljubivom biću.

Njegova nežnost bila je sasvim izuzetna. Šta je upravo nežnost? Kazivati, činiti drugome nešto što mu je prijatno, što mu godi, što mnogo voli i želi. „Nežni“ ljudi imaju vidovitost da pogode unapred šta će drugima biti milo, pa da im prirede te radosti. Oni ljudi koji na sebe skoro nikada ne misle, kao što je bio Vid, imaju u toliko više razvijenu sposobnost da budu „nežni“, da misle na druge. Sebičnost i nežnost upravo stoje u obrnutoj srazmeri.

Nežnost se ne izražava u slatkim, ljupkim rečima, koje često mogu biti čista laž ili račun. Nežnost može da se krije u čoveku zatvorenom i uzdržljivom na rečima, čak po izgledu hladnom. Nežnost je konkretan čin, a ne prazna reč. Samo ako se iza nežne reči nazire gotovost da će za njom sledovati i delo, samo ta nežnost ima pravo da se nazove tim uzvišenim imenom, imenom koji je upravo sinonim ljubavi.

Vid je bio od ljudi kojima je dano da imaju ne samo duševnu nežnost nego i dar da je izraze i rečju i delom. On je, upravo, imao sposobnost da

svoju duboku čovečnost uobličiti svojim postupcima i rečima. Zato je često osvajao ljude na prvi pogled. Kao da je pri prvom susretu davao svome novom poznaniku obećanje i uverenje da se na njega može osloniti u svakoj prilici. Ljudi instinktivno naslućuju takvu nastrojenost osoba s kojima su se tek upoznali, i postaju im smesta privrženi. Na taj način Vid je stekao vrlo veliki broj svojih prijatelja, među ostalima i prijateljstvo Kneza Pavla.

Ma da je Vid bio po prevashodstvu intelektualac, to jest čovek s umnim sposobnostima od najvišega ranga, – u njemu su vrlo često preovlađivale emocije. Prosto je čudno kako je taj čovek neobične obdarenosti za rasuđivanje, za navođenje ubedljivih argumenata, za izvođenje nepogrešno pravilnih zaključaka, – rečju, taj čovek sjajne inteligencije i bistrine, oštine duha i brzini misli, – da je on bio pre svega čisto lirski temperamenat. Kada bi ga slušali kako vodi neku debatu, kako nalazi razne navode da što bolje ilustruje stvar koju izlaže, kako se priseća argumenata u prilog neke ideje ili protiv nje, kako s lakoćom i neoborivom pravoumnošću i doslednošću nalazi dokaze za svoje tvrdnje pred kojima se svako mora prikloniti – sagovornici su u sebi priznavali: Taj čovek je u svemu u pravu, ne može mu se protivrečiti.

Ali, slika bi se brzo promenila. Taj hladni i oštri logičar za čas bi izgubio mirnoću svoga rezonovanja i razlaganja kada bi naišao na nerazumevanje ili čak zlonamerno protivljenje. On nije imao onu hladnu, filozofsku mirnoću sa kojom neki ljudi uspevaju uvek da zadrže svoje ravnomerno raspoloženje, i koji smatraju da je njihovo da kažu šta misle, a da nije njihovo da li će ih ko saslušati ili poslušati. Vid nije ni najmanje ličio na te ljude. On nije bio filozof, on je bio borac. Kad je on neku stvar smatrao za tačnu, potrebnu i korisnu, on se nije zadovoljavao samo da je kaže nego je hteo da pridobije za nju i druge, da je nametne drugima. Trebalo ga je videti kako on vodi raspru sa svojim idejnim protivnicima. On im je najpre prilazio krotko i vedro, s najboljom verom i namerom da ih pridobije. Počeo bi da im s neoborivom logikom izlaže opravdanost svoga gledišta, raščlanjujući ga jezgrovito i slikovito tako da bi svakome postalo jasno i reljefno. U isti mah osuo bi masu razloga protiv gledišta svoga sagovornika, razloga tako ubedljivih da bi ovaj morao, pobeđen, i nadmudren, začutati. Ali ako bi on ostajao uporno pri svome, i, ne nalazeći više podrške za svoje tvrdnje, samo prosto ponavljao: „Ne slažem se s vama, vi me ne možete pridobiti“, – doktor Albala ne bi slegao ramenima i okrenuo se od tog tvrdoglavog i okorelog protivnika. Naprotiv, njega bi postupno osvajala sve neodoljivija želja da ga ubedi a, ako ne može, da ga svojim rečima kazni, izobličiti, uništi, satire. Kao oganj koji se postupno rasplamćuje, tako bi i njegova duša bivala sve više obuzimana vatrom i plahošću, postajala sve uzburkanija i silovitija, dok se odjednom ne bi izlila u jednu vehementnu emocionalnu eksploziju.

Te eksplozije, ti nastupi Vidovog gnjeva bili su neobuzdani, bezumni, goropadni, strašni. U njima nije govorila logika, niti um i razbor jednog intelektualca. One su bili izrazi jedne impulsivne, preosetljive, razdražene, bolesno osećajne i razranjavljene duše. To su bile erupcije njegove bujne i kočene osećajnosti, izlivi njegovih emocija koje, ne našavši afiniteta u svojoj okolini, ili naslićujući otpor u njoj, naglo su se preobraćale u neprijateljsku silu koja obara, uništava, pali i sažiže.

Na žalost, ti izlivi njegove srdžbe ponavljali su se često u manjim ili većim intervalima, nekad zbog opozicionog stava ma koga od njegovih poznanika ili saradnika, a nekad usled nekih sasvim beznačajnih i slučajnih zgoda. Ali ponajčešće je do tih nesporazuma i sukoba dolazilo kad su mu ljudi oponirali prilikom njegovog cionističkog* rada i agitovanja. On nije trpeo među našim jednovernicima hladne, sebične i uskogrude ljude, niti slabice i mlakonje, koji, da bi se što više ulagivali i asimilovali svojoj okolini, negirali su cionistički pokret. Njegova netrpeljiva, imperativna priroda izbijala je naročito u tim zgodama i prilikama koje su ležale na srcu, koje su mu bile suština njegovog Vjeruju. „Doktor Albala ne trpi nikad opoziciju“, prigovaralo mu se. Možda ni mnogi drugi ne trpe opoziciju, ali su možda slabiji i ne zameću odmah boj da bi isterali svoje, ili su lukaviji i bolje diplomate, pa svoje negodovanje prikriju i prećute, ali zato podzemno rade na rušenju svog protivnika. Vid, međutim, nije bio ni malo vešt diplomat s jedne strane, a s druge strane bio je neustrašivi megdandžija, koji nije ni od čega prezao, koji nije hteo nikome da čini ustupke kad je to bilo protiv njegovih ubeđenja. I zato je često dolazilo do sukoba.

Kako su ti nastupi gneva u mnogim slučajevima bili u potpunoj nerasazmeri s razlogom koji je izazvao to raspoloženje u njemu, – njegov život nije nikada mogao biti spokojan i bezbrižan. Kako je sve što se zbivalo u svetu a ticalo se Jevrejstva ili Jugoslavije, nalazilo u istom času odjeka u njegovoj duši, i kako je ona reagirala i odzvanjala na svaki dah spolja, njegovi živci bili su stalno napregnuti i nadraženi. U svakom času, sasvim neočekivano, on bi se uzbudio i ražestio. U početku nisam razumela ovako njegovo burno reagiranje na spoljnje utiske, ali upoznavajući ga sve više, shvatala sam sve bolje njegovu duboku osećajnu, ponositu, životom i jevrejskom sudbinom krvavo razranjavljenu dušu. I tek tada sam uverila sebe da je moja dužnost, da je upravo moja misija u životu da ga blažim, stišavam, tešim, da mu učinim život što lakšim i podnošljivijim, da mu dajem tumačenja događaja i objašnjenja ljudskih postupaka takva koja ga neće razdražiti, nego će ga, naprotiv, umiriti. Koliko puta on nije razumeo u tim trenucima moj stav, i iščuđavao se: „Kako samo, Mila, možeš da braniš te ljude, te čak izgleda da je krivica do mene“, uzvikivao je on bolno. A ja sam se trudila da sa njegovog horizonta uklonim što mogu više razloga za njegovo uzbuđenje.

---

* U tekstu piše „zionizam“ i „cionizam“. Ujednačeno je svuda na „cionizam“ (A. L.).

Naravno, nisam često uspevala, i gledala sam sa žalošću kako on upropašćuje svoje zdravlje, svoje nerve i svoje snage. Jer, posle svakog od tih nastupa gneva bio je sav bled i iznemogao. Nabavljala sam i davala mu da čita knjige o samosavlađivanju, o samo-kontroli. On je njima bio oduševljen, pošteno se zalagao da se ponaša po propisima mudraca i moralista, ali – za kratko vreme. Njegov silovit temperamenat osvajao bi ponovo. Godine nisu ublažile vatru njegovu. Naprotiv, kako su poslednje godine njegova života bile zagorčane katastrofalnim događajima koji su se odigravali u Evropi, on je bivao sve češće u tom uzrujanom, bolnom, gotovo očajnom raspoloženju. Sve do poslednjeg svog dana...

Kad smo bili mladi, i kada još nisam shvatala da su te eksplozije njegova gnjeva bile samo neobuzdani izrazi njegove emocionalnosti, ja sam se šalila s njim kada ga je srdžba prošla – a to je trajalo najmanje pola dana, – i nazivala ga imenima: ubojica, Srđa Zlopogleđa, Ljutica Bogdan ili Gromovnik Ilija. Drugi put bih mu govorila zadirkujući ga: Ti si pravi vulkan, ili, „sad opet nova vulkanska erupcija“, ili samo: „Etna, Vezuv, Stromboli.“ – U stvari to je bila njegova plaha, bujna priroda.

Ali je bio prav i čist kao sunce. Kad je on na nekog planuo, taj je zaista zasluživao prekor, samo možda ne tih razmera i ne u tom tonu. Ali, uvek i uvek se pokazalo da je u svakom od tih sukoba pravo bilo na Vidovoj strani, i to možda bar u 95%. On je imao nepogrešan instinkt da oseti ljudske slabosti i izopačenosti, i, dok bi ih drugi, veštiji i prepredeniji, izbegao i nadmudrio, Vid je u svojoj prostodušnosti i iskrenosti odmah kidisavao na svaku laž, izopačenost i licemerje. I stoga u izvesnim društvima i sredinama, koje se često odražavaju na uzajamnom toleriranju neiskrenosti i dvoličnosti, na povezanost interesa i računa, – Vid se nije mogao nikako da odomaći. Ja nisam znala da mnogi, pa čak i najbolji filozofi smatraju te opore, srdite osobe „solju ove zemlje“. Poznati savremeni francuski filozof Emile Chartier-Alain kazao je „Ono što je istinito to je neumereno; i treba preći iznad, daleko iznad tačke umerenosti, ako se hoće da razume najprostija stvar.“ Ja sam tek patila u toj atmosferi neumerenosti, ekscesa, ne razumevajući suštinu Vidove prirode.

Čitajući u svoje vreme u Srpskom Književnom Glasniku odličnu raspravu Jovana Cvijića *Violentan Dinarski tip*, i nalazeći u tom tipu skoro sve odlike koje je Vid imao, poražena tolikom sličnošću i podudarnošću, govorila sam mu u šali: „Vide, ti si pravi dinarski top iz Cvijićevog članka. Mora biti da je neka od tvojih pramajki „pogrešila“ s nekim jugoslovenskim dinarcem, s nekim balkanskim gorštakom“. Jer, ne samo po plahovitosti, nego i po smelosti, neustrašivosti, junaštvu, po brzini odlučivanja, po vatrenosti, po aktivnosti i stvaralaštvu, – on je bio pravi dinarac. Jevreji su obično mnogo mirniji, krotkiji, staloženiji. Ali, ma da je svakako Balkansko podneblje uticalo donekle na formiranje balkanskog

čovaka ma kojoj rasi on pripadao, i ma da je ono izvelo izvesna nivelisanja i asimilisanja, – ipak mi je sada jasno da je Vid bio pravi jevrejski, Biblijski tip, pravi Biblijski prorok koji grmi i seva, priziva munje i gromove čim sagleda nešto što se protivi njegovim pojmovima o dobru i zlu, njegovim shvatanjima „treba“. I u koliko je više zalazio u godine, njegova sličnost s Biblijskim prorocima, postajala je sve očiglednija. Na njih je opominjala i njegova moć predviđanja, gotovo prava vidovitost, s kojom je predvideo i javno rekao da će nastupiti slom Evrope i pogibije Jevrejstva kakva još nije zabeležena u istoriji ovoga najnamučenijeg naroda. Predvideo je takođe i zabeležio da će umreti sa pedeset pet godina, što sam ja, u ogorčenju, pobijala i oporicala...

Doista, Vid nije bio čovek koga je valjalo meriti merilima savremenog i svakidašnjeg života. On je bio slika i prilika Biblijskih ljudi. Samo tako treba tumačiti njegov život i sve njegove postupke. Stavljani pod takvu svetlost oni dobijaju jedino svoj puni smisao. Ali, zato što je bio takav, s odlikama iz davno prohujalih vremena, on je patio neizmerno što je bio presađen u našu materijalističku, surovu realnost. Ja koja sam ga najviše razumela i najviše ga volela i najviše mu praštala, ipak često nisam mogla da shvatim njegovu neracionalnost i netrpeljivost i brzu uzbudljivost, njegovu nemogućnost da podesi sklad između svoje vatrene duše i bedne, žalosne svakidašnjice, koja traži od nas toliko rezignacija i prilagodavanja.

Vid je bio bogodani govornik. U svom dugom životu ja sam čula svega nekolicinu govornika njegovog ranga: u Ženevi, čuvenog protestantskog pastora Frank Thomas-a, a u našoj sredini Jovana Skerlića, Nikolaja Velimirovića, Aleksandra Lichta i Vida. Svaki od ovih retora imao je svoje originalne odlike, a svi su među sobom bili vrlo različiti: ali svaki od njih uspevao je da duboko potrese, i ponese svoje slušaoce. Možda je ipak Vid bio najbliži Nikolaju Velimiroviću, koji je postizao svojim govorima, naročito poslednjih godina, da pokrene, ojača i kristališe nacionalna osećanja.

Vidova rečitost bila je čisto emocionalna. Već sama njegova pojava; suvog (mršavog) čoveka koji izgara od nekog unutrašnjeg plamena, njegovo duguljasto, mrko lice s visokim ispupčenim čelom, opaljeno i ozareno vatrom ubedeња i vere; njegov glas, nekad topao, nežan, koji miluje i zagreva dušu, a koji nekad grmi, potresa, uzbuđuje, te se slušaoци, u zanosu, povijaju za njim kao šibani burom, – već sve to činilo je duboku impresiju na ceo auditorijum. Doista, posle Vidovih govora, niko nije mogao ostati ravnodušan. Oganj koji je u njemu buktao, obuzimao je i njegove slušaoce.

Vid je bio patetičan, tragičan govornik. Kod njega nije bilo onog hladnog, odmerenog, filozofskog i akademskog stava što je karakteristika

mnogih drugih govornika. Svrha tih „akademskih“ govornika je da izlažu jasno svoju ideju, da se s izvanrednom lucidnošću titraju odabranim argumentima, i da na kraju ubede druge u njenu opravdanost. Sasvim suprotan slučaj bio je kod Vida. Čim se on pojavio na podiumu, bleđ i ozbiljan, svi su odmah znali da on neće hladno da razlaže, da apeluje na razum i logiku. Za njega se znalo da je on tumač istorijskih patnji i stradanja jevrejskog naroda, oličenje jevrejskih snova i čežnji da izvojuju za sebe pravdu i jednakost u zajednici drugih naroda. Znalo se da on pati, možda više nego iko drugi, od vekovne nepravde, poniženja i vređanja, i znalo se da u našoj zemlji on ima najviše smelosti da to svoje osećanje, koje je bilo manje-više kolektivno osećanje svih svesnih Jevreja, i javno izrazi. I kada je doktor Albala uzimao reč, bol koji tinja u svima jevrejskim srcima zatreperio je u susret toplih akcenata a često i očajnih krikova koji će se razlegnuti po sali iz ustiju njihovog dragoga vođe. Vid je bio upravo eksponent jednog tragičnog naroda u najtragičnijoj eposi njegove svagda tragične istorije. On sam, upravo, bio je nosilac, simbol cele jevrejske tragedije. To su osetili u njemu svi čim bi ga prvi put čuli kad javno govori, a često i odmah pri svakodnevnim susretima kad bi se povela reč o nečemu što mu je ležalo na srcu. Ministar G. Sava Kosanović to je tačno osetio i, izjavljujući mi saučešće povodom Vidove smrti, pisao mi je: „Ta osećalo se da je to čovek koji duboko pati...“

U svojim javnim govorima poslednje decenije svoga života on je sve češće žigosao poroke i samoživost svojih savremenika koji se oglašuju o tuđi jad i nevolju, i koji nemaju saučešća za braću koja se pate. Predočavao im je skorbu kaznu i propast. Jednom prilikom, na samom pomolu Hitlerizma u Nemačkoj, pretskazao je pred svojim slušaocima da će Hitler načiniti „kalmihira“ – temeljno čišćenje – Jevreja u Evropi. I neprestano tih poslednjih deset godina ponavljao je kako Jevrejima pretstoje najcrnji dani, i da im sve asimilovanje, pokrštavanje, bežanje i otpadništvo od svoje narodnosti neće pomoći. Zlokobno su odzvanjala ta njegova pretskazivanja koja je izgovarao pokoravajući se nekom unutrašnjem imperativnom glasu, često i mimo svoje volje. Obrti i figure koje je pri tome upotrebljavao a koje je apsorbovao u sebe iz čestih čitanja Svetog Pisma, još više su zaoštravale oštrinu njegove reči.

Vidovi govori, nadahnuti svirepim bolom zbog stradanja njegova naroda, parali su duše njegovih slušalaca, potresali ih duboko, i izazivali suze oćavanja ne samo u očima njihovim nego i u plamenim, sjajnim očima samoga govornika. U tim časovima kada je govorio javno pred auditorijumom, uzbuđeno i patetično, on je bio najjači. Prosto se uzdizao sa zemlje, odvajao od stvarnosti, od samog svog tela, i, imajući pred očima neke daleke vizije, kao prorok, ocrtavao ih je pred potresenim i ustreptalim slušaocima. „Ja sam tragičan tip“, govorio je on često pravdajući se

čisto što sve shvata i tretira ozbiljno i tragično. A pošto su mu i njegovi slušaoci svagda ispovedali da im je duboko potresao savesti i da ih je trunuo do suza, Vid je doista mislio da je on „tragičan“ tip. U stvari on je bio savremena verzija svojih vidovitih predaka iz Obetovane Zemlje.

Od ogromnog broja njegovih govora i predavanja nije ostalo ni traga zato što ih je on uvek improvizovao, i nije pravio prethodne skice za njih, sem što je zabeležio nekoliko „Stichwoerter.“ Ali upravo zato što su bili formirani „ex tempore“, bili su u toliko efektivniji, ostavljali dublji utisak, zanosili slušaoce i pridobijali ih za ideju koju je on propagirao, – ali su, na žalost, izgubljeni, jer nisu bili ni ispisani ni naštampani, sem nekoliko. A oni su bili čista književnost, izvrsni primeri prave oratorske proze. Oni će samo živeti u uspomeni njegovih savremenika, u čijim srcima on je često užegao plamen vere i oduševljenja za cionističke ideale. Oni će se još za dugo sećati svoga omiljenoga vođe koji je svagda uspevao da zatalasa u njima osećanja zapretna u srcu i da probudi glas savesti njihove. Sećaće se kako su posle njegovih reči bivali duboko ganuti i kako su se vraćali doma obogaćeni novim doživljavanjima.

Nije bilo retko da su mu mnogi Jevreji, iz raznih krajeva naše zemlje, upoznavši se s njime, ispovedali kako su njegove reči koje su čuli na nekom od njegovih predavanja ili prilikom raznih kongresa, skupština i zborova, – odjekivale dugo u njihovu pamćenju, i da su ih one neposredno potstakle na nacionalan rad. Mnogi i mnogi pisali su mu u tom smislu i nazivali ga svojim učiteljem i vođom. Čak i ovde u Americi, prilikom susreta s raznim osobama, one su ga potsećale na razne njegove iskaze koje je davao u američkoj sredini pre više od dvadeset godina, i kojih su se ti ljudi oštro sećali kao nepobitnih istina i aksioma.

Međutim Vid, u svojoj jedinstvenoj skromnosti, ne samo što nije nikad isticao te znake priznanja što je neprestano dobijao, nego ih je čak i krio. Jedino kad sam slučajno prisustvovala nekom razgovoru u kome su ga zasipali komplimentima, on bi mi potom čisto snebivajući se, objašnjavao: „Dobri su ljudi ovi moji saradnici, vidiš li kako su ljubazni. Ja, pak, njima dugujem sve. Oni su moja snaga koji mi daju potsticaja za rad.“ I tek kad smo pre jedno 10–12 godina putovali po Bosni i Dalmaciji, nazrela sam kolika je popularnost Doktora Albale. Gdegod smo stigli, počev od Užica, pa preko Sarajeva, Mostara, Dubrovnika, Splita i Šibenika, – njegovi privrženici spontano su priređivali srdačan i topao doček, i utrkiivali se da nas što bolje provedu i počaste. Pri dolasku i odlasku predavano mi je cveće kao kakavoj kraljici, – tako da sam bila sva postićena i od tada zabranila mu da ikada najavljuje naš dolazak. „Još samo nedostaje muzika i prangije“, govorila sam libeći se dok su nas njegovi prijatelji fotografisali. A Vid, ma da mu je bilo milo što mu se njegovi ljudi raduju, što mu ukazuju pažnju i poštovanje, govorio je često: „Slave

imamo, Mila, koliko god hoćeš, slave i priznanja. Samo više zdravlja i mira kad bismo imali...”

Vid je bio složena priroda, sastavljena iz oštih kontrasta: nežan i blag na mahove, a tvrd, opor, okrutan i nepopustljiv u drugim trenucima; ozbiljan, tragično sumoran u većini slučajeva, ali ponekad pust, obešan, detinjasto veseo i razdragan; izvanredno izdašan i gotovo rasipan prema drugima, a štedljiv i gotovo škrt prema samom sebi; izvanredno brz i smeo u donošenju i izvođenju odluka, kao i u svome kretanju (često sam ga nazivala „munjom“), a spor, gotovo pedantno savestan i pipav u svome radu; svestan svoje vrednosti i ponosit na dostojanstvo čoveka, a snishodljiv, usrdan i topal prema svima malim ljudima; vrlo socijalan pa prema tome jedino zadovoljan kada je aktivan u društvu, ali međutim vrlo povučen, u sebe zakopčan i presrećan kada je sam u prirodi.

Posmatrane retrospektivno, njegove dominantne odlike izdvajaju se uočljivo iz množine elemenata koji su sačinjavali individualnost Doktora Albale. To je na prvom mestu neizmerni altruizam i potpuno odsustvo sebičnosti, a zatim predano služenje idealu.

Vid je prosto goreo da posluži svemu što je čestito, pravedno, uzvišeno. Ideje i principi etike i morala nisu bile za njega samo teorije katihizisa, nego budni stražari i sudije njegove savesti. On je njih smatrao kao neoskrvnjive svetinje o koje se nikada ne sme ogrešiti. Svaka njegova misao, odlika, pokret ruke i čin, sve je bilo usmereno u pravcu služenja najvišim načelima ljudskim, koji se veličaju u religiji i u spisima moralista i filozofa. Ja se doista ne sećam da je u toku od preko dvadeset dve godine što sam ga poznavala ikada učinio išta što bi bilo u opreci s tim visokim moralnim načelima.

Doista, mnogima je možda izgledalo neshvatljivo i nekad čak i čudno da jedan čovek s toliko životnih iskustava, prolazeći kroz tolike prilike gde se mogao spotaći i ukaljati, ostao je svagda čist i uspravan, a apsolutno čist i ispravan kao primer za ugled iz dečjih čitanki ili vitez bez mahna iz bajki. Za njega nikakvo zlo nije prijanjalo. Čak se kod njega nije za trenutak javljala sumnja, dvoumljenje da li je možda udobnije, lepše i privlačnije na strani suprotnoj od one na koju je ukazivao strogi moralista. To je u toliko čudnije što je on živeo u razdoblju između dva rata, u razdoblju pometenosti, poljuljanosti svih vrednosti i moralnog raspada. On je, međutim, ostajao nepokolebljiv. Vid nije nikada bio skeptičar. n je bio od vernih, od dubokih vernih i ludih fanatika, koji su za svoje simbole vere živeli i za njih živote davali.

Vidove sklonosti

Da bi slika Vidova bila što reljefnije isklesana, smatram da je potrebno navesti niz predmeta i pojava iz raznih oblasti života za koje je on imao sklonosti ili prema kojima je on osećao simpatije. Upravo, izlaganje njegovih reakcija na raznovrsne vidove spoljnega sveta osvetliće još potpunije njegov lik.

Prirodu je Vid voleo beskrajno, u raznim njenim manifestacijama, u raznim trenucima dana i noći, u raznim godišnjim vremenima i u raznim podnebljima i predelima. Više svega voleo je svetlost i sunce, kao pravi idolopoklonik božanstva sunčevog. Zato sam ga i nazivala Vidom, jer za me to ime, ne samo što je bilo skraćunica od David, nego je bilo i simbol čoveka kod koga je sve svetlo.

Bilo je doista za njega simptomatično da mu nijedan stan nije bio dovoljno svetao. Gradeći naše obe kuće, u Vrnjačkoj banji i u Beogradu, on je probio na njima najveće moguće prozore. Za kuću u Beogradu izabrao je zemljište na uglu, kako bi ona dobijala svetlost s dve ulice. Trinaest velikih prozora, od kojih su neki bili trokrilni, propuštali su snopove svetlosti čas s istoka a čas s juga. Ali nas je zato zimi tukla unakrst promaja, te se nismo mogli zagrejati, i ja sam zapomagala: „Strašna je pomisao biti osuđen na to da vek vekujemo u ovoj ledenici“. I sudba se postarala, odagnala nas je s našeg domaćeg ognjišta, bacila nas je u tuđinu, – i Vid svoju kuću neće više nikad videti.

Ne samo što smo u stanu imali više prozora nego iko, – no on nije dopuštao da uopšte imamo zavesa „da mu se ne bi uskratila svetlost“. I kada sam najzad, posle više godina, izjavila da stavim zavesu, one su morale biti samo bele ili svetlo bež, i to sasvim šupljikave ili čipkaste. Jednom se čak naljutio što mu zavesa zamračuje svetlost – dan je bio upravo oblačan, jesenji, – i zderao ju je.

*Kuća na uglu ulica Visokog Stevana i Jevrejske
(sadašnji izgled) – Snimak: Jovan Raković*

Čim se približavao sumrak, morale su da blješte sve svetlosti po našem stanu. Kupovali smo svagda najjače električne sijalice, obično od 100 sveća za sobe gde se sedi, i kada bih se ja bunila zbog tolikog rasipanja, Vid bi brzo odvrtao: „Hoću da mi je sve svetlo, dosta će mi u grobu biti mrak“.

Sećajući se tolikog njegovog straha od gnušanja i grobnog mraka, ja sam donela odluku onog strašnog dana kada je izdahnuo i naložila da ga odmah pretvore u pepeo, – da iz života pređe odmah u ništa, ili u večnost.

Za naš salon bili smo dobili na dar od moje majke vrlo lepi luster od izvijenog mrkog drveta. Ali, po Vidovu nahodjenju, ogroman nedostatak tog lusteru bilo je to što su njegova staklena zvana sa sijalicama bila upravljena ka tavanici, te prema tome rasipala svoju svetlost po njoj, a tek posredno po ostalim delovima sobe. I ma da je svetlost obilato plavila celu odaju, Vid je stalno tvrdio da mu je ona nedovoljna za čitanje, i nikada uveče nije hteo da tu sedi i radi, ma da su naslonjače bile udobne a ceo ambijenat prijatan. Čak ovde u Americi prisećao se s ljutnjom toga lusteru i radovao se pri pomisli da su ga Nemci odneli. „Ako nisu“, kazivao je on u šali, „ja ću ga razlupati u paranparčad, da me više ne ljuti...“ – I svakako bi to i učinio, da je sudba htela da se on vrati doma.

Da mu se ne bi uskraćivala svetlost, on nije dopuštao da se sadi drveće, šiblje ili biljke puzavice oko naše kuće u Vrnjcima. Morala sam da smišljam čitave strategije ne bi li mi odobrio da se zasadi neko drvo blizu naše kuće. Ja sam uživala da mi rascvetana grana dopire kroz prozor, i on je meni za ljubav na to pristao, ali s jeseni, kad bi ovladali kišni, oblačni dani, nije mogao odoleti srcu i naređivao je momku da poseče grane što se prepliću oko prozora i terase, pri čemu me je tešio da će do proleća narasti nove grane umesto starih, te će me ponovo pozdravljati svojim cvastima.

Kao svaki lekar, polagao je mnogo na svež vazduh. Prozori u našem stanu bili su otvoreni i danju i noću, a bar jedanput dnevno moralo se udesiti da promaja provuče kroz sve sobe, da istera ustajali vazduh iz svakog kutka. I dok su u jesen i zimi prozori danju zatvarani, noću su u spavaćim sobama morali ostajati otvoreni. Usled toga sam i odvojila svoju spavaću sobu od njegove, gde su, u studenim zimskim noćima, hladni talasi upadali kroz trokrilni, širom otvoreni prozor i brisali neposredno po njegovom uzglavlju. To je, čini mi se, bio uzrok njegovih čestih angina poslednjih godina, koje su možda i izazvale kod njega visoki krvni pritisak. Ko zna.

Naročito vetar je voleo što god je vetar bio jači, on mu se sve više radovao i sve mu se više izlagao. Kad bi u Beogradu besnela najpomamnija košava, on bi izlazio namerno na ulicu ili na Kalemegdan, da ga ona malo „produva“, čak i ako nije imao posla van kuće. Tvrdio je da mu to beskrajno prija. Skoro nikada nije nosio šešira, i godilo mu je da mu vetar rashlađuje glavu. „Treba, treba“, smejala sam mu se ja, „inače ti je glava usijana.“

Kad smo boravili na Primorju, on bi se često vozao brodom, i pri tome bi izabrao svagda mesto na kljunu, gde ga vetar može najjače šibati. Nekada je naročito pravio kraće izlete brodom sam, da bi se „skroz provetrio“. Uveravao me je da ga to osvežava i podmlađuje.

Jednom prilikom, kad je bio sam otišao na more, vratio se u Beograd teško bolestan. Pričao mi je da je cele noći stajao na krovu lađe putujući sa Hvara za Dubrovnik, i da se nije mogao odvojiti od „milovanja“ vetra. Međutim, izgleda da to nisu bila blaga milovanja, nego studeni udari – bio je mesec oktobar – i oni su ga tako pretukli da se kući vratio bolestan, i tri nedelje odležao tešku gnojavu anginu s recidivom.

Kao vetar, tako je silno voleo i more. Samo, dok je u svom Beogradu mogao imati vetra do mile volje, u moru je mogao uživati jedino ako ga sam potraži. I nije bilo slučajno što se on, završivši medicinu, umesto da započne lekarsku praksu u zemlji, – otisnuo na more. I dok su njegove druge kolege hitale onamo gde ih je gonila realnost i praktični smisao, mladi doktor Albala, koji se nije nikad odlikovao racionalnošću i praktičnošću, upustio se na putešestvija po morima. Beskrajni okean bio je tu, svakako, glavna privlačnost.

Vid je često pričao s kakvom radošću je pomišljao na život koji će biti stalna promena, stalna vožnja na okeanu, koji je za njega bio izvor beskrajnih lepota i tajni. Pričao je s kakvim je uživanjem plivao nasred okeana (bio je izvrstan plivač), kad bi brod bacio kotvu van pristaništa, i nije se nikako mogao odlučiti šta više voli: ili beskrajnu vodenu pučinu, nekad ravnu, glatku i prijatnu a nekad pomamno uzburkanu i penušavu – ili pučinu neba, koja je takođe čas ravna i vedra i mirna a čas uskomešana i natuštena.

I kada je s jeseni 1912 napustio prijatnu službu na preookeanskom parobrodu da bi pohitao na svoju vojnu dužnost u Balkanskom ratu, – on je i nadalje čeznuo za morem. Prvi Svetski rat pružio mu je često priliku da ponovo okusi slasti moreplovstva. Iz Volosa u Grčkoj, gde se oporavljao posle teško preležane bolesti – pegavog tifusa, prešao je preko Sredozemnog mora u Egipat, odatle opet na Krf, gde je posle legendarnog povlačenja naše vojske kroz Albaniju, bio glavni stan njen; sa Krfa su ga poslali u Bizertu da se još oporavlja, jer je bio krajnje oronuo, a odatle se opet vratio na Krf. Na taj način Sredozemno more bio je prošao unakrst. A kada ga je Nikola Pašić u leto 1917. poslao u Sjedinjene Američke Države, on je s Krfa otišao u Rim, pa odatle preko Pariza u London, a iz Londona u New York. Imao je sreće, putovanje morima bilo mu je svagda prijatno, morska bolest ga nije mučila, a podmornice su svagda poštedele njegov brod.

Docnije, čim nam je Jelica poodrasla, poželeli smo da je odvedemo u Dalmaciju radi kupanja u moru, kao što su činili mnogi roditelji u našoj sredini. I pošto su se razlozi higijene poklapali s Vidovim predilekcijama, udesili smo tako da smo posle leta provedenog u svežoj i prijatnoj Vrnjačkoj

banji, odlazili s jeseni u Dalmaciju. Prvi put smo otišli u Dubrovnik, upravo na Zapad, septembra 193* . I dok je Vid prilikom svojih ranijih vožnja po moru bivao svagda vezan raznim dužnostima, sada je prvi put bio na moru radi uživanja, šetnje duž obale, kupanje u morskim talasima i izležavanje na žalu, vožnja u barkama i na izletničkim brodovima, ispunjavali su mu dane radošću, i, posle pauze od deset godina, on se ponovo silno zaljubio u more. I od tada smo svake jeseni, na kraju banjske sezone, hitali u Dalmaciju, i on je često prekraćivao svoj lekarski posao u banji, samo da bismo se što pre obreli na primorju. Posle Dubrovnika, bili smo se opredelili za Herceg Novi, na samom ulasku u Boku Kotorsku, i tu smo, u izvanrednom parku Hotela Boke, upijali celim svojim bićem svu lepotu rane jeseni na obalama Jadrana. U nekoliko mahova on je tamo išao i bez mene, a kada se moglo, išao je tamo i o Uskrsu. Uopšte, kad god bismo se rešavali na neko putovanje, on je svagda predlagao more. Jedva sam uspela pre neku godinu, s proleća 1936, da o Uskrsu odemo u Sloveniju, da bismo je videli prvi put! A sve vreme što smo tamo bili vajkao se što mora da gleda oblake i maglu, mesto sunca i mora...

Nikada ga se nije mogao dosta nagledati. Sav razdragan, kao malo dete, stajao je često na obali i usklikima propraćao i pozdravljao igru talasa. A kada bi ti talasi bivali hućniji, i u uzburkanosti udarali o obalu, on bi klicao od zadovoljstva. Što je veća bura besnela, što je more bivalo uskomešanje, on bi postajao sve oduševljeniji. Pomama uzburkane pučine bila mu je nov očit dokaz beskrajne gorostasnosti prirode, i on joj je, udivljen, klicao.

Sećam se jednog kupanja u moru za vreme dok je na pučini besneo „široko“. Samo nekolicina najboljih plivača usuđivali su se da se kupaju, i to uz samu obalu. Vid je s njima ležao na ravnom betoniranom peronu kupališta Hotela Boke u Herceg Novom, i davao se da ga ogromni talasi doslovno zbrišu s betona, da ga odvuku na pučinu, da ga zarone u tajne virove, da se poigraju s njime negde u svojim dubinama, pa da potom, u ritmičnim intervalima, ponovo izbace na obalu. S užasom sam posmatrala tu neravnu igru besomućnog elementa i slabačkog čoveka, strepeći u svakom trenutku da talasi ne progutaju i odnesu u nedokučne dubine moga dragoga. Preklinjala sam ga da prekine to kušanje svoje sreće, ali se on protivio da mu uskratim to beskrajno zadovoljstvo. Posle takvog rvanja s talasima puna dva sata, Vid je, Bogu hvala, izišao živ, smejući se trijumfalno od zadovoljstva što ga elementi nisu uspeli da savladaju. Ali je nekoliko dana bio sav izlomljen od žestokih udara talasa, a od vučenja po betonu bio je zadobio po celom telu duboke ogrebotine i useke, koje je posle morao više nedelja vrlo brižljivo lečiti.

Takvo njegovo uživanje u moru za malo što mu nije prekratilo život 1935, u Tel Avivu. Ja nisam bila kraj njega u Palestini, ali zamišljam da je on pozeleo, na beskrajnom palestinskom žalu, da ponovi istu igru kao

---

* Nedostaje četvrta cifra – A. L.

gore opisanu u Boki Kotorskoj. Ali su ovde, izgleda, talasi bili silovitiji i nemilosrdniji. Tek što je bio zagazio u vodu jedva do bedara, – tako je bar on pričao, – talasi su ga bili poneli ka pučini. Bila je oseka, i talasi su u pomamnoj žurbi odmicali od obale odnoseći sa sobom lakog i slabog Doktora Albalu, kao trunku slame. Uzalud je on pokušavao da ispliva natrag na obalu, čim bi joj se primakao, dohvatio bi ga brzo drugi talas, i odneo natrag. Posle beznadežne borbe da ikako stigne do čvrstog tla, umor ga je sustigao, snage su ga sasvim izdale, i on je počeo da doziva u pomoć. Neki čovek koji se nedaleko brčkao na pesku, doplivao je do njega i stao ga je potiskivati ka obali, ali je i on ubrzo sustao pod navalom besnih talasa, i da bi spasao svoj lični život, zaplivao je brzo natrag, ostavljajući doktora Albalu njegovoj sudbini. I njemu pred očima iskrсну izvesnost da mu je Proviđenje svakako odredilo da nađe smrt na obalama Obetovane zemlje kad je bude prvi put pohodio...

U tom fatalnom trenutku, moj mili sestrić Pavle, tada dečko od dvadeset jedne godine, koji je bio sa svojom majkom i Vidom krenuo na put po Palestini, sagledao je svoga voljenog čika Vida kako se bori s talasima. U svojoj divnoj mladalačkoj neustrašivosti i ljubavi prema dobrane čiki, poleteo je on brzo u more, i pošto je sam bio izvrstan plivač, a uz to mladalački jak i otporan, stigao je na vreme do Vida već poluonesveslog, i, potiskujući ga pravo ispred sebe i ne ispuštajući ga nikako iz svoje jedne ruke, isplivao je s njime srećno na obalu. Vid je imao samo još toliko prisebnosti da prošapuće šta valja raditi s njime i s Pavlom da bi se vratili: veštačko disanje, trljanje – i onesvestio se. Ali, Bogu hvala, obojica su još istog dana bili van svake opasnosti.

Od tada Vid nije više nikad poželeo da ide na more, a Pavla je smatrao za svog spasioca. Kada smo po propasti naše zemlje čuli da je moj jedini, mili sestrić zarobljen, Vid je neizmerno očajavao i često je ponavljao: „On je meni spasao život, a ja za njega ne mogu ništa da učinim...“

Ovde u Americi, kada smo u leto 1940. otišli na „beach“ u Ocean View (Virginia), Vid mi je obećao da više neće zalaziti u dubinu, i doista je reč održao. Beskrajna pučina Atlantskog okeana, koja je i u ovom mestancu blizu Norfolka, a naročito u Virginia Beach-u i u Rehobot Beach-u, gde smo pravili izlete, – bila duboko impresivna svojom grandioznošću, – nije uspevala više da ga ovoga puta primami. Na moju radost pretpostavljao je da stoji kraj mene na čvrstom tlu.

Njegova ljubav ka stihijama, ka uskovitlanim, pomamljenim prirodnim elementima očitovala se i u drugim prilikama. Kad god je leti bio jak pljusak, sa sevanjem munja i žestokom grmljavinom, – u Vrnjačkoj banji, kao u svakom šumovitom, planinskom kraju te grmljavine su bile osobito hučne i učestane, – Vid je postajao kao naelektrisan, razdragan i opijen. I što god je kiša jače sipala a gromovi češće i bliže udarali, on, u ushićenju, kliktao je sve radosnije, i zapažajući najmanji preliv svake mene u atmosferi, kao da je hteo da prizove i obodri elemente da udesetostruče svoj

intenzitet. „Kako je divno, kako je gorostasno“, naslađivao se on. Ja pak nalazila sam da je to neprijatno, jezivo i zlokobno, i nisam ga razumela kako može uživati u takvom prizoru.

Jednog letnjeg dana, posle žestokog pljuska, koji nije hteo nikako da stane, voda iz smirenog, siromašnog potočića koji nosi pretenciozno ime Vrnjačke reke, i koja teče kroz celu našu banju, – počela se razlivati preko svoje visoko izidane obale. Od jednog minuta do drugog posmatrali smo s naše terase – naša kuća sagrađena je na dvadeset metara od te rečice – kako se ona izliva preko drumu, kako nailazi u naše dvorište kao i u sva susedna dvorišta, pa se tu meša s drugim vodama koje su se ludo stropoštavale iz nekih oblaka i niz brežuljke u neposrednoj blizini pozadine naše bašte. Voda je brzo osvajala, i bilo je jasno da nam pretila poplava. Momak je već bio namestio lestvice koje vode na naš tavan, da bi bile pri ruci ako se voda izlije i preko nivoa naše kuće, koja je inače, pri građenju, bila visoko podignuta nad zemljom. Ali, Vid nije ni pomišljao na te eventualnosti koje sam ja u svojoj smotrenosti predviđala. On je stajao na našoj prednjoj terasi koja gleda na reku, držao Jelicu na stolici kraj sebe, i s ushićenjem je posmatrao neverovatno hučnu bujicu vode koja se slivala s obližnje planine Goča, i sada valjala rečnom dolinom našeg inače tihog potočića. Prizor je doista bio grandiozan, koji se viđa valjda jedanput u nekoliko decenija, i kakav nije bio zapamtio niko od vrnjačkih žitelja. Jedinostveni prizor plahe i pomamne poplave.

Voda je sve više nadolazila, a kiša je sipala sve bešnje. Talasi su se bili već popeli do mosta postavljenog visoko preko rečice, koji je bio, o Vidovom trošku, podignut ispred same naše kuće. „Ah, ko li će pobediti“, klicao je Vid, sjajnih očiju i sav rumen u licu, „da li priroda ili ljudska tvorevina?“ Talasi su sve bešnje udarali, i počeli su već da otkidaju prve, najslabije letve sa ograde mosta.

– Gledaj, Jelice, gledaj, takav prizor se ne vidi često, govorio je Vid razdragano. Šta si se ti, Mila, povukla, doista te ne razumem. Ništa ne možeš izmeniti svojim strahom i zavlačenjem glave u pesak. Bar posmatraj ovu divotu, ovu silinu, kad ti se već jednom ukazala prilika; svakako nešto slično nećeš skoro videti!

– Ta za Boga, Vide, zar ne vidiš da nam bujica ruši most, svakako će ga i odneti, tek što nije... Ja nisam rušilačka priroda, ja ne mogu da uživam da se ruši ono što je s teškom mukom stvoreno. A ti najbolje znaš koliko je hiljada koštao, ta ti si ih sam zaradio svojim trudom i znojem, – opominjao ga je zdrav razum kroz mene.

– Šta ti vredi računati, smeja se bezbrižno Vid, naslađujući se gotovo mojoj nemoći. Uživaj sad u ovom gorostasnom prizoru... –

A meni se ovakav njegov stav činio lakomislen i kratkovid. Uz to, prizor je bio i suviše strašan a ne samo gorostasno, te nisam shvatala

kako se može u njemu uživati. Kako se uopšte može uživati u destruktivnoj sili, – ta jedini Neron je uživao u požaru koji je proždirao Rim.

I ušla sam iznervirana u sobu kada su talasi počeli da odvaljuju s mosta grede, i da ih, kao lako iverje, odnose sa sobom vratolomnom brzinom. I nisam nikako razumela tu Vidovu naklonost da traži uživanje u neumerenim, razuzdanim i razbesnelim elementima.

A izgleda da ih je on naročito voleo. Oni su verovatno odgovarali nekoj njegovoj unutrašnjoj potrebi za neumerenim, silnim, žestokim, neobuzdanim, – kao izrazu neke veće sile koja postoji u vasioni. Jednolika umerenost i mirna uravnoteženost nisu ga interesovale niti zadovoljavale.

Tu naklonost za žestinom ispoljavao je redovno pri prizoru vodene snage. Sećam se kako se veselio kada smo, mislim 193* obišli, blizu Šibenika, vodopad reke Krke, ili, docnije, u Sloveniji, klisuru Vintgar, neda-leko od Bleda, ili vodopad reke Savice kraj Bohinjskog jezera. Uvek vrhunac radosti i razdraganosti. I dok mu vodene iskre, koje su se s hukom i praskom razbijale u okolne stene, nisu nakvasile skroz odelo, nisam ga mogla, sasvim opijenog od oduševljenja, da odvojim od tih prirodnih čudesnih lepota. A kada smo jula 1941, ovde u Americi, otišli na vodopad Nijagare, imao je doista jedno od svojih najvećih uživanja. Smejao se obesno, uzvikivao i klicao kada smo se, po naročito postavljenim galerijama ispod samog vodenog slapa – cave of winds – izlagali bičevanju vodenih mlazeva, saopštavao, meni i Jeli svoja zapažanja i utiske, – i s teškom mukom ga je naš čičeron odvukao sa tog mesta. A po podne, kao kakav mali dečko, izuo se i zagazio u samu brzu reku, koja se neposredno ispod tog mesta stropoštava u bezdan praveći čuveni slap „Horse-shoe“, – i pri tome se smejaio pobedonosno i govorio: „Neće mi verovati u Beogradu da sam gazio po Nijagari, a evo, Mila, ti ćeš biti svedok da sam to učinio. Zamisli, mali i slabački doktor Albala gazi po ogromnoj i najmoćnijoj vodenoj sili na svetu...“ I s detinjskim osećajem priproste bezazlenosti osećao se u tom času najmanje kao trijumfator...

Bio je doista neverovatno čista srca.

Uopšte, svi vidovi prirode bili su mu dragi. I sneg je voleo mnogo, i nikad snežna vejavica nije bila toliko gusta, niti snežni nanosi i smetovi toliko duboki i visoki, da mu nisu bili prijatni. I dok su beogradske košave s mećavama stvarale često za mene pakleno neprijatne dane, on je svagda u njima nalazio retku lepotu, nikada se od toga nije sklanjao, nego se, naprotiv, izlagao. Zimi je Jelici gradio ogromnog Sneška Belića – on je u svemu bio neumeren, – i čini mi se da je pri tome on više uživao nego li samo dete. A igrajući se s njom po devičanski čistom snegu na Kalimegdanu, bacao se s njom zajedno u ravne, ničim dotaknute snežne površine, da se zajedno „slikaju“. – Jedino nije leti podnosio vrućine i pri-

---

* Nedostaje četvrta cifra – A. L.

peku. Govorio je da mu to škodi plućima, za koja je smatrao da su mu, posle preležanih bolesti u ratu, ostala vrlo nežna. I zato se leti svagda sklanjao od sunca, i čak nekih godina po našoj bašti šetao sa raširenim suncobranom u ruci.

Vid je imao puno estetskog smisla. Smatrao je da priroda izražava svoje estetske težnje najraskošnije u cveću. Cveće je on voleo neizmerno, i to ne samo zbog njegova prijatna mirisa, nego zbog njegova oblika, boja, preliva i kombinacija boja i šara. Uzabravši neki cvet u polju ili u našoj bašti, on je sav zadivljen izvanrednim skladom oblika i nacрта, često pravio njihovu analizu izražavajući neprestano svoju začaranost. Smatrao je da je vrhunac lepote i ljupkosti, i da je ono stoga najviše vredno da ga valja darivati dragome biću. I nijedan naš dan veridbe – 9. novembar, nijedan naš dan venčanja – 14. mart, nije propustio a da mi nije doneo pregršt najlepšeg, najskupljeg cveća. A od kada smo bili dobili Jelicu, on je i njoj za rođendan redovno donosio cveće.

U našoj velikoj bašti u Vrnjcima polagali smo mnogo na sađenje i održavanje cveća. Vid je sam izrađivao nacрте za leje, rundele, zvezde i dugačke trake pune cveća, a takođe je birao kombinacije cveća, imajući veliko razumevanje za sklad i kontraste boja. Ali od svega je najviše voleo ruže, i nije žalio novaca da ih stalno kupuje i menja, jer se, na žalost, nisu mnoge od njih mogle održati na našem zemljištu koje je bilo rečni nanos pun šljunka. Ali, pri svem tom, imali smo izvanredne primerke ruža, i to svagda blizu stotinu bokora. Dve od tih ruža koje su bile izrasle i formirale se u prava drveta, jedna tamno rumena a druga žuta, rasle su neposredno ispod dva prozora s dve strane njegove kancelarije, koja je bila upravo na uglu naše kuće u banji. Verovatno pod uticajem ultra-violetnih zrakova, koje je Vid često upotrebljavao u terapiji svojih bolesnika, a koji su se obilato rasipali pred veće kroz ta dva prozora, – te ruže su se bile razvile u prava čuda od bokora. Prolaznici ulicom i naši posetioci zaustavljali su se u divljenju pred tim ružama, i često, da ih mine želja, molili su za dopuštenje da uzaberu po koju ili čak da uzmu s njih kalem. Sam Vid, čim bi imao koji časak slobodan, izlazio bi u baštu i tu ostajao, naročito pred crvenom ružom, uživajući u njenoj čudnoj lepoti i zanosnom mirisu. I ma da je cela naša prostrana bašta bila puna razna cveća, i oko se svuda zaustavljalo na raznim oblicima lepote, – i ja, a naročito moja mati, punile smo svakodnevno naše mnogobrojne vaze i raspoređivale ih po našim sobama, a pre svega u Vidovoj kancelariji i čekaonici. Dok nam je Jelica bila mala, Vid bi svako jutro uzabrao iz naše bašte koji cvetak ili čak čitavu grančicu rascvetanog bagrema, jasmína ili lipe, i stavljao joj je to kraj uzglavlja, da bi, kad se probudi, prvo ugledala cveće. I ona je često s ushićenjem pozdravljala, budeći se, te nežnosti svoga dobrog oca.

U našoj bašti smo bili zasadili i puno drveća. Tu je najpre šest do osam oraha, koje je Vid svojom rukom zasadio prve godine kada smo bili kuću sagradili, 1925, namenjajući najveći mome rano preminulom sestriću Aleksandru, a najmanji našoj Jeli, koja je tada bila u povelju. U napred se radovao kako će jednoga dana, u našoj starosti, to biti razgrnata, snažna drveta, – a orahovo drvo mu je, nad svim drugim drvetima, bio simbol domaće skrovitosti, mira i duge porodične tradicije i ukorenjenosti na jednom mestu. Zelena klupa postavljena pod Aleksandrovim orahom, usred naše bašte, bila mu je najmilije odmorište. Jele i tuje, lipa i jasike, i naročito breze, koje je zasadio s mišlju na gospođu Isidoru Sekulić, zato što je ona od sveg drveća najviše volela breze, – zatim, dve jasike, koje sam opet volela ja, zbog stalnog treperenja njihovog lišća, nekoliko klenova, javora, nekoliko voćaka, živica duž dvesta metara naše ograde, i najzad preko trideset drveta bagremova, čije se moćne krune, u mesecu maju, sa svojim belim mirisnim cvastima davale našoj bašti izgled raskošnog istočnjačkog vrta, – svako od tih drveta bilo je zasadeo ili Vidovom rukom ili bar po njegovu nalogu. O svakome na pose od tih drveta vodio je brigu, kresao im bolesne izdanke, stavljao im uz njih oslonce da bi pravo rasla, pribavljao im je više mesta za razvoj grana, čistio ih od štetnih buba. Ta on je u sebi nalazio i snage i vremena ne samo da se stara o ljudima nego i o rastinju. Ta sve su to živa bića, i već samo po tome njemu draga i dostojna pažnje.

Pored cveća, Vid je jako voleo i životinje. Ma da, kao lekar, nije želeo da u kući imamo psa ili mačku, smatrajući da su oni često prenosioci raznih bolesti, – on ih je ipak voleo, naročito pse. Psi su osećali da im on dobro misli, i nije bilo retko da su mu se na ulici približavali i počeli ga pratiti ustopice sve do kuće, te ih nije nikako mogao oterati od sebe. Čak se to i ovde u Americi, gde su svi psi brižljivo čuvani i maženi, desilo nekoliko puta. – Za vreme ratova imao je kobilu Maru, čistokrvne rase i vrlo plamenu, i s njom je izvodio razne podvige prilikom jahanja. – A kako smo u Washingtonu stanovali blizu zoološkog vrta, on je vrlo često odlazio tamo i dugo se zadržavao pred svakim kavezom. Neobično ga je interesovalo kretanje i držanje raznih životinja, način njihova jedenja i spavanja. Pred nekim kavezima stajao je zadubljen u mislima, i očito ganut. Osećao je toplo sažaljenje prema životinjama što su zatvorene, što nemaju više svoju slobodu, kao druge jedinke njihove vrste. One su ga potsećale na podjarmljene, ponižene ljude, kao i narode, koji ne mogu da žive svojim punim životom, nego su sputavani i moraju se pokoravati i živeti po volji onih koji njima gospodare. A Vid je osećao saučešće sa svim i svačim.

Njegovom velikom ljubavlju za prirodu može se jedino objasniti što je dvadeset leta svoga života proveo u Vrnjačkoj banji, „našoj banji“, kako

ju je on nazivao. On koji je voleo velike gradove i razvijeni društveni život, to jest rad po organizacijama, zaustavio se u Vrnjcima poglavito stoga što su ga oni privlačili neodoljivo svojom svežinom, čistotom vazduha i lepotom svoje pošumljene okoline.

Često smo pravili duge šetnje i izlete po njoj. Bio je, na žalost svojom praksom vezan za kuću, ali svakad kad bi se otkinuo od nje i pošao sa mnom u šetnju ili na duži izlet, namah bi postao veseo i čio. Sve ozbiljnosti i poslove i obaveze najednom bi zaboravio, i predavao se svim srcem naslađivanju u svakoj pojedinosti koja mu je uskrsavala pred oči. Uživao je u visokom starom drveću koje se uzdizalo svuda unaokolo, uživao je u miru gustih šuma i kristalnoj oštrini vazduha, uživao u dalekim i pitomim vidicima na kotlinu Zapadne Morave i na tamne lance Goča i druge planinske grebene koji su se, u krupnim zelenim talasima nadovezivali jedni na druge. Narednih dana posle svake od tih dužih šetnji osećao se veselijim i bezbrižnijim. Kako su se u pogledu turizma naše naklonosti potpuno podudarale, to smo grabili svaku priliku da pravimo izlete. Jedne jeseni specijalno toga radi otišli smo u Kraljeve Vode, na Zlatiboru, i svakog dana krstarili do iznemoglosti po toj visoravni s dalekim vidicima. Tako isto smo prešli unakrst svu Boku Kotorsku i planine što je uokviruju kao i Frušku goru. Kada smo, pak, bili u Sloveniji, Vida nisam vidala po ceo dan: plašeći se moga sputavanja, on je od rana jutra otumarao nekuda u planine. Sećam se kako su mu se svi slatko smejali kad je jednog dana krenuo na Triglav – u aprilu mesecu! – u plitkim uličnim cipelama i u crnom odelu. I to već pred kraj pete decenije svoga života! Jedva su razbor i tuđe iskustvo ubedili i pobedili žarku želju Doktora Albale za sve novim i novim senzacijama u divljini planinskog pejzaža.

Sada beskrajno žalim što je tih časova uživanja dopuštao sebi srazmerno malo. Uteha mi je što je dosta putovao, i tako je bar imao često zadovoljstvo odbacivanja svakodnevnih briga povezano sa zadovoljstvom od novih zapažanja i utisaka.

Svakako je tačno da je Vidovo opšte obrazovanje bilo jako prošireno i obogaćeno njegovim čestim putovanjem. On je putovao rado, upravo, svagda je bio oran za put. To je poticalo s jedne strane od njegove široke radoznalosti, a s druge, od prenebregavanja svakog komoditeta, od neobraćanja pažnje na fizički zamor i trošenje snaga. I stoga, dok mnogi negoduju kad moraju da krenu iz svog udobnog doma, Vid je preduzimao svako putovanje lako, vedro, s puno razdraganosti, kao da je nošen krilima.

Pričao mi je kako je kao student u Beču često preskočio po koji obed, samo da bi uštedeo nekoliko krajcara, te bi nedeljom seo u voz i vozao se sve dok bi potrajali novci s kojima bi mogao kupiti povratnu kartu. Tako bi svake nedelje video drugi segment bečke okoline. Da bi malo upoznao i drugu sredinu, jedan letnji semestar upisao je na universitetu u Gratzu, i

tada je obigrao svaku planinu i svako jezero i tom delu Austrije. Ta želja za upoznavanjem novih krajeva, svakako je bila jedan od presudnih motiva pri donošenju odluke da primi službu brodskog lekara, koja mu je omogućila krstarenje morima i okeanom, kao i upoznavanje Južne Amerike i raznih zemalja gde je lađa na svom putu bacala sidro. A isto tako bio je zadovoljan kada je mogao, sa Krfa, da putuje i upozna Grčku, Egipat, Tunis.

Ali, vrhunac radosti bio je odlazak u Sjedinjene Američke Države. Amerika – zemlja snova, najgorostasnijih, najfantastičnijih mogućnosti! Zemlja do koje su dospeli samo malobrojni iz naše zemlje, a u kojoj je i najneverovatnije bilo izvodljivo, i u kojoj su se dešavale i neprestano se dešavaju čuda kao u bajci. Zemlja gde su principi jednakosti, bratstva i slobode ne samo fraza nego svakidašnja stvarnost.

Na putu za Ameriku, s proleća 1917, Vid je sa Krfa prošao kroz Italiju, Francusku i Englesku, ali te zemlje, pritisnute teškim ratnim naporom i nedaćama, nisu mu, posle Beča, otkrile nove, dotle nesagledane perspektive. Ali Amerika, još neokrznuta ratnim događajima, potpuno je zasenila mladoga oficira. Već sve što je u njoj doživljavao i radio ispunjavalo ga je zadovoljstvom, a povrh svega demokratsko uređenje zemlje i nesputavana sloboda izražavanja misli, kao i ogroman napredak u tehnici, koja je uvek bila jedna od njegovih „hobby“ i visok životni standard malih ljudi, – sve to zanelo ga je. I kao što pesnik kaže, sve to obasjano čudnom i magijskom lepotom iluzije Mladosti, učinilo je da mu boravak u Americi bude jedna od najdražih uspomena, koju je on u svakoj prilici prepričavao i kojom se, možda, i malo razmetao, kao miles gloriosus svojim ratnim podvizima. On je doista smatrao da je odlazak u Ameriku bio jedan od glavnih zgoditaka što su mu pali u deo. A kada mu se, sasvim neočekivano, ponovo desilo da i po drugi put dobije taj glavni zgoditak, – to je bio njegov „veliki dan“ u životu. Oboje nismo tada slutili da će tu svoju sreću platiti onim što mu je najdraže – svojim životom...

U Filadelfiji veliko bronzano zvono Slobode ima urezane proročanske reči: „Proclaim liberty throughout all the land and unto all the inhabitants thereof“.*

Po povratku iz Amerike početkom 1919, Vid je ubrzo bio poslat u Pariz, na Versaljsku konferenciju, i tom prilikom upoznao je svaki kutak Pariza i stekao rutinu u francuskoj konverzaciji. Međutim, kako smo se već krajem te godine bili verili, izgledalo je da je period Vidovih putešestvija okončan. Ali, kako sam i ja često davala inicijative za put, to smo se i u toj svojoj sklonosti slagali. Dok smo još bili mladi, privlačili su nas veliki gradovi, te, čim bismo uštedeli malo novaca, putovali bismo odmah

---

* Proglasi slobodu širom cele zemlje i svim njenim stanovnicima – A. L.

u inostranstvo. Tako smo s jeseni 1930 – prve godine našeg braka – proveli mesec dana u Beču, koji je Vid naročito voleo kao grad gde je boravio nekoliko godina u svojoj mladosti za vreme svojih studija. Iduće godine opet otišli smo u Drezdu, gde sam ja ostala u obližnjem sanatorijumu Weisser Hirsch na lečenju, a Vid je otišao sam u Berlin, a potom u Luebeck, da bi se upoznao s novim izumima i metodama medicinske terapije. Plod toga boravka bilo je njegovo delo *Tuberkuloza pluća*, koje je bilo izrađeno na osnovu najnovijih rezultata naučnog istraživanja, i koje je dobilo nagradu Srpske Kraljevske Akademije Nauka, u čijem izdanju je i objavljeno.

Posle tih putovanja u inostranstvo, napravili smo dužu pauzu. Novci, s mukom zarađeni u toku banjske sezone, izmakli su nam iz ruku za nekoliko nedelja, i mi smo ostajali s lepim uspomena na putovanja, ali s praznom kesom. Pod sugestijom svoje okoline počeli smo da mislimo „na starost“. Najpre smo kupili zemljište u Vrnjačkoj banji, a potom s jeseni 1923 počeli da zidamo na njemu našu kućicu, sve po Vidovim potrebama i željama, koje su svagda bile u saglasnosti s mojima. Zatim, 1927, kupili smo zemljište i sagradili, na veliki dug, i kuću u Beogradu. Moralo se stalno misliti na otplate, na štednju, – i tako nije ostajalo novaca za putovanja. Ali, čim je kuća u Beogradu bila dovršena, ma da je bila polovinom svoje vrednosti zadužena, mi smo opet krenuli u svet. Vid je uvek bio, kao zapeta puška, spreman na put, – njegov nemiran, živ duh tražio je sve nova i nova potsticaja – a ja sam, pak, bila, svesna da život prolazi, da ne treba čekati da se dug isplati pa tek sebi dopustiti neko zadovoljstvo, jer ćemo tada, kao što sam govorila, imati para ali nećemo imati snage da uživamo. I tako smo s jeseni 1928 otputovali u Pariz, i tamo – sasvim iracionalno kao što je prilično iracionalnim supružnicima Albala – ostali skoro dva meseca, i obišli i videli svaki kutak Pariza. Posle toga, bili smo svesni da nam velegrad nema više ništa novo da pokaže, i zato smo od tada putovali svagda na more.

S proleća 1935 Vidu je ostvarena njegova davnašnja vatrena želja – da vidi zemlju na čijoj je izgradnji neumorno i oduševljeno radio, da vidi Palestinu. O toj njegovoj poseti Palestini govoriću docnije (str. 137), a takođe o njegovom putu u London, s jeseni 1938, posle Minhenskog sporazuma na str.), kao i o njegovu drugo putovanje u Sjedinjene Države, krajem 1939, koje je u stvari bilo vrhunac njegove životne delatnosti. Sva ta putovanja imala su čisto političku svrhu, i značila su vrlo mnogo za njegov rad, dajući mu puno potstreka i mogućnosti za izvođenje njegovih inicijativa.

Od svih umetnosti, Vidu je najdraža bila muzika. Nju je razumeo i osećao neverovatno duboko, a voleo neizmerno. Dok je bio još u gimnaziji, učio je neki mesec sviranje na violini, – jedan siromašan dečko u na-

šoj sredini u ono vreme nije mogao ni pomisliti da uči sviranje na klaviru. Ali, za njegovu urođenu naklonost prema muzici od presudnog značaja bio je njegov odlazak na studije u Beč.

Na prekretnici stoleća kad je Vid tamo došao, 1905, Beč je bio središte muzičkog života za celu Evropu. Bečka velika opera i simfonijski koncerti, bečka opereta i razni orkestri koji su stvarali i rasipali muziku na sve strane, zahvatili su i poneli u vrtlog zvukova i mladoga balkanskoga đaka, koji je sav treperio na talase muzike. Vid često nije ručavao, ali je ono nekoliko ubogih seksera svoga skromnog mesečnog budžeta davao za ulaznice u veliku operu. Često je satima stajao pred pozoričnom blagajnom čekajući na red, a posle je odstajao po nekoliko sati i celu opersku pretstavu. Ali njegova mlada duša, ushićena božanstvenom muzikom, lebdela je negde u visinama, i nije osećala ni vreme ni fizički zamor. Za pet i po godina što je Vid proveo u Beču na studijama, on je poznao sav obilati repertoar bečke opere. Neke opere slušao je više puta, i znao tačno da otpeva ili odzviždi najpopularnije delove, kao na primer iz Aide, Traviate, Rigoleta, Fausta, Tanhojzera. Takođe je mnogo uživao u simfonijskom orkestru, i često je i u Beogradu odlazio na koncerte. Pošto su ulaznice za njih bile obično skupe, a ja sam znala da on muziku razume i voli više nego ja, ubeđivala sam ga da me ti koncerti ne privlače, i terala sam ga da on sam ide na njih, na šta je on teška srca pristajao.

Kada je naša Jelica poodrasla i mi poželeti da ona uči muziku, i kada nam je moja sestra Hermina ustupila klavir njenog preminulog prvenca Aleksandra, Vid je bio neobično veseo. Mnogo više nego Jela, on je sam svirao na klaviru. S lakoćom je za čas prešao gradivo iz Jelinog muzičkog udžbenika, ali se na tome nije zaustavljao. U njegovoj duši izvirala je muzika, i on je težio i uspevao je da je sam izrazi u vrlo skladnim, svečanim tonovima. To su bile svećane melodije koje su neobično sugestivno izražavale osećanje admiracije ili skrušenosti pred Bezgraničnim, Svemogućim, Svevišnjim. Ponekad su to bili i ozbiljni tonovi ubojnih marševa. Nikada drugo. Nijedan radostan, nestašan ili sentimentaln, melanholičan ton. Samo svečanost, divljenje, grandioznost, ratobornost, borbenost. Bio je u stanju da satima ponavlja iste melodije, često čak u noći. Ja sam smatrala da se ne sme ni u čemu biti diletant, pa najmanje u muzici, i nisam mu praštala što na nju gubi vreme. Bila sam neoprostivo kratkovidna i nisam shvatala njegovu potrebu da se vine u uzvišeno carstvo tonova, ritmova i harmonije. Ali, ma da sam u sebi negodovala, ipak sam se umela savladati i nikad mu nisam jednom rečju zamerala što joj posvećuje toliko vremena.

Jednoga dana Vid je doveo kući muzičara X (Ne sećam se više imena), koji je inače radio na beogradskoj radio-stanici. Vid je pred njime svirao te svoje melodije, a ovaj ih je stavljao u note i davao im muzičku

obradu. Potom ih je taj gospodin kod svoje kuće razradio i harmonizirao. Ne samo što je taj čovek gledao u Vidu uticajnog pretsednika jevrejske sefardske opštine, nego zato što je on u ovim Vidovim kompozicijama osetio pravu muziku, on ga je potsticao da te stvari štampa i da su to doista vrlo uspeli primerci sinagogalne muzike, kao i izvrsni ubojni marševi. Ja, koja sam se plašila svake nestručnosti i diletantizma, otsudno sam se tome usprotivila. I tako je cela zbirka – mislim da je bilo 26 piesa, – ostala u rukopisu u našoj kući u Beogradu. Sad je svakako propala, i to mi je vrlo, vrlo žao, jer je, uz Vidov dnevnik i pisma, a možda još u jačoj meri, najpotpuniji izraz njegove duše.

Kada smo najzad, čini mi se tek oko 1935, nabavili izvrsan radio aparat, on je bio sav srećan. Divne melodije koje radio na volšeban način dočarava iz svih krajeva sveta, ushićavale su moga Vida, i on je satima sedeo i slušao božanstvenu muziku. „Ima li išta lepše od toga“, govorio je on često, naročito za uvertiru Tanhojzera ili za Šubertovu „Nedovršenu Simfoniju“. Ponekad je tiho pevušio istu melodiju koja je izvođena i prenošena preko radia, i pri tome je na njegovu licu bilo razliveno blaženstvo. Od kako smo bili došli u Ameriku, svoju žudnju za muzikom zadovoljavao je slušajući mnogo radio-programe koji su često na najvišem nivou. I dok ga je laka, kabaretska i barska džez-muzika nervirala, te je s ljutnjom zatvarao aparat, dotle je satima slušao „pravu“ muziku, prosto topeći se od miline. Simfonijski orkestri pod dirigovanjem Toskaninia, Stokovskog, Bruno Waltera, Ormandy-a, Kusevickog, Walenštajna, izvrsne filharmonije u Bostonu i Filadelfiji, – donosile su svoje sjajne programe pravo u našu skromnu sobu, i u našim teškim američkim danima pribavile nam mnogi prijatan čas.

Doista je čudan slučaj da je poslednja priredba koju je on želeo čuti bilo veće simfonijske ruske muzike koju je izvodio u Washingtonu, u korist ruskog War-relief-a, bostonski simfonijski orkestar pod dirigovanjem čuvenog Kusevickog. Bili smo izvadili ulaznice jedno dve tri nedelje pre za veće 31 marta, upravo onog kobnog dana kada je on zanemogao. I tako te večeri u utorak, umesto da se naslađujemo muzikom ruskih majstora: Borodina, Musorgskog, Čajkovskog i Šostakovića, čemu smo se doista unapred veoma radovali, – te strašne večeri Vid je ležao onesvešćen u bolnici, a ja sam lebdela nad njime izbezumljena od očajanja, gledajući ga kako se postepeno gasi...

Vida su, osim muzike, privlačile i druge umetnosti. U svojoj mladosti u Beču obilazio je često muzeje, i, sa svojom širokom radoznalošću, čitao je u biblioteci mnoge biografije o likovnim umetnicima. Stoga je odlično poznao radove pojedinih majstora, kao i razne pravce i škole. Voleo je naročito slike na kojima se nešto „dešava“, „zbiva“, rečju, kompozicije, koje su najviše odgovarale njegovom aktivnom, dinamičnom duhu. S uživanjem je po-

smatrao svaku vrstu ilustracija, zaustavljajući se na dobrim crtežima i fotografijama. U Beogradu je bio redovan posetilac izložbi koje su priređivane u Cvijeti Zuzorić, ali u Americi, kako ga je volja prošla za umetnošću, pod pritiskom teških briga, zadovoljavao se samo razgledanjem odličnih ilustrovanih američkih magazina, koje je u obilju nabavljao. Crtao je i sam, i to s puno razumevanja i smisla. Obično je precrtavao razne slike iz novina, i izvesnost tih crteža je dokaz da je on svakako imao dara za crtanje, samo nije imao prilike da tu svoju sposobnost razvije.

Bezbroj puta je pokušavao, sedeći pred ogledalom, da izradi svoj autoportre. Zalagao se i mučio, i često, po svom običaju, otkidao dragocene sate svoga noćnog odmora, – ali nijedan nacrt nije ga zadovoljavao. Mnogo više uspeha je imao radeći svoje malo poprsje, pre jedno deset godina. Kupio je veliku količinu plastelina, i, sedeći opet pred ogledalom, nedejljama je radio na tome. Uveče, kad bismo svi legli, on je uzimao figuru u svoje ruke i počinjao je da je mesi i udešava. Doista je ta glava neverovatno ličila na njegovu, i iz nje je izbijao intenzivan unutrašnji život jednog fanatika. Ja sam je volela i držala na svojoj knjižnici u mojoj sobi za rad. Sada je to poprsje, pod neprijateljskom okupacijom, propalo, kao, uostalom, sve drage nam uspomene i cela naša tekovina u domovini.

I za obično, geometrijsko crtanje Vid je imao puno volje i dara. Kad je Jelica bila u nižim razredima gimnazije, i kada se od nje tražilo da precrtava dosta složene narodne šare, Vid je obično taj posao svršavao za nju s krajnjom preciznošću i lakoćom.. Isto tako, on je bio jedini producent njenih geografskih mapa, što je ona imala da crta u toku svoga školovanja. Ma da smo znali da, s gledišta pedagoškog, to nije ni malo ispravno, ipak je Vid to činio, jer dete, shvatajući svoje školske dužnosti beskrajno savesno, nije apsolutno stizala, u našim preopterećenim školama, da nađe vremena i za crtanje. A njen dobri otac, ma da je i sam bio pretrpan poslom, sedeo je kasno u noć, pa čak i leti u maju i junu za vreme napornog sezonskog rada, i crtao je mape za školu svojoj jedinici, pa ih je poštom slao njoj u Beograd.

Od poezije je voleo mnogo da čita srpske narodne pesme, i kada god bi ih čitao, uvek bi to propraćao rečima: „Baš je to izvanredno, tako prosto a tako uzvišeno...“ Umetnička poezija, pak, nije mu bila privlačna oblast. Sam je, međutim, pokušavao da tu i tamo sastavi neke stihove, ali su to svagda bile blede imitacije romantičarske poezije. Mnogo je bolji bio u pesmicama posvećenim Jeli. Njegova očinska ljubav, našla je ponekad nežne i duboke akcente. Sve te pesme ostale su u Beogradu, i svakako propale. Ovamo je Jela prenela samo jednu pesmicu.

Vid je bio postojani, revnostan i strastan čitač. Kao što je svagda bio neumeren u vršenju svih poslova, tako je neumereno i čitao, skoro redovno do jednog ili dva sata u noći. Ne verujem da je u našoj sredini, sem

profesionalnih profesora i književnika, bilo vatrenijeg i stalnijeg čitaoca. Čak i za vreme banjske sezone, kad nije dizao glave od silna posla, otkidao je od svog odmora po neki sat, samo da bi čitao. Kad bih ga ja zbog toga prekorila, branio bi se: „Moram, mila, moram da hranim i svoj duh, a ne samo i svoje telo. Bez toga ne bih mogao živeti...“

Vidova lektira bila je raznovrsna. Ko bi mogao nabrojati sve knjige koje je on čitao, sve bezbrojne časopise i magazine koje je stalno pratio. Mi smo u Beogradu bili pretplaćeni na nekih dvadeset časopisa u istim, i bilo je, naravno, dovoljno samo ih malo prelistati, pa da čovek održava svoju lektiru na vrlo visokom rangu. Uz to, podrobno čitanje dnevnih listova bila je preka potreba.

Vidova interesovanja menjala su se povremeno. Ponekih meseca bacao se sav na medicinsku literaturu, dok bi drugi put nedeljama čitao isključivo istoriju, pravne raspre, naročito iz državnog ili međunarodnog prava, sociološke studije, filozofiju, biografije velikih ljudi i, naravno, jevrejske i specijalno cionističke publikacije. Tako zvanu „hebraica“ znao je u prste, a ceo cionistički pokret od samog njegovog postanka pa do poslednjeg časa pratio je budno, tako da je on bio prava živa enciklopedija te discipline. Tu je poznavao i ljude, i događaje i datume, i sve uspehe i neuspehe, i sve mene i vidove, i sve nade i planove za budućnost. Što god bi ga ko o tome zapitao, mogao bi mu odmah dati odgovora, kao da je namah rasklopio leksikon Judaica i čitao iz njega. Iz jevrejske oblasti najčešće je čitao Bibliju, *Istoriju Jevrejskog naroda* od Graetza i antologiju misli jevrejskih filozofa. Doprinos Jevreja svetskoj civilizaciji, od Rotha i veliku biografiju Teodora Hercla, u 5–6 knjiga, koju je, u znak poštovanja, bio dobio na dar od svojih mladih saradnika.

Među najomiljenijim knjigama bile su mu *Vaspitanje volje*, od Jules Payot-a i *Um caruje*, od Durant-a, koja je upravo *istorija* filozofske misli. Nitzsche-ovu *Želju za moć*, kao i Hitlerovu *Moju borbu* čitao je često, i u njima je tražio i nalazio objašnjenja za agresivan, prezriv i bezdušan stav Nemaca prema ostalim narodima sveta. Te su ga knjige upravo potstakle da se u njemu kristališu osećanja nesimpatija i aktivne odmazde prema svirepom neprijatelju čovečanstva – prema nemačkom narodu.

Vidu, kao, u ostalom i Jeli i meni, čitanje je bilo uživanje, skoro poslastica. Koliko puta, naročito o praznicima ili u oči nedelje, kad se ceo svet zabavljao, primećivala sam: „Vide, kasno je u noć, svi se provode, samo porodica Albala sedi kod kuće i čita.“ Na to bi Vid svagda s osmehom odgovorio: „Pa zar ima ičeg boljeg od toga! Čovek može da bira svoju lektiru po svojoj volji i da je dozira po svom nahođenju, a u društvu mogu se naći ljudi koji su i neprijatni i dosadni. Veruj, mila, mi smo izabrali najbolje rešenje.“

I doista smo svi troje bili zadovoljni ovakvim izborom.

Vid je bio neobično živa duha, i nikada se nije zadovoljavao da ostane pri onom kompleksu znanja što je stekao u mladosti. Iz godine u godinu, ne oslanjajući se samo na iskustvo svoje kao što to čine drugi ljudi on je bogatio svoj um sistematskim radom. On se nije mogao zadovoljiti samo produblјivanjem svoje struke, kao što se danas obično čini; njega su mame i privlačile razne naučne oblasti, razni problemi. Nekada se mesecima predavao proučavanju nekog medicinskog pitanja, naročito potstaknut novim pronalascima u terapiji ili svojim ličnim zapažanjima pri vršenju prakse: tada bi nabavljao knjige i časopise, pravio ispise iz njih, beležio svoja zapažanja, radio danonoćno da sam ga dirala što radi bez predaha „kao da mu pretstoji diplomski ispit“. Ali je na smenu posvećivao ozbiljnu pažnju i drugim, sasvim raznorodnim naučnim disciplinama; Zato je znao, kao kakav stručnjak, mnoge oblasti iz istorije, sociologije, ekonomije, politike, državnog uređenja i međunarodnog prava, iz vojnih nauka. Ali, isto tako, mogao bi vam razjasniti mnoge probleme astronomije, fizičke geografije, fizike, hemije, pa čak i tehnike. On je bio vanredno konstruktivan duh, i često je izrazio svoje žaljenje što nije studirao tehniku. Ali zato, kad god se u našem susedstvu što gradilo ili zidalo, on je pratio iz dana u dan rad, i često dobacivao radnicima, pa i samim inžinjerima, svoje primedbe. Prilikom velikih radova u Vrnjačkoj banji na hvatanju mineralnih voda i pri zidanju novog banjškog kupatila, kao i u Washingtonu, prilikom građenja ogromnog vijadukta u Massachusetts Avenue-i, on je satima, kao omađijan, ostajao na mestu gradnje, i uživao neopisivo kada se izvođenje poklapalo sa njegovim pretpostavkama šta je najbolje učiniti u toj prilici. Samo je, naravno, žalio što on sam nije mogao davati direktive. Ali zato prilikom građenja naših dveju kuća, u Vrnjicama i u Beogradu, njegov udeo u izgradnji plana bio je lavovski. Upravo, arhitekt je posle postupio i dao stručan nacrt onoga što je Vid sam projektovao, i doista, Vidovi projekti, u našem docnijem živovanju u tim stanovima, pokazali su se izvrsni. Po njegovoj zamisli izvedeno je i docnije dograđivanje naše kuće u banji, prepravka male kuće u Beogradu, zatim nacrt bašte, stavljanje ograde i pločnika. I sve što je on gradio, gradio je tako savesno, čvrsto i temeljno, raskošno, da će ga sve dugo i dugo preživeti. Pri tome nije samo davao naloge, nego je često i sam potezao, i to svagda u najtežim prilikama. – Svoju sklonost prema tehnici, kad već nije mogao drukčije, izražavao je kupovinom raznih alata. U našoj kući svagda je bilo puno zavrtnja, čekića, klješta, svrdla, francuskih ključeva, dleta, turpija. Ekseri raznih veličina i debljina kupovali su se na kilograma, i Vid je čisto žalio što mu se ne ukazuje prilika da ih sve negde zakuca, nego su, zardani, bacani krišom od njega.

Vid je bio silan radiša, ali na mahove, s neverovatnim skokovima, ali i s naglim padovima. Ali, kad je radio, intenzitet, tempo i kvalitet nje-

gova rada bili su rekordni. Ja sam mu često govorila: „Ja radim ravnomerno i redovno, a ti samo povremeno, ali ti za srazmerno kratko vreme savladaš svakako mnogo više poslova nego ja svojim ujednačenim radom“.

Mnogo svog vremena i rada utrošio je Vid na učenje stranih jezika. On je pored srpskog, znao i nemački, španski, francuski, italijanski, engleski, grčki i hebrejski jezik. Neke od tih jezika znao je izvrsno, kao najbolji stručnjaci u našoj sredini, a to je srpsku, nemački i engleski. Kada su u leto 1933. godine, članovi Internacionalnog PEN-kluba, po povratku sa svog kongresa u Dubrovniku došli u Vrnjačku banju, Vid, koji je u taj mah bio pretsednik Udruženja banjskih lekara, pozdravio ih je na svečanom banketu na tri jezika u jednom vrlo sjajnom, lepom i uspelom govoru: na nemačkom, francuskom i engleskom. Naravno da su svetski književnici bili iznenađeni što su u jednom tako majušnom mestu naišli na tako kulturnog čoveka, i po tome, naravno, izvodili zaključke o kulturi celog jugoslovenskog naroda. Mnogi su mu to i kazivali uz puno komplimenata, a jedan od njih, nesrećni Ernest Toller, čak ga je sutradan i posetio želeći da se s njime malo bolje upozna.

Učenje hebrejskog jezika zadavalo mu je najviše teškoća. Taj stari semitski jezik, različit u svemu od indo-evropskih jezika, savlađuje se vrlo teško, ali Vid nije odustajao od toga. Godinama je na njemu radio, uzimajući časove, iz gramatike i konverzacije, i smatrao je da mu je dužnost da nauči jezik svojih praotaca, kako bi mogao razumeti u potpunosti prošlost jevrejskog naroda. Bio je sasvim srećan kada je uspeo, prilikom svojih govora ili predavanja po raznim gradovima naše zemlje, da započne svoje izlaganje hebrejskim rečenicama ili da potkrepi svoje navode hebrejskim citatima. A kada bi mu rabini i znalci odavali priznanje da je hebrejski lepo savladao, vraćao se kući sav zračeci od trijumfa. – Moje čisto srce!

Ma da je engleski bio odlično savladao već prilikom svog prvog boravka u Americi, on je stalno radio na njemu u kraćim ili dužim intervalima. Pred svoj poslednji odlazak iz Beograda, kupio je veliki englesko-nemački rečnik Muret-Sandersov u dva toma, i njime se redovno služio. Čisto engleske izraze i obrte, to jest prave anglicizme, beležio je u naročitoj svesci i prilježno ih je učio. Znao je ogroman broj reči i izraza. Nekada bi seo u naslonjaču, uzeo nemačko-engleski rečnik u krilo, i satima se ispitivao reči, što mu je mnogo pomoglo da se brzo priseća engleskih izraza. Divila sam se tolikom njegovom strpljenju. Doista ja ne bih nikad mogla na taj način niti u takvim dozama da učim stran jezik. Ali, Vid je svojom ogromnom snagom volje sve postizao. Kao najbolji dokaz njegovog izvrsnog znanja engleskog jeste to da je on improvizovao svoje govore i predavanja na engleskom, i to duge po pola ili tri četvrti sata; zatim, njegova obimna prepiska na engleskom, kao i prevodi moja dva veća ra-

da; jednog scenarija za film: *Srpska krv* i jedne studije o borbi jugoslovenskih žena za slobodu. Jedan stručni profesor engleske književnosti iz New Yorka, kome sam te radove dala nedavno da ih pregleda, kazao mi je da je engleski jezik u njima skoro bez greške.

Takvo produbljeno znanje više stranih jezika doprinelo je ponajviše mogućnosti da Vid stalno prati uporedni razvoj društva ljudskog i njegove misli po raznim kulturnim središtima. I to ga je u prvom redu održavalo da ostane svakad mlad duhom, gipke i budne zainteresovanosti, prijemčiv za svaku novinu i za svaku reformu. On koji nije trošio ni pare za svoje lične izdatke za toaletu ili jelo, bio je neobično izdašan pri nabavljanju najpre rečnika i gramatike, a zatim mnoštva novina, naučnih časopisa, knjiga, iz lepe književnosti – beletristike – i nauke, raznih almanaha i mapa i statistika. I zato je on bio jedna mala enciklopedija sveopšteg znanja današnjice. Kad bi se povela reč o Ligi naroda ili o pacifističkom pokretu kroz vekove, o raznim vidovima društvenog uređenja počev od matrijarhata pa do komunističkog uređenja, od raznih skolastičkih shvatanja pa do moderne teorije kontrole rađanja, – on je u svakom od tih pitanja umeo da da puno stručnih obaveštenja, kao da je vek svoj proveo baveći se tim predmetom. U svima tim pitanjima bio je, naravno, nosilac i pobornik najnaprednijih gledišta i teorije.

Međutim, taj čovek retke inteligencije i širokog znanja, bio je u izvesnim prilikama bezazlen i prostodušan kao dete. Kao što male švrće uživaju da se igraju „vojnika“, da bi dali izraza svojim smelim, neustrašivim nagonima i želji za borbom, tako se i Vid svagda radoavao da obuče vojnu uniformu i da stupi na vojnu du-

žnost, a kada ustreba i da pođe u rat. Misao da bude aktivan borac i ratnik, da brani slobodu i bezbednost svoje domovine, – ta misao ispunjavala ga je radošću i ponosom. Pomenula sam već s kakvom je gotovošću, upravo s kakvom je radošću on pošao i u Balkanski i u Prvi Svetski Rat. Kada je naša zemlja zaratila u Drugom svetskom ratu, ma da su ga i njegove godine i okeani razdvajali od našeg ratišta, on je, u

Vojna knjižica iz 1936. godine

prkos svojih godina, čekao da se vaspostavi odbrambeni front u našoj zemlji, pa da ode tamo i stavi se na službu našoj vojsci. Na žalost, celo naše ratovanje trajalo je samo dvanaest dana, do vaspostavljanja ubojnog fronta – kao nekad solunskog – nije došlo, i Vidu se nije dalo da se i na taj način oduži Jugoslaviji u ovom njenom najtežem istorijskom času.

Mora se priznati da mu je oficirska uniforma stajala izvanredno, i da je u njoj izgledao kao vitez iz bajke. Posle Prvoga Svetskog Rata, kada je ratnik u očima devojaka bio više biće, – mene je on samom svojom spoljašnošću zaneo, osvojio, i ja sam ga često, šaleći se, uveravala da je moju devojačku gordost i odlučnost da ne stupim u brak posekla samo njegova sablja, koja je zavodnički zveckala. On sam veoma je voleo svoju vojnu uniformu, – kad smo se verili bio je sanitetski kapetan prve klase, ali je ubrzo bio unapređen do čina rezervnog potpukovnika – i ne bi propustio nijedan nacionalni praznik niti koju drugu svečanu priliku a da se ne obuče u svoje vojno odelo. Već dan-dva pre on bi bio u nekom malom uzbuđenju: pregledao je uniformu, davao je da se izglača i očisti, da se na kapi ušiju novi svetli zlatni širiti, kupovao nove epolete i ešarpe, čistio i trljao svoje ordenje. Te razne trobojne trake i medalje od metala i emajla bile su mu veliki ponos i radost. On je znao najbolje da ih je zaslužio i dobio zbog svog predanog rada, i ponosio se njima. To mu je mislim bila jedina taština njegova. I kada je izdahnuo, ja sam se u svom bolu setila da bi mu bilo milo da ga svet poslednji put vidi u njegovoj oficirskoj uniformi, i naložila sam da mu je navuku i tako ga stave u njegov mrtvački kovčeg. Na opelu bio je u njoj lep, vedar i nasmejan kao mladi ratnik koji polazi u boj. A odatle je polazio, u krematorium...

U vezi sa tom njegovom sklonošću za vojnim pozivom, svakako bila je i njegova želja da i sam uzima udela, ako ne kao učesnik a ono bar kao posmatrač, raznih parada, bakljada, iluminacija, revija trupa, svečanih vojnih dočeka. Ja sam to objašnjavala kao jako razvijeno osećanje solidarnosti, povezanosti sa celinom, i sa željom da učestvuje u svakoj manifestaciji kolektivne narodne snage, radosti, trijumfa. Jer, kao što je revnosno primao na sebe teške zadatke i dužnosti koje je iziskivala domovina, tako je isto želeo da učestvuje i u njenim časovima trijumfa.

U ovu kategoriju njegovih nastrojenosti dolazi svakako i njegova sklonost za isticanjem zastava. U svakoj prilici kada je to bilo propisano, on je već dan u napred pregledao našu zastavu, često čak nabavljao novu ako je stara bila izbledela ili su joj se boje od kiše izmešale, i on ju je svojom rukom isticao na balkonu naše kuće. Zastava je za njega bila simbol jednog naroda pun smisla i dubine, i on se svagda ponosio da taj simbol istakne. Pored jugoslovenske zastave, jako je voleo i jevrejsku zastavu, plavo-belu traku, i prilikom raznih Zionističkih manifestacija nije nikad propuštao da je zaden za rever svoga kaputa. Veliko poštovanje i divljenje osećao je i prema američkoj zastavi, zvezdama posutoj iznad belih, plavih i crvenih pruga, koja je simbol slobode i zaštite od svakog proganjanja za mnogobrojne evrop-

ske izbeglice koje su pod njom potražile utočište. Po svom povratku iz Amerike, 1919, on za sebe lično nije ništa bio nabavio polazeći iz zemlje obilja u opustošenu i osiromašenu Evropu, – nego samo američku zastavu, veliku zastavu od finog materijala, i čuvao ju je kao svetinju, razvijajući je pokatkad i stojeći nemo, u divljenju, pred njom.

*

Ta sklonost za učestvovanjem u kolektivnim manifestacijama svakako ga je pokretala da postane revnostan posetilac sportskih utakmica. Možda je u tome jedna od pobuda bilo to i to što je svagda uživao u izražavanju snage i umešnosti, u podvizima junaštva i veština. Najradije je odlazio na utakmice foot-ball-a, ali i na rvačke, veslačke, a naročito avionske. Bilo je godina kada ga od takvih utakmica ne bi ništa moglo zadržati, ni posao, ni hladno i neprijatno vreme, ni bolest nekog milog porodičnog člana. Prosto se življavao do maksimuma u takvoj jednoj utakmici. Tek kada su se prilike u Evropi tako zaoštrile, ta želja u njemu potpuno je zamrla. U Americi, gde je boravio pre svoje smrti dve godine i tri meseca, i gde se svakodnevno priređuju utakmice iz raznih sportova, vrlo reklamirane i vrlo posećivane, Vid nije otišao ni na jednu jedinu od njih. Briga za nesrećnom Evropom bila ga je tako pritisla, da mu više nije bilo do razonode.

Od običnih razonoda i zabava, najviše je voleo film. Govorio je da bi mogao, kad bi samo imao vremena, da ide svakodnevno i da gleda slike. Najradije je gledao seriju Tarzanovih filmova, a zatim velike istorijske, avanturističke i naročito sa scenama iz vojevanja, utrkivanja, dvoboja, kao i sa scenama iz prirode. Balet nije hteo nikada da gleda; to je za njega bilo nešto sasvim izveštačeno, besmisleno, i u tome smo se potpuno razilazili.

Kad bismo bili na putu, u nekoj banji ili na moru, pa bi imao vreme na pretek, igrao je rado šaha, i ma da nije bio glasoviti majstor u tome, uvek bi nadigrao svoga partnera, koji su obično bili prosečni igrači. Inače, kod kuće, bio je i suviše zauzet svojim mnogobrojnim dužnostima da se mogao predavati toj svojoj omiljenoj igri. Bio je vrlo dosetljiv i u rešavanju raznih rebusa, ukrštenih reči, konjičkih skokova, pogađanja reči po početnom slovu i broju glasova. Tu je Jela izgubila svog izvrsnog učitelja, saradnika i pomagača.

Ocrtavajući u pojedinostima Vidove sklonosti, trudila sam se da ih prikažem što svestranije, a uvek u svrsi da se njegova ličnost istakne što vernije i reljefnije. Stoga nisam propustila da pomenem i neke njegove naivnosti, gotovo detinjaste predilekcije njegove, jer su one bile jedino naličje ovog duboko ozbiljnog čoveka. Radi potpunosti, pomenuću još i ovo: neobično je voleo da se slika, i nije žalio da u svakoj prilici poručuje mnogobrojne i skupe fotografije. Isto tako, voleo je da šilje telegrame,

duge, skupe telegrame, bez uobičajenih skraćenica i ispuštanja. Evo, te sitne slabosti, bile su jedine zamerke koje sam mogla, u dugom nizu našeg zajedničkog života, da stavim svom životnom drugu, sem one jedne teške njegove mahne, njegove plahovitosti. Ali, zar ovo može da baci senku na svetle, upravo sjajne odlike njegove, koje je imao u tolikom broju! Zar nisu one sitne i ništavne u sravnjenju s njegovim vrlinama, s njegovom plemenitošću, požrtvovanjem, službom drugome, s njegovom neumornom radinošću. Možda će se nekom učiniti da sam ja slikar takozvanog idealističkog pravca koji ne vidi nikakve mahne i poroke u svome junaku. Ali, doista, Vid ih nije imao. Njegova duša čista kao sunce nije znala ni za one obične i najrasprostranjenije mahne prosečnih ljudi, kao što su pušenje, pijenje alkohola, kartanje, traženje žena, – a kamo li za druge veće nedostatke, poroke i izopačenosti, kao što su nesavesnost, dvoličnost, laž, potkupljivost, zavist, podlost, intrigantstvo. On je bio apsolutno imun za sve to, i to se od njega odbijalo kao tečnost od stakla, jer, kao što kaže narodna poslovice, doista „rđa za zlato ne prijanja.“ On je prošao kroz životni pakao prav, čvrst, čist i neokrznut zlim kao svetitelj. I neka mi se ne zameri, ali uvek i uvek, misleći o njemu, moram da pomenem divne stihove narodne:

*Sve je sveto i čestito bilo,
I milome Bogu pristupačno...*

Vid u porodici i u društvu

Vid i Jela

Kad je započeo naš brak, mi smo prećutno bili složni u tome da u prvo vreme nemamo dece. Ja sam bila sva obuzeta svojim intelektualnim preokupacijama, želela sam da i dalje vršim svoj profesorski poziv, da izradim doktorsku tezu, da napišem nekoliko knjiga, – i nisam htela da čujem za decu. Iskustvo moje najstarije sestre, koja je u nizu godina u svome braku podizala i sahranjivala decu, – još više me je podržavalo u mojoj odluci da ostanem bez dece. Poznavajući sebe: da se uvek predajem svojoj dužnosti bez ograničenja, do samozaborava, ja sam predosećala da bi me staranje oko deteta apsorbovalo potpuno, i da mi ne bi preostajalo vremena ni za šta drugo. I moja porodica, koja je znala kako ja imam samo intelektualnih interesovanja i, pored toga, kako sam nevešta i skoro nesposobna za praktičan život, uticala je na mene jako da ostanem pri svojoj odluci.

Vid je u prvo vreme prihvatio moje gledište, svakako nadajući se da ja neću dugo ostati pri njemu. Ali, godine braka su prolazile, a ja sam ostajala nepopustljiva. Ali, kako mi je Vid bio obećao da će poštovati moje želje u tom pogledu, on nije navaljivao, – ali je, očito, patio zbog toga. Ponekad samo, kad bi planuo, izletela bi mu iz ustiju žalopojka: „Eh, ja sam hteo ženu, a ne profesorku, – ali ispalo je drukčije.“

Doista, u tom zrelom, ozbiljnom čoveku bilo je nečeg bezazlenog što je izbijalo čudnom silinom u dodiru s decom. Posmatrala sam ga kako se prosto preobrati, podetinja kada se zabavlja s decom moje sestre Hermine koja su ga jako volela, naročito moja sestričina Alisa. On im je pričao priče, crtao, igrao se s njima, izvodio razne majstorije, i pri tome očito uživao u svemu tome u istoj meri kao i deca.

Jednom prilikom, vraćajući se na kraju sezone iz banje u Beograd, bili smo u vagonu s jednom gospođom koja je putovala sama sa svoje troje dece, od kojih je najmlađe bilo još beba. Žena nije znala na koju će stranu pre: beba je plakala, dok su druga dva mališana neprestano nešto iziskivala: čas hranu, čas igračku, čas da ustanu, čas da legnu. I Vid, koji je smatrao svagda kao nešto što se po sebi razume da je on pozvan drugima da pritiče u pomoć, prišao je gospođi, i lako, na njemu svojstven topal i ljubazan način, privukao, posle nekoliko rečenica, decu k sebi. Stao je da im priča, i mališani su ga, otvorenih ustiju, slušali. Malo po

malo, približavali su mu se sve više, dok se sasvim neosetno nije jedno posadilo na jedno njegovo koleno, a devojčica na drugo, obgrlivši ga svojim ručicama. Vid je bio sav raznežen i razdragan, i zabavljao ih je neprestano. Morala sam da mu dam sve naše zalihe kolača i voća spremljenih za putovanje, i on im ih je razdelio. Između njega i dece bilo je sklopljeno prijateljstvo čvrsto, duboko. I za više sati koliko je vožnja trajala, nije se znalo ko je upravo više uživao: ili Vid u deci, ili deca u Vidu.

Posmatrala sam tu scenu stegnuta srca, i neprestano sam sebi postavljala pitanje: imam li ja prava da čoveka koji toliko uživa u deci lišim njegove vlastite dece? Nije li to greh, nije li to zločin?

I savest me je jako grizla.

Sledeće zime, u jednom razgovoru s gđom Isidorom Sekulić, koja je u toku mnogih godina značila za mene ne samo kao arbiter u književnosti, nego kao arbiter u svima važnim pitanjima života, zaustavili smo se na problemu dece. Isidora je počela s oduševljenjem da govori o deci kao o nebeskom daru, i da uznosi ulogu matere. Kad sam ja na to primetila da jedna obrazovana žena može da nađe smisla u životu vršeći i druge uloge, Isidora se, po svom običaju, oseče:

– Da nije možda po vašem shvatanju dostojnija uloga za jednu ženu biti profesorka ili napisati nekoliko članaka! Kako možete biti tako kratke pameti! Ima li veće časti i uzvišenije dužnosti nego doneti na svet novo biće, podizati ga brižljivo i razvijati ga inteligentno da bi se dobio nov vredan član budućeg društva!

Isidorine reči su me, kao svagda, duboko impresionirale. I poslednja brana koja se podizala ispred Vidovih želja, rušila se. I uskoro, juna meseca, upravo kad su moje učenice polagale maturalne ispite, postala sam svesna da ću postati majka.

Vidu, koji je, kao svake godine, već početkom maja otišao u Vrnjce, nisam ništa javljala. Kad sam tek o Vidov-danu došla u banju, otkrila sam mu svoju veliku tajnu. On je u prvi mah zanemio od sreće. Nije mogao verovati, ali posle mi je stao ushićeno, neumereno zahvaljivati. Molio me je samo da to nikom ne saopštavam, iz straha da se nešto nepovoljno ne desi. Bio je sujeveren, i plašio se „uroka“.

Istina se nije mogla dugo kriti. Kada je moja porodica saznala za nju, svi su bili razočarani. Činilo im se da demantujem time samu sebe i svoju ulogu u životu; u svakom slučaju, velika degradacija.

A Vid je trijumfovao. On je svagda bio vrlo nežan i pažljiv, a sad je postao pravi melem. Bdio je, strepio nada mnom, svaki gest i svaki korak mi je propisivao.

Na našu opštu nesreću, dva meseca pre rođenja moje devojčice, nenadno je umro najstariji sin moje sestre, Aleksandar. U očajnoj tuzi i utučenosti što su obuzele moju porodicu kao i mene, izgledalo mi je

sasvim nepristojno, a skoro i pravi greh i sramota, donositi na svet nov život i radovati se njegovu razvoju.

Radanje Jele za malo me nije stalo života. U mojim mukama koje su trajale 40 sati i koje su okončane operacijom, Vid me nije napuštao ni trenutka. Držao me je za ruku, milovao, govorio najnežnije reči, ugađao mi, umivao mirisima... A kada sam povrativši se iz narkoze, ugledala malu Jelu (nazvanu tako po mojoj rano preminuloj sestri Jeleni, a i po Vidovoj majci Lei) – koju mi je, povijenu u jastuku, prinela moja sestra Ruža, iznad nje ugledala sam i jednoga nasmejanog oca. Bio je blažen, kao u raju.

Sećam se lepo te prve noći Jelina života. U mojoj sobi u sanatorijumu Vračaru bili su, pored mene i bebe, još i Vid i moja mati. Ma da sam bila krajnje izmučena i bolna, usred noći sam se trgla od slabog plača detinjeg. Vid je u trenutku skočio i našao se kraj detinjeg krevetca.

– O, gospođice Jelo, šta želite? Hoćete da se čujete. Imate pravo. Vi ste sad glavna ličnost u našoj porodici, i svi imamo da vas dvorimo i da vas služimo. Nema tu šta: samo pustite glas od sebe, a evo mene kod vas. Tatino malo čedo! Tatino srdašce... Pa kakav to samo glas imate! Boga mi, dosta ste grlati, – na tatu, – razbudićete celu ovu kuću... Da niste mokri, da niste gladni...

I njegovo tepanje i radovanje produžavalo se u beskraj. Razgovarao je s njome, šalio se, pričao joj, pevao, nosio po sobi, previjao, umivao, hranio, prinosio k meni, kupao – i tako uspeo da je načini najrazmaženijom bebom na svetu.

Kroz neki dan, pak, kada sam se bila malo oporavila, poverio mi je kako je za vreme mojih mučnih dana nosio kraj sebe revolver, i bio je rešen da se ubije ako ja ne ostanem živa.

– Ti si, mila, po mojoj želji htela da doneseš na svet dete, a ako bi ti platila glavom, ja bih morao sebe da kaznim što sam bio vinovnik tvoje smrti.

Ali, bilo nam je suđeno da taj težak čas preživimo svi troje. I za moga Vida nastale su godine porodične radosti i sreće.

Svakako nije bilo oca koji se više radovao svome detetu, niti koji je više svoga vremena, svoje pažnje i ljubavi davao svome detetu nego što je to bio Vid. Svakoga časa imao je u mislima brigu o svojoj mezimici. Kako sam ja, posle Jelina rođenja, bila puna tri meseca vezana za postelju, Vid je uneo u sebe u potpunosti ulogu matere; kupao je bebu, hranio, prepovijao, ljuljao, uspavljavao, ustajao noću kraj nje, u zoru budio se s njome i prinosio k meni da je nahranim. Često i danju, za vreme dok je pregledao bolesnike, upadao je u spavaću sobu da vidi šta je s bebom, a naročito ako bi čuo njen plač.

Kada smo, 18 dana posle Jelinog rođenja, došli iz sanatorijuma kući, Vid je onako majušnu svoju kćer proneo iz sobe u sobu, od jedne stvari do druge, i govorio je:

– Vidiš, tatino malo čedo, ovo je naša trpezarija. Pazi kako lepe saksije s cvećem imamo kraj prozora. A vidiš, ovo je kredenac, a na njemu samovar; ovo u srebrnim korpama na kredencu jesu jabuke i pomorandže, kad porasteš, ješćeš ih i ti, i svakako ćeš ih voleti. A ovo je kancelarija tvoga tate: ovde je njegov sto za rad, divan za bolesnike, tatini lekarski instrumenti, knjige... I ti ćeš ih čitati, i bićeš pametna kao tvoja mama profesorka...

I tako u beskraj...

Ali, bilo je nekad časova kad bi ga dečji plač nervirao, zamorio. On je bio imperativna priroda, i kada bi inače bio zle volje usled nekog nespozazuma s ljudima, plač bezazlenog deteta, koji nije prestajao ni posle njegove oštre opomene, razžestio bi ga do besa. Jedne noći naša mala je dugo plakala, i nije svom ocu, premorenom od mnogobrojnih dnevnih dužnosti, dala oka sklopiti. On se svaki čas dizao, i najpre joj tepao, pevao, pa je posle stao ozbiljno da prekoreva, da grdi, da viče, ljuljajući i tresući kolica sve jače, da sam se ja, vezana posle operacije za postelju, u nemogućnosti da se podignem, iskidala. Dete, naravno, nije ništa razumelo – bilo je valjda tek tri ili četiri meseca – i nastavljala je svoj vrisak, što je njega bacalo u pomamu. Ali, ti trenuci su bili vrlo retki, čini mi se jednom ili dva puta u prvim godinama Jelina života. Kada je ona postala malo razumnija, ona je slušala očeve reči od prve, i sklad i ljubav među njima bili su „savršeni“.

Vid nije rado svoju kćer poveravao kome drugom, te ju je svakad kad bi dospeo sam izvodio u šetnju, ili bar on je pratio dadilju. Moje sestre pričale su kako se „čaršija“ potsmeva Doktor Albali kako „sans gêne“ vuče kolica sa svojom bebom na Kalemegdan i glavnim ulicama, – što se u Beogradu smatralo krajnje neprikladno i neprilično za jednog muškarca.

Doista, u tim prvim godinama Jelina života, Vid je shvatio da mu je sad pala u deo jedna nova, vrlo ozbiljna i važna dužnost, još jedna povrh svih drugih koje je on s krajnjom savesnošću vršio: to je da ukazuje što veće staranje i da posvećuje što više pažnje svome detetu. On je pratio njen život iz časa u čas, i bodro motrio na svaku pojedinost: šta će dete jesti, kako će se obući, koliko će prozor biti otvoren za vreme njenog spavanja, kakva je temperatura vode u kadi gde će se ona kupati, i sve ostalo. Postojao je pravi patent kako valja pokrivati malu curicu kad ona spava, patent koji je izumeo njen otac, vrlo komplikovan, ali koji je on kroz godine striktno sprovodio. Zbog svih tih sitnica o kojima je on strogo vodio računa, a koje su mu se činile od primarnog značaja, bio je došao u sukob s mojom majkom – prvi i jedini put u toku našeg zajedničkog života, – zato što se i ona, kao mati četvoro dece, smatrala opravdano pozvanom da kazuje glavnu reč u podizanju Jelinom. Često zbog debljine nekog ogrtača ili zbog gustine supe pretila je svađa između njih, i ja sam upotrebljavala svu svoju veštinu da se neravnine izglade i da napetost popusti. I pola u šali a pola u zbilji sam

govorila da je Jelica „jabuka razdora“ u našoj kući. I tek kada je majka shvatila da je najzad Vid ipak najpozvaniji, kao lekar, da diriguje negovanjem i vaspitanjem svoga deteta, i tek kada se ona, posle puno jeda i gorčine, na to rezignirala, nastao je mir. Vid je bio suvereni komandant pri podizanju Jelinom – on je izvojevao pobedu.

Njegova volja se, naravno, u svemu poklapala s mojom. Možda samo u pogledu hranjenja ja bih ponekad poželela da ono bude intenzivnije, ali on me je u tome kočio, i čak je preneo na dete neke od svojih navika koje nisu zgodne, kao: sporo jedenje, stavljanje primedaba jelu, ostavljanje jela po tanjirima, neprestano pijuckanje vode uz obede, itd. Inače, u glavnim linijama detinjeg vaspitanja nas dvoje smo bili jednodušni.

Kad smo s Jelom u njenom četvrtom mesecu života pošli u Vrnjce, bili smo srećni što ćemo naše dete podizati u tako zdravom i svežem milieu. A i ona kao da je bila čekala da njeni roditelji najpre steknu svoju kuću i baštu, pa se tek onda odlučila da dođe na ovaj svet. – Njen otac ju je iznosio na svojim rukama u naš vrt, i, od drveta do drveta, od džbuna do džbuna, od cveta do cveta zastajao je s njome i ocrtavao joj sve lepote kojima je priroda, u maju mesecu, zasipala ovaj naš skromni kut. Obično ju je preko dana ostavljao da spava u svojim kolicima ispod rascvetanih grana naših velikih bagremova, – a ujutru rano stavljaio joj je na uzglavlje najlepše pupoljke ruža, koje bi tog časa uzabrao i, naravno, prethodno brižljivo očistio od trnja, – ne bi li joj mirisali i ne bi li ih ona ugledala čim otvori oči.

Uopšte, na celokupno razvijanje deteta, i telesno i duhovno, Vid je vršio jak, dominantan uticaj, možda čak jači nego ja. On se njome bavio stalno, iz dana u dan. Dok drugi očevi propuštaju vaspitanje deteta majci i služavkama, i smatraju da dovoljno čine ako daju novac potreban za podizanje njegovo, dotle je Vid odmah, od prvih časova Jelina života, shvatio da sad ima novu dužnost, gotovo nov poziv: da bude otac, i on je tu dužnost prigrlio s radošću i sa savesnošću s kojom je prilazio svakom svom činu. I u toku 17 godina, koliko je Jela bila srećna da ima oca, najboljeg, jedinstvenog oca, – on je svakoga dana, svakoga časa davao njoj sve od sebe, ne tražeći nikada, apsolutno nikada ništa za sebe u uzvrat...

Nisam u stanju da nabrojim sve njegove radosti koje su ga obuzimale dok je pratio razvoj naše devojčice. Njeni prvi osmesi, glasovi, krikovi, koji su ličili u početku na kukurikanje mladog petlića, – njeni napori da prste svojih bepskih nožica uvuče u usta, – sve ga je to dovodilo do ushićenja.

U to vreme ispevao joj je nekoliko ljupkih pesmica, a beležio je i razne opaske u pogledu njenog duševnog razvoja. Te beleške su svakako propale u Beogradu zajedno sa svom našom arhivom, – i time je Jela izgubila jednu nenaknadivu, dragocenu uspomenu.

Kad god je stigao, on ju je i hranio i kupao, a kad bi bila bolesna, niko joj nije smeo da da ni gutljaj vode bez njegova oka. Ona mu je bila zenica očiju njegovih, i plašio se da će iko umeti da s njome postupa kako valja.

Kad je dete počelo već da razumeva, on se s njom igrao žmurke, crtao joj je, rezao figure od hartije, pravio igračke. A kada je Jela već počela da shvata priče, onda je ona svako jutro dolazila u njegov krevet, i on joj je pričao živo, s puno fantazije i ubedljivosti, beskrajne priče, koje je ona slušala otvorenih ustiju i svetlih očiju. Ja nisam nikada imala toliko strpljenja da se dajem detetu kao Vid. On je, čudnovato, u tome ogromno uživao.

Igranje s Jelom često se produžavalo satima. Imali smo krupne domine od slonove kosti, i Vid je, sedeći s detetom na ćilimu, gradio od njih razne figure, ili dvorove i utvrđenja. Drugi put bi je uzeo na ruke ili za ručicu kad je već bila čvrsta na nogama, i izvodio ju je u šetnju. Obično su se te šetnje završavale Jelinim zamorom, i tada bi je otac veselo, ne štedeći nikad sebe, uzimao na ruke i donosio već pospanu kući. Sećam se lepo kako ju je jednom u Dubrovniku nosio na rukama punih pet kilometara sve unaokolo oko poluostrva Lapada, – što me je mnogo uzбудilo, jer sam znala da mu to nije lako palo, – dete je već bilo pet godina, i s instinktom razmaženog deteta svakako zloupotrebljavalo dobrotu svoga najboljeg oca. Ali se Vid nije nikad potužio. Naprotiv, on se osmehivao trijumfalno i kao da se dičio što je mogao da izvede i taj podvig.

U Jelinoj petoj godini, on je počeo zajedno s njom da reže od kartona pojedina krupna slova. I tako je ona, igrajući se s njim, upoznala celu azbuku, tražila pojedina slova po novinama i knjigama, i, prosto neosetno igrajući, naučila da čita. Iduće godine on ju je već poučavao i latinici, kako bi i nju znala kad pođe u prvi razred nemačke škole. Tada još Hitler nije bio na pomolu, i mi smo želeli da dete uči uporedo maternji i jedan strani jezik. A kada je Jela navršila osam godina i bila dosta velika da smo je mogli slati u udaljenu francusku školu, Vid je pregao da je uvede u znanje francuskog, kako ne bi imala velike teškoće pošavši u treći razred. Usred vrnjačke sezone, čim bi imao koji čas vremena, on bi s njome učio francuski, ne upotrebivši nikad taj slobodni sat na svoj lični odmor. A kad smo te jeseni otišli u Herceg Novi, on je svakog jutra radio puna dva sata francuski s Jelom, otkidajući ih od svoga odmora i uživanja. Ima li mnogo očeva koji bi to učinili!

Kao što ju je uveo u učenje srpskog, nemačkog i francuskog, tako ju je uveo i u učenje hebrejskog i engleskog jezika. Čak ju je redovno propitivao i latinski, prelazeći taj predmet paralelno s njome, samo da bi ga ona lakše savladala. Prošlog leta, da ne bi ovde u Americi zaboravila francuski, kupio joj je jednu odličnu gramatiku, i s njome držao časove. A sve do poslednjeg dana vežbao se s njome u engleskoj konverzaciji, u propitivanju pravopisnih pravila i raznih engleskih ređih izraza. Jela je u tome svagda brzo i lako postizala uspehe, i ona izvesno ima da zahvali najviše svome ocu što danas poseduje veliko znanje stranih jezika.

Uvek gotov da svom detetu pritekne u pomoć, prelazio je često s njome teže partije iz matematike, fizičke geografije i hemije. Nije žalio

truda te je pojedine stručne odseke, pošto ih je već zaboravio, sad nanovo prelazio, da bi ih mogao Jelici što življe objasniti. Njegov udeo u Jelinu obrazovanju svakako je ogroman.

I u fizičkom pogledu, on je stalno lebdeo nad njom. Pomenula sam kako je posvećivao puno vremena nezi Jelinoga tela od samog njenog rođenja. Docije se sve to svelo na budno staranje o njenom zdravlju. Stalno je kontrolisao njenu težinu, svakoga dana merio je njenu težinu na svojoj lekarskoj vazi, donosio joj je pilule arsenika za jačanje, vršio razna preventivna pelcovanja, a kada se Jeli, usled nasleđa prekomernog sedenja, počela kičma lako da povija na jednu stranu, Vid, prvu stvar koju je kupio u Americi odmah po našem dolasku ovamo, bio je sto, da bi dete na tom stolu moglo raditi potrebnu ortopedsku gimnastiku. I u ma kakvom poslu da je bio, uvek bi pred veče prekidao rad za neki trenutak, i doviknuo bi: „Jelo, ćaćino, hajde gimnastiku!“ I svagda bi je on lično držao opruženu na stolu dok je ona izvodila propisane vežbe.

Uz sve to, Vid se stalno brinuo da dete ima svoje rasonode: nabavljao joj je igračke, stvari za sport, izvodio je u šetnju, na izlete, u bioskop. Meni je pokatkad prebacivao što sam se svojom upornošću i strahom usprotivila da Jela dobije još jednu sestricu ili brata, te je na taj način lišila njenog prirodnog najbližeg životnog druga. Kada bi u Beogradu – a to je bivalo dosta često – bivao sednicama zadržan da dođe na večeru, pa bi Jela legla ne sačekavši ga, a ujutru otišla u školu ne pozdravivši se s njime, on se meni čisto izvinjavao što je propustio da se nađe oko svog deteta, i govorio mi: „E, danas, Bogu hvala, nemam sednice, moći ću se pozabaviti sa svojim detetom. Veruj mi da je meni i žao i teško da budem daleko od vas...“

Ali, ne samo fizički i intelektualno, nego svakako i moralno on je izvršio neizgladiv uticaj na svoju kćer. Ona je videla kako je njen otac čovek koji ume da voli i da se žrtvuje, i koji ne čini nikad ništa što nije pravo, visoko moralno i svetlo. Bio je neumoran radnik kroz ceo život, a u intervalama radnik maksimalnih produktivnih sposobnosti, ne štedeći se nikad, dajući se sav svakad. Tu osobinu je Jela izvesno od njega nasledila.

Od njega je mogla čuti u svakoj prilici kako veliča sve što je etičko, moralno, a osuđuje svaki porok. A što je mnogo važnije, kod njega ova shvatanja nisu se izražavala samo u rečima, nego su ga rukovodila u svima postupcima. Pravo, istina, vrlina, moral, – to nisu bile prazne fraze na usnama Jelinoga oca. Ona se mogla uveriti i osetiti na primeru njegovu kako on živi uvek, iz dana u dan, u svima prilikama i menama, samo po najviši moralnim načelima, nepokoleban u raznim iskušenjima i teškoćama. Sećam se kako mu je, prosto likujući, odobravalala kad je jednom uz pomamni nastup gneva, izbacio iz svoje kancelarije neke ljude koji su želeli da ga podmite, i to velikom sumom od 20.000 dinara, – samo da se zauzme za njih i spase ih neke kazne koja im je bila opravdano dodeljena. Drugom prilikom, napojena njegovim učenjima, insistirala je

kod mene da vratim državni novac koji nam je bio dat za putne troškove prilikom našeg dolaska u Ameriku. „Zar te ne peče u rukama taj narodni novac“, govorila je petnaestogodišnja devojčica, – a ja, sva srećna što je ona dostojna kći Doktora Albale i Pauline Albale, ljubila sam je, i sutra dan, doista, vratila dobar deo novca. – Kada je neki dan pre Vidove smrti, Jela izgovorila kako joj se sviđa jedan od naših oficira pilota, i kako bi želela da se s njime zabavlja, njen otac je planuo: „Jesi li ti svesna šta govoriš“, pitao ju je on sav uzbuđen. „Poručnik Jelić je oženjen, ima čak dete, a tebi svaki brak mora da bude svetinja. Ti moraš da poštuješ tuđ brak, ako želiš da jednoga dana drugi poštuju tvoj.“

Ta prosta, osnovna moralna načela bila su urezana duboko u dušu moga Vida, i nije bilo nikakvih opravdanja niti izvrđavanja što izmišlja skepticizam ili rafinirana moralna degeneracija koja bi mogla opravdati i najmanje ogrešenje o ta načela. Ja želim i verujem da su ona ostavila traga na našem detetu, i da ih Jela neće zaboraviti. Volela bih kad bi se ta načela, u toku Jelina docnija života, još više iskristalisala, i služila joj, kao iskre s dragih kamenova, za ideje vodilje njenoga života. Onda doista život njenoga oca neće biti završen njegovom smrću. Ono što je bilo najbolje u njemu: njegova plemenitost i uzvišeni moral, preko njegova deteta živeće i dalje.

Jela je svakako nasledila mnoge osobine od svoga oca. Najpre njegovu fizičku lepotu. Ona ima iste njegove ruke i sjajne oči, iste guste obrve i duge trepavice, ista usta i debele usne. Od mene je nasledila samo vlas, – i tako je pokupila od nas oboje naše najbolje fizičke odlike, nasledivši još, od svoje tetke Ruže kratak, zatupast nos. Od oca joj je svakako njena velika obdarenost i lakoća u učenju stranih jezika – što znatno prevazilazi moje sposobnosti. Od oca joj je i neobična moć rasuđivanja, logike, razlaganja i ubeđivanja – što sve meni nedostaje. Jer ja, ma da umem zdravo da rasuđujem, ne umem svoje misli u razgovoru da razlažem, niti da ubeđujem. – Inteligenciju je svakako nasledila od nas oboje. Ali od oca joj je nesumnjivo njena već sad jako naglašena naklonost da se bori za socijalnu pravdu, kao i za pravdu u odnosima između naroda. Ona se već sad sva uzbudi i plane kad se dotakne ma koji od tih problema, – i u tome već lepo vidim kćer Doktora Albale.

Od oca je nasledila pretanjenu osećajnost za muziku, i neobičnu ljubav prema toj umetnosti. O njoj svagda govori sa zanosom, isto kao i Vid. Od oca ima – možda samo u većoj meri – i sposobnost da crta, što meni apsolutno nedostaje. Od oca joj je neustrašivost i plamenost u ubeđivanju, i bojim se da to ne postane tako oštro i neumereno kao kod njega. Na žalost, mnoge njegove krasne odlike nije nasledila: njegov divan stas i žustrinu u kretanju, njegovu brzinu u radu, njegovu krajnje razvijenu socijalnost i njegovu jevrejsku nacionalnu svest. Ali se nadam da će možda docnije mnogi glasovi koji su sada još u njoj pritajeni, naknadno progovoriti. (U rukopisu Jela Albala dodala „ha, ha“ – A. L.)

Pošto mi je želja da kažem celu istinu, moram da pomenem da je u toku tih 17 godina što je Jela imala svoga oca, ma da je on obožavao svoju jedinicu, ipak bilo došlo među njima nekoliko puta do sukoba. Ali, gledano iz perspektive kasnijih godina, sve je bilo tako sitno i beznačajno. Pomenula sam već kako se on razgoropadio kada je u jednoj prilici mala nesvesna beba nije htela poslušati opomene svoga umornog oca. – Drugi put, kada je dete bilo već u drugoj ili trećoj godini, ali još nije shvatala imperativnu narav svoga oca, kod njega nije bilo pogovora, te nije htela mirno da leži u svojoj posteljici kao što joj je on bio naložio, nego je po njoj skakala i smejala se, – što je kod njega izazvalo plahu reakciju... Ali, kada je dete bilo već odraslije, shvatilo je da se tata mora „slušati“, i od tada je vrlo retko nastao ma koji trenutak kada se beskrajno nežan otac rasrdio na svoju kćer. Kad se pomisli da se takve scene dešavaju i u „najboljim porodicama“, nije čudo što je moj lako uzbudljivi Vid nekad u toku godina planuo kad se dete nije vratilo brzo iz knjižare kamo ju je bio poslao, ili kad je jednom navalila da ostane na spavanje kod svoje tete Hermine, što je otac smatrao kao uvredu, jer je u tome video njeno pretpostavljanje raskošne tetkine kuće našoj skromnoj.

Ti izlivi očeva gnjeva iskaljeni direktno na nju ma da vrlo retko, jako su impresionirali devojčicu, i ona bi, ojađena, posle njih govorila: „Mnogo više volim tebe no tatu. Ti nikad ne grdiš...“ Ja sam je uvek korela zbog tih reči, i govorila joj: „Jelo, ti grešiš dušu. Tvoj tata ti učini sto prijetnosti, stotinu usluga i pažnji, a jedan jedini put kad plane ti zaboraviš svih sto dobrih dela njegovih, i zaustaviš se samo na ovom izuzetnom, jedinom slučaju... Bojim se da ne budemo kažnjeni za taj greh.“

I od kako smo ga izgubili, u nekim trenucima mi se doista čini da smo kažnjeni što nismo u dovoljnoj meri umeli da cenimo sreću što smo ga imali kao svoga najodanijeg prijatelja i zaštitnika.

Doista, u toku 17 godina dok je Jela imala sreće da ima jedinstvenog, najboljeg oca, – on je svakoga dana davao njoj sve od sebe, ne tražeći nikada, apsolutno nikada ništa od nje. Jedva da ju je zamolio ponekad da mu prinese čašu vode, da mu kupi novine ili ode na poštu, – i to je tražio samo u najizuzetnijim prilikama kad je apsolutno bio sprečen, radom ili slabošću, da sam nešto nabavi. I pošto je Jela bila već poodrasla, i kao devojčica u sedamnaestoj i osamnaestoj godini mogla već po nešto da učini za svoje roditelje, ja bih je, ma da sam i sama uvek štedela i sklanjala svoju jedinicu, ipak ponekad opomenula: „Jelo, zakrpi tati čarape, priši mu dugme na potkošulji.“ Ali Vid bi se uvek otimao da i taj posao uradi sam, jer nije nikad želeo da iko njega služi. On je uvek služio druge. I poslednjeg jutra u svom životu, zlokobnog 31. marta 1942, u utorak, on je ustao pre Jele, i spremio joj doručak, rasporedivši, kao obično, s puno estetskog smisla kriške pomorandže na njenom tanjiru, u obliku zvezde, i razrezavši ukusno list hleba namazan sirom. Poslednji njegov čin na ovome svetu, to je bila služba njegovoj jedinici.

Doista, sve do poslednjeg svog daha on ju je zasipao svojom nežnošću i staranjem. Nikada je nije nazvao imenom, nego uvek: „Ćaćino“, ili „Ćaćino malo dete“, ili „Tatino slatko dete“. Svako veče kad bi ona legla, čak i ovako odrasla, ušao bi u njenu sobu i brižljivo bi podavio pokrivač svuda unaokolo oko nje, da ne bi nazebla, i pri tome bi je blagoslovio i poljubio. A kada bi ona zaspala pre no što bi se on vratio kući s neke sednice ili predavanja, on bi ipak ušao u njenu sobu, brižljivo kontrolisao da li je dobro pokrivena, i prstima bi joj dobacio poljubac. Jela doista nije nikad zaspala bez očeva poljupca.

Eto, takvog oca izgubila je moja Jela.

Jedino što je Vid tražio od Jele, i za čim je čeznuo, to je bila želja da mu se na ljubav uzvraća ljubavlju. Često vrlo često seo bi kraj Jele, ovako odrasle i velike devojčice, pa bi stao da je miluje, da je gladi po kosi, i da joj tepa kao kad je bila mala. Jela, kao svaka jedinica naviknuta na maženje, puštala se milovati, ali se nije prisećala da i svome ocu da u uzdarje neku nežnu reč. A on ju je često molio, gotovo bogaradio: „Ćaćino slatko dete, reci svome ćaći neku slatku reč, reci nešto da se i njegovo srce ogreje.“ Na što bi Jela vragolasto odvratila: „E, pa lepo, ja sam slatka.“ Vid se na to uvek smejaio, praštajući svojoj egoističnoj jedinici njen nestašluk, – ali je uvek bio dirnut svakim znakom nežnosti i ljubavi što smo mu ona ili ja ukazivali. I sve mu je bilo malo.

Pretposlednjeg dana pre no što je sklopio oči, u ponedeljak, 30. marta, kad se Jela vratila iz škole oko pola šest po podne, Vid, zatvorivši za njom vrata, i poljubivši je u čelo kao uvek kad bi stigla kući, rekao je jednu španjolsku poslovicu koja u prevodu glasi: „Prijatelji su samo oni koji ostaju u kući kad se reza na vratima spusti.“ I okrenuvši se Jeli dodao: „Srećan sam, ćaćino, kad si već i ti kod kuće. Kad ste mama i ti kraj mene osećam se miran i blažen“.

Vidova neočekivana i nagla smrt lišila ga je mnogih lepota i radosti što bi mu život mogao još pružiti. Ali, svakako od najvećih njegovih radosti već u prvoj godini iza njegove smrti bili bi časovi kad bi video svoju jedinicu kako u svečanoj povorci u veličanstvenoj vašingtonskoj katedrali, uz zvuke božanstvene muzike na orguljama, prima svoju diplomu o položenom višem tečajnom ispitu. Gde bi bilo kraja njegovoj sreći i ponosu. Ali, nije mu se dalo.

Nije mu se dalo ni to – što je, međutim, sam pripremao, izabrao koledž i popunio prijavu za prijem, – da vidi Jelu kako postaje akademski građanin, učenica jednog od najglasovitijih koledža na svetu, njujorškog Barnard College-a pri Columbia universitetu. A on je, međutim, između stotina koledža izabrao sam upravo taj, popunio prijavu za prijem u isti, nabavio potrebna pisma s preporukama, i samo čekao s napregnutošću da čuje da li je Jela primljena. Kada je odgovor stigao, njega nije više bilo među živima. Svi su uslovi bili ispunjeni; „I ti hoćeš, i narod hoće, ali – Bog ne da.“

Vid i ja

Dvadeset dve godine trajao je naš brak, i on je s kraja na kraj bio obasjan suncem ljubavi, odanosti i vernosti. Nikada nijedna senka nije zamračila naše duboko prijateljstvo i privrženost što smo osećali jedno prema drugom. Ako reč sklad znači podudaranje i slaganje interesovanja i naklonosti, želja i težnji, ciljeva i ideala, – mi smo doista imali najskladniji brak.

Tu i tamo možda, u nekom trenutku, neki Vidov gest, na primer bezrazložni nastup gneva, koji je meni, vrlo tihoj i ujednačenoj, prouzrokovao nemir i uzbuđenje; ili, pak, moja skoro postojana ozbiljnost i seta, gotovo sumornost, koja je opet njemu padala vrlo teško naročito u trenucima kad se u njemu rasipala životna radost, – te naše oprečne odlike proizvodile su po neki trenutak udaljenosti ili čak hladnoće. Ali i u tim teškim trenucima oboje smo bili prožeti uverenjem da je to naše raspoloženje prolazno i da ne može ni za čas uzdrmati, a kamo li promeniti duboku, silnu, trajnu, duševnu bliskost i nepokolebljivost i večito prijateljstvo što nas je vezivalo jedno za drugo. Oboje smo duboko verovali da sve što tražimo od jednog čoveka, možemo naći jedno u drugom, da nas brak nije ni u čemu obmanuo, da su sva naša očekivanja ostvarena. Šta više, naš brak je ispio mnogo skladniji i srećniji no što smo se smeli ponadati. Oboje smo osećali celim svojim bićem da nigde, ni na kojoj strani ne možemo naći nijedno lice koje bi nam moglo ni iz daleka zameniti ono međusobno razumevanje, dopunjavanje, potsticanje i blagorodno takmičenje u svemu što je dobro i korisno. Zato bismo, kad bi trenutak iskrsnule nesuglasice prošao, hitali jedno drugom u susret noseći ne samo apsolutno praštanje u očima, nego i u srcu. Znali smo da ne bismo mogli živeti punim životom jedno bez drugog, i zato smo se svagda željno tražili i s ushićenjem nalazili. A sad kad je on nestao sa ovog sveta, a ja se još krećem po njemu, – sada mi se često učini da se to kreću i delaju neke razvaline, razlomci, ostaci moje ličnosti, moje fizičko telo. Moja duša iščezla je zajedno s njim.

U svojoj autobiografiji opisaću podrobno sve što sam proživela i proosećala u zajednici s Vidom. Za sada samo nekoliko momenata.

Kad smo se upoznali, s jeseni 1919, mene je u prvom redu privukla njegova izvanredna fizička lepota. Taj plameni junak, čiji je svaki odsev oka plenio, a svaka reč sekla, u ozbiljnoj ali divnoj uniformi srpskih ratnika, koji su nam doneli slobodu, mir i ujedinjenje, – morao je načiniti duboki utisak i na mene, ma kako da sam u to vreme bila i svojim mislima i svojim simpatijama daleko od njega. Fama koja je lebdela oko njega, potekla je od njegovih viteških podviga za vreme ratova, kao i njegove vanredno korisne i jako zapažene nacionalne delatnosti za vreme

boravka u Americi, – pridodala je nove privlačnosti njegovoj i inače markantnoj ličnosti. U prvim razgovorima s njime, iz njegovih reči, a još više iz načina kojim su one izgovarane, neposredno, iskreno, ubedljivo, – osećalo se da iza svake te reči stoji ceo čovek. A očito je bilo da taj čovek – a to se moglo naslutiti i zaključiti po njegovim rečima i postupcima – imao je duboki emocionalni život, koji se izražavao u nežnosti, toplini, vatri.

I taj superiorni čovek prišao mi je sav zainteresovan za moju neuglednu ličnost, koja dotle nije bila mnogo mažena ni milovana. Mogla ga je jedino privući – njega koji je već bio poznao priličan broj daleko lepših i primamljivijih žena po raznim kontinentima sveta – izvesna reputacija koju sam tada uživala kao mlada književnica „koja mnogo obećava“. Možda je i on u meni naslućivao sposobnost velike emocionalnosti i duševne jačine. Možda je predosećao – a njegova predosećanja bila su svagda nepogrešno tačna – da će u meni potstaći ljubav jaču i trajniju no što su bile ljubavi koje su mu druge žene pružale... Tek, nas dvoje smo se bili našli i zaverili jedno drugom na Kalemegdanu, 9. novembra 1919. To je bilo upravo jedne večeri po povratku s jednog mog javnog predavanja koje sam bila održala to po podne, i koje je, doista čudno, nosilo naslov: *Vrednost emocija u životu*. Moja teza koju sam izlagala u tom predavanju potvrđena je bila i zapečaćena našom veridbom.

Od prvog časa Vidova naklonost prema meni izražavala se ne samo u ljubavnim frazama, nego u delima. On je namah počeo da ulazi u moj život, da se interesuje za svaku pojedinost u njemu; hitao je da prigrli svaku moju želju i težnju, i da je potpomogne svim svojim moćima kako bi se ostvarile. Odjednom, milošću Providenja, dobila sam druga, saradnika, nepokolebljivog prijatelja. Sve moje osobine i sklonosti, svi moji postupci činili su mu se dostojni najveće pažnje i poštovanja. Nije smatrao da išta kod mene valja korigovati, poricati, suzbijati, ugušivati, nego naprotiv, sve valja negovati, podupirati, razvijati, potencirati. I tako sam sva uzdrhtala od sreće i straha da mi se ta teško stečena sreća ne osujeti, izgubi, – odjednom razumela šta znači steći životnog druga, oslonac, podršku, prijatnu zaštićenost i skrovitost u svome domu. Žena, ma kako da je jaka i samostalna, uživa ipak neizmerno u toploj bezbednosti muževljeva okrilja i zaštite.

Na samom početku našeg zajedničkog života to njegovo okrilje manifestovalo se na razne načine. Kada smo šetali vetrovitim beogradskim ulicama ili po planinskim grebenima u Vrnjačkoj banji, on me je svagda zaklanjao svojim telom od vetra, i ističući svoje kršno telo pred udarima silnoga vetra, opominjao me je brižno: „Stani iza mene!“ Na svadbenom putu u Beč, jedna moja rođaka s nevericom i ushićenjem je posmatrala Vida kako mi ne dopušta pri pakovanju našeg prtljaga da dodirnem ni jednu stvar, i kako, štedeći me u svakom času, sve poslove svršava sam.

„To još nisam nikad videla“, ponavljala je ona, „ti ćeš biti srećna žena.“ – I doista, u raznim i mnogobrojnim prilikama našeg života, Vid se isturao svagda ispred mene, da njega šibaju elementarne i životne nepogode, prožet uverenjem i ponositom svešću da je on muškarac, da je njegova dužnost i dostojanstvo da zaklanja sve slabije od sebe. On se prosto grabio, otimao da svaku odgovornost i teškoću primi na sebe, smatrajući da je njegova snaga gigantska i da on može sve sam podneti. Ali, pošto je on i ogroman deo opštih poslova primao na sebe, te po fizičkom zakonu nije mogao da istovremeno bude na više raznih mesta, to su mnogi od naših porodičnih poslova nužno padali i na mene. Ja sam se u tome snalazila kako sam umela, bez roptanja, čvrsto, uvek svesna da moram na sebe da primim udeo dužnosti koje Vid zanemaruje ponekad ne iz svoje nehatnosti, ne iz svoga komoditeta, nego služeći najpre drugima pa tek svojoj porodici. Čini mi se da nisam bila nedostojna žena svoga krajnje nesebičnog muža.

André Maurois je tačno kazao: „Srećan čovek je duga konverzacija koja uvek izgleda suviše kratka.“ U toj našoj dugoj konverzaciji nije nikada bilo ni rečce, ni najmanjeg nagoveštaja žaljenja, kajanja, žalopojki; ni senke prebacivanja zbog nekog obmanutog očekivanja, nekog nedostatka, nekog razočarenja! Naprotiv, u toj našoj konverzaciji mi smo svagda jedno drugo ponovo zasenjivali, osvajali, zavodili. I deleći svaku svoju misao, mi smo samo želeli jedno: da naš brak traje dok nas traje...

Naša uzajamna intelektualna saradnja bila nam je naročito dragocena. Kad god se nešto zbililo, kad god je valjalo doneti odluku, bilo u našim porodičnim, ličnim ili opštim stvarima, kad god smo trebali da sprovedemo neku ideju kroz razne organizacije u kojima smo saradivali, kad god je valjalo napisati neki članak ili održati neki govor ili predavanje, – Vid i ja smo najpre podrobno i svestrano ceo predmet prodiskutovali i rasmotрили, dok se naš pogled na nj nije sasvim iskristalisao. Posle toga, svako je na svoju ruku, u svom delokrugu, sprovodio zamisao koja je bila vrlo često naša zajednička, ili bar zamisao jednoga poduprta saglasnošću drugoga od nas. Skoro sve naše delatnosti bile su izvedene u tesnom uzajamnom sporazumu. Čini mi se da ni on ni ja nismo objavili nikada neki nesporazum zbog nedovoljne pažnje, hladnoće, ljubomore, nijedan od svojih većih radova ne pročitavši ga prethodno zajednički, i ne saslušavši svagda dobronamerne primedbe i objektivnu kritiku njegovu prema mojim člancima, i obratno, moju na njegove. Oboje smo znali da smo jedno za drugo najpravoumniji, najnepristrasniji sudija.

Dok smo bili u domovini, naši poslovi, profesionalne i društvene dužnosti, kao i obaveze prema raznim licima oduzimale su nam puno vremena, tako da nam je ostajalo samo malo vremena u danu da budemo zajedno. Ponekad su to bili samo kratki časovi obeda, a često Vid nije

dospevao čak ni o obedima da bude u svojoj kući: sa jedne sednice pre večere odlazio je neposredno na drugu sednicu zakazanu za časove posle večere. Ali upravo zato ti retki časovi kada smo imali mogućnosti da budemo zajedno bili su nam dvostruko miliji. U Americi, pak, gde su naše veze sa spoljnim svetom bile mnogo proređene, naša porodična intimnost i povezanost neobično se potencirala. U prostranom tuđem svetu, bez ikog bliskog i iskrenog, nas troje: Vid, Jela i ja, čvrsto smo podržavali jedno drugoga, uzajamno se pomagali u svima poslovima, počev od javnih istupa i pisanja političkih izveštaja i članaka, pa do sitnih domaćih poslova ili kucanja na pisačoj mašini. Izlazili smo skoro uvek sve troje zajedno, jer nam je jednom bez drugog, u ovim preteškim danima, bilo neugodno i tužno. Gledajući nas kako se, držeći se čvrsto sami u ovom stranom ravnodušnom svetu, probijamo u ovim sasvim izmenjenim za nas prilikama, podsećala sam se često na onu ljupku pričicu iz dečjih čitančica o tri leptirka koji su, šibani raznim nepogodama, ipak odoljevali zato što su se održavali uzajamno, te su najzad dočekali da budu obasjani suncem. Na žalost, kraj te priče ne može se primeniti na našu žalosnu sudbu...

Odnos Vidov prema drugim ženama bio je besprekorno korektan. On je za sve žene imao poštovanje i smatrao ih u svemu ravnima muškarcima. Nikada mu na um nije padala misao da se sa ženama može „zabavljati“, koketovati, održavati izvesne nezakonite odnose. Jednak moral za muškarce i žene, bilo je njegovo osnovno načelo. Što se zamera ženama, mora se zameriti i muškarcima. Ako ima nemoralnih žena, to jest žena koje imaju ljubavnih odnosa van braka, onda su i svi ljudi s takvim odnosima nemoralni. Takvo rezonovanje možda mnogima izgleda uprošćeno i čak smešno, ali je ono kod Vida bilo duboko usađeno uverenje. Koja god mu se devojka u njegovoj mladosti svidela, on joj je ponudio brak, i vatreno je želeo da tu svoju želju ostvari. Slučaj je hteo da su te njegove veridbe bile za vreme ratova, te su ga ratni događaji i dužnosti otkidali od tih njegovih ljubavi, te su se tako te veze prekidale; samo jedan jedini put one su prekinute po njegovoj želji. A od časa kada je ušao u brak, za njega više nije postojala nijedna druga žena. Do duše, on je sa ženama, po raznim udruženjima, sarađivao vrlo srdačno, ali svagda s puno poštovanja i na propisanom odstojanju. I ma da su po njegovoj lekarskoj ordinaciji defilovale mnoge i mnoge žene, jedna lepša od druge, jedna elegantnija od druge, ma da su mu pravile avanse, pisale pisma puna požude i slatkih obećanja, ma da su mu slale poklone i cveće, – on je ostajao hladan, i uvek mi pokazivao pisma osuđujući najoštrije dotične osobe. Za Vida je brak bio svetinja, i, ušavši u njega, njemu su se, kao po propisima Biblije, zatvorile oči za sve druge žene. Šta više, ja koja sam bila dovtljivija od njega, opazila bih prva kako mu izvesne žene prave avanse, kako ga mame i zavode. Ali, on uvek zanet svojim idejama,

a uz to čist i čvrst kao granit, sve je to hladno odbijao od sebe. Josif koji se oglašuje o sve draži Potifarevice, mislila sam ja srećna što je on takav. Ponekad, u šali bih napomenula: „Vide, mladih i lepših žena naći ćeš mnogo, ali pametnijih i boljih od mene nećeš naći.“ Ali, nije bilo potrebno da mu to govorim. Ja sam duboko osećala, – a žene se u tome nikad ne varaju – da Vid nije imao oka za druge žene. Svu svoju nežnost i ljubav zadržao je za mene, tako nedostojnu ljubavi ovog izuzetnog čoveka. Za vreme našeg zajedničkog živovanja od dvadeset dve godine nije me nikad nazvao po imenu, nego svagda: „Mila.“ Za mene i Jelu starao se besprekidno, i svaku pažnju i pomoć što nam je mogao da ukaže, ukazao je. Perfektan kavaljer i vitez, krajnje darežljiv i požrtvovan prijatelj. Znala sam da će na svaki moj vapaj on priskočiti, da čak neće čekati da ga pozovem, nego da će sam pogoditi da mi je potreban, te će se, i nepozvan, obreti oko mene.

Izgubila sam ga u nepovrat. Poslednjih pola sata dok je još bio pri svesti, i ako ga je već, bila udarila kaplja, gledajući me svojim divnim očima koje su se sve više gasile ali ipak izražavale neizmernu nežnost i toplinu, ponavljao je glasom koji je prelazio u šapat: „Srećo moja, srećo moja...“ Možda stotinu puta izgovorio je te dve reči. I čak u tom svome poslednjem času pre no što je sklopio oči za navek, nalazio je reči utehe za mene: „Nemoj da se plašiš, srećo... sad ću se morati onesvestiti... srećo moja... udarila me je kaplja u desnu stranu mozga... leva ruka i leva noga mi se oduzima... srećo, nemoj se plašiti, sve će biti dobro, srećo...“

„Srećo moja“ bile su poslednje reči koje sam pročitala sa već upola sleđenih usana moga Vida na putu u bolnicu gde je izdahnuo.

Vid u krugu šire porodice

Ma da smo Jela i ja bili Vidu najbliži i najmiliji, njegova osećanja bila su tako živa i nabujala da su se u svakom trenutku izlivala i van ograde naše kuće. Njegova ljubav ogrevala je najpre članove moje i njegove porodice. Pominjem najpre moju porodicu, zato što ju je on bio doista prigrlio kao svoju, i smatrao se kao njen suštastveni i revnostan član. Koliko puta mi je priznavao svoju radost što je, dobivši mene, sa mnom ujedno stekao i tako brojnu, čvrsto povezanu i jednodušnu porodicu, koja ga je prihvatila i uvukla bez povratka u svoj krug začaran međusobnom odošću.

Tri sestre Lebllove, Hermina Melamed, Ruža Levi i Paulina Albala, i njina tri doma sačinjavali su upravo jednu porodicu, koja je preko telefona neprestano održavala dodir između te tri kuće. Svakoga dana vođena je tačna evidencija šta se dešava u svakoj od njih. Ako bi se u jednoj od

tih kuća nasmejalo, taj smeh bi se zaorio i u drugim dvema, a ako bi se u jednoj od tih kuća zavapilo, vapaj bi odjeknuo i u drugim dvema. Interesi jednog člana naše porodice smatrani su našim opštim interesima, uspesi ili neuspesi jednog člana smatrani su porodičnim uspesima ili neuspesima. – Ugled koji su uživali pojedini članovi naše porodice zračio je po svima, a renome što je uživala cela naša porodica davao je jačine i samopouzdanja svakom od njenih članova na pose.

Vid je najpre bio gord na tu retku i ničim neuzdrmanu međusobnu ljubav naše porodice, a uz to, kao njen član, osećao se čvršćim što ima verne prijatelje i jak oslonac. Sa zadovoljstvom je prihvatao svaku priliku kad god se mogao sastati s pojedinačnim članovima, a naši neizostavni nedeljni ručkovi u domu moje sestre Hermine bili su skoro kao paganski ceremonijal prilikom koga se svakih sedam dana ponovo obnavljala i vaspostavljala uzajamna prisnost i povezanost.

Svako od članova moje porodice imao je naravno svoje odlike, vrline i mahne, za koje smo svi znali, ali koje smo primali i prema njima se upravljali i podešavali svoju konverzaciju. Vid je u našoj porodici uživao najpre ugled lekara, zatim jevrejskog vođe i političara. To je bio njegov domen, i u tome je on bio autoritet, koji su svi priznavali i kome su se priklanjali. Kako su u Hitlerovoj Dekadi problemi iz Vidova domena iskrsnuli u prvi plan i stalno se tu održavali, razumljivo je da je Vid bio u centru pažnje, i od njega je stalno traženo mišljenje i savet.

Najdublje osećanje prema Vidu imala je moja mati. Od prvog dana kada je on došao u našu porodicu, ona ga je tako zavolela da ga u svojim osećanjima nije odvajala od mene. Šta više, moja sestra Ruža uvek je tvrdila da ona njega voli više no svu svoju decu i unuke, i da kad on uđe u sobu, ospe joj se radost po njenom smežuranom licu, a njene usahle oči dobiju neki meki, blaženi sjaj. Doista, bilo je očito da moja mati voli Vida sasvim iznimnom ljubavi, a on je svakako to zasluživao. Ne samo da je on u toku dvadeset godina bdio budno nad njenim oronulim zdravljem, nego je bio i njen razgovor i zabavljač. Darežljiv u svakoj prilici, on je smatrao da je „pravo i Bogu drago“ zabavljati i razgaliti malo i starost. Kad god je našao koji časak slobodna vremena, sedeo bi kraj nje i pričao joj novosti, koje je ona vanredno budno i zainteresovano pratila i slušala. Odnos moje majke i Vida bila je sušta protivnost tradicionalnom odnosu tašte i zeta, na čiji račun se prave tolike šale i dosetke. Naprotiv, ona je u njega gledala kao u vrhovnog arbitra u svima pitanjima, i ugađala mu više nego da joj je bio sin, a on je svakad bio pažljiv i pun obzira prema njoj. I ma da ju je često zadirkivao što ograničava svoju ljubav samo na svoje najbliže, i da voli samo svoje kćeri i unuke, i tek onda, po nuždi, zetove, on je ipak bio uveren da njegova tašta ne samo da ne pravi razliku između njega i svoje kćeri, nego čak da njega pretpostavlja njoj. On je to u punoj meri zasluživao, ponavljam.

Moja sestra Hermina, kao oduševljena Zionistkinja, bila je Vidu vrlo bliska i dragocena saradnica. On se s njom stalno dogovarao šta valja u kom času uraditi za Zionističku stvar, kakvu akciju povesti i kakvim se metodama poslužiti. Obadvoje su na poslu bili idealisti i fanatici kakvi se sasvim retko nalaze, i zato su se vanredno slagali. Međutim, moja sestra Ruža, koja je rajska duša zalutala slučajno na zemlju, morala se inače voleti ne zbog neke ideologije ili rada, nego što je bila predobra prema svakome, i što je svojom bezgraničnom dobrotom najviše razumela moga plemenitoga Vida i u svemu mu povlađivala. On, od svoje strane, imao je za nju puno nežnosti, i svagda ju je nazivao „Ruškom“.

I muževi mojih sestara, Azriel Levi i pokojni Haim Melamed bili su dobri prijatelji moga Vida. Ma da je svakoga od njih životni put vodio oprečnim pravcima, ma da su bili u mnogome različiti i po svojim nazorima i po svojim interesovanjima, ipak su bili odani jedan drugom, i, podržavali su se kad god je to bilo potrebno. Možda je tu i tamo bilo lakog negodovanja ili kritike od strane dvojice od njih zbog nekog postupka trećega, ali je to bilo samo „među nama“. U porodičnom plenumu i među strancima svi smo izgledali jednodušni.

Deca moje sestre Hermine, njen divni zet Rajko Levi i njegovi sinčići, bili su istovremeno „naša deca“, i njihovi postupci i sudbine zasecali su duboko u naš život. Ponekada nam je ta naša mlađa generacija zadavala puno briga i bolova, kao, na primer prilikom nenadne smrti našeg omiljenog sestrića Aleksandra ili prilikom bolesti moje sestričine Alise, ali Vid je sve te nezgode i udare primao ćutke i muški, smatrajući da se bogatstvo što čovek poseduje imajući više dragih lica oko sebe, mora, naravno, platiti i po kojom nezgodom i po kojim bolom.

Možda mojom krivicom, a možda sticajem prilika, Vid sa svojom porodicom nije održavao tako prisani i čest dodir kao s mojom. Donekle je tome bio uzrok svakako i to što su njegova braća i sestre, ostavši siročići bez roditelja, bili odvedeni u razne sredine, u razne zemlje čak, te su bili podizani sasvim različito. I ako krv nije voda, različito vaspitanje utiče svakako na razvoj i karakter najbližih rođaka. Vid je u Beogradu imao samo dve sestre, *dok su mu dva brata živela u Rumuniji, a dva u Americi*. Jedan od njih, Jakov, umro je tamo još za vreme Prvog svetskog rata. Pisma koja su stizala u velikim razmacima održavala su samo najlabaviju vezu između braće, i uspevala jedino toliko da se spreči potpuna udaljenost i zaborav. Međutim, za sestre, koje su živela u Beogradu, naročito prema starijoj, Seji, Vid je gajio više no bratsku ljubav. Pošto je ona bila najstarija od sve dece, i starala se o siročićima kad su ovi ostali bez roditelja kako je znala i mogla. Vid je na nju preneo ona osećanja što se imaju prema majci, koju on nije ni zapamtio. Seja je doista mnogo ličila na svoga brata. Izvanredno inteligentna, i ako neškolovana, ona je

imala veoma finu, diskretnu i ponositu prirodu. I ako u vrlo skromnim prilikama, ona je bila neumereno darežljiva prema svakome, i činila je za decu svoje mlađe sestre Klare toliko mnogo da to ne čine tetke bogatašice. Vid je njoj i njenom dobrom mužu Aronu Gabaju ustupio stan u našoj kući, i velika mu je radost bila što im je u nekoliko mogao olakšati stare dane. Sa zadovoljstvom je vraćao svaki čas do njih, da ih obiđe i porazgovara bar koju reč s njima. – Druga njegova sestra, Klara, koja je imala veliku nesreću u braku – njen muž, Mihailo Miler, još u svojoj mladosti, prilikom jednog željezničkog sudara, ostao je bogalj, i to mu je upropastilo celu karijeru – bila je i suviše utučena i gorka zbog svoje teške sudbe da je mogla sa zadovoljstvom pratiti uzdizanje svoga brata. Ali su zato njena deca, Edi i Gina, bila u našoj kući česti i dragi gosti.

Još pri svom prvom boravku u Americi, Vid je potražio i pronašao u Pittsburghu svoga najmlađega brata Joe, – pri čijem rođenju umrla im je mati, – i koji je nosio prezime svoga poočima Kaufmana. I ako je Joe bio mali, skromni, neprosvećen čovek, Vid ga je prigrlio toplo, zato što je iz njega izbijala dobrota i mekota, a i zato što je gledao s divljenjem i poštovanjem u svog „velikog“ brata. Kada je Vid po drugi put došao u Ameriku, bilo mu je milo da mi pretstavi svoga brata zajedno s njegovom porodicom. – Joe ima pored žene i tri mlada sina – i meni se ovaj doista svideo. Pored neobične fizičke sličnosti s Vidom, Joe ima laku i vatrenu rečitost svoga brata, ali je sa svim tim bezazlen i lakomislen, te daje utisak velikog deteta.

Tek, doista je tužna povest Vidove porodice, koja, i ako je bila mnogobrojna, raskinuta je, rasturena po svetu. Vid, naravno, nije imao ni snage, ni mogućnosti, ni volje, niti je, uposlen do maksimuma kao što je svagda bio, – dospevao da članove svoje porodice zbliži i prikupi. Bilo je mnogo prostije i lakše da se pusti korena u našoj porodici. I on je to i učinio.

Vid u društvu

U svakom dodiru s drugim ljudima, Vid je nesvesno ispoljavao jednu svoju osobinu: želju da osvoji tu drugu ličnost, da zadobije njeno poverenje i prijateljstvo. Bez obzira koja je to ličnost bila, mlado ili staro, muško ili žensko, ubogi radnik i seljak ili ministar i Knez, on je namah, posle prvog kontakta ostavljao na njih neizgladiv utisak. Doktor Albala nije nikad mogao proći neprimećen, niti je bio brzo zaboravljen. Kad bi se on javio, oči prisutnih su se i nehotice zaustavljale na lepom čoveku, energičnih, pravih muških crta lica, a kada bi taj čovek još progovorio, odmah se osetilo da to ne govori prosečan čovek, da on ne kazuje opšte

poznate fraze, nego da saopštava originalna zapažanja i svoje pravilne sudove, – te su svi i nehotice počeli da poklanjaju pažnju njegovim rečima. Ta njegova sugestivnost, neodoljivi lični magnetizam ispoljavao se svakad, bilo pri običnom razgovoru u društvu, bilo u lekarskoj ordinaciji, bilo na sednicama raznih udruženja ili na javnim zborovima. Posle nekoliko njegovih rečenica, oči prisutnih okretale su se k njemu, i oni su počinjali jedan za drugim da pomiču svoje stolice bliže k njemu, da mu stavljaju pitanja, da osluškuju njegove odgovore. Ljudi su nekad bivali privučeni k njemu, zaneti, mogli su mu aplaudirati i nositi ga čak na rukama, – mogli su se, drugi put, ne složiti s njime, doći s njim čak u oštru oprečnost i otvoren sukob, – samo nisu mogli biti ravnodušni ili nehatni u odnosu prema njemu.

Vid je potpuno afirmirao svoju ličnost tek u dodiru s drugima. On nije bio osobenjak, čovekomrzac ili filozof koji voli i traži samoću. Ma da se, kad bi bivao sam, umeo svagda korisno i plodno da zaposle, i nikada se nije požalio na samoću, on je ipak bio u svom elementu, sav inspirisan i naelektrisan kad bi bio u društvu drugih. On je bio jako izražen, čist socijalan tip.

Ali, Vid je bio rođen vođa. On je voleo društvo, ali je u tom društvu, često sasvim nesvesno, hteo da vodi, da igra glavnu ulogu, da bude u središtu pažnje, da se njegova reč sluša. On nije podnosio da bude bezbojan, da se izgubi u množini istih ili sličnih. Njegova lekarska profesija, u kojoj je on, u odnosu prema bolesniku i njegovoj porodici, svagda bio u stavu onog koji kazuje, diriguje i nalaže, – jako je favorizirala tu njegovu osobinu. Stoga je on, uporedo s tim, voleo i rad po udruženjima, gde je odmah od prve sednice, zauzimao vidno mesto i brzo osvajao položaj ličnosti koja daje ton i ukazuje na smernice rada.

Međutim, on nije bio „društven“ čovek. Izbegavao je sve prilike gde se vode besciljni, nevažni razgovori. Kad bi se našao u sredini gde je vođena konverzacija koja ga nije zanimala, koju je smatrao površnom i praznom, – kao što je često bilo u Vašingtonu na tako zvanim diplomatskim „parties“, – on bi se čisto sneveselio, pokunjio, uvlačio sav u sebe kao puž u svoju kućicu, ili bi počeo da zeva, da uporno ćuti. On nije umeo da „mlati praznu slamu“, da govori ništarije. On je umeo da govori samo ono što je smatrao za važno, što je njemu i drugom njegovom sagovorniku ležalo na srcu, – i kao što je obraćao budnu pažnju dok su drugi govorili, tako isto je tražio da i njega pažljivo slušaju. Čak i meni bi ponekad zamerio što ga ne gledam u oči dok on govori, jer on govori da bude slušan, a ne samo osluškivan. Prava imperativna, vodeća priroda.

Teme njegovih razgovora bile su bezbrojne. Ma da je mogao, naročito s decom, i da se zdravo našali i da se obesno nasmeje, da se udubi u dečja interesovanja kao da im je vršnjak, – on je najčešće boravio svojim mi-

slima kraj najkrupnijih, najozbiljnijih problema današnjice. Jevrejsko pitanje, ma kako da ga je najviše interesovalo jer je bilo i goruće i bolno, – bilo je samo jedno od mnogobrojnih pitanja kojima je on posvećivao svoju pažnju i svoje vreme. Dolazeći neprestano u dodir s raznim ljudima i kao lekar i kao javni radnik, i imajući stalno veliku lektiru, on je imao pogled pun razumevanja za najraznovrsnije aspekte života. Pošto je bio nemirna, radoznala duha, pošto je brzo shvatao i ponirao u suštinu i dubinu problema, pošto je neverovatno brzo reagirao na sve utiske, i pošto je nepojmljivo brzo donosio svoje sudove, on je mogao tretirati ma koji problem životni: bilo ekonomski, socijalni ili politički, ili naučni ili umetnički tako svestrano, znalački i ubedljivo, kao da je celog svog veka samo to studirao. I time je plenio svoje sagovornike.

Vid nije imao prijatelja s kojima se nalazio da „porazgovara.“ On je imao samo „saradnike“, s kojima se nalazio na poslu. I voleo je samo one ljude koje je na radu isprobao da su vredni i požrtvovani, samo s njima je održavao veze i nalazio se, jer su svagda razgovarali o opštoj stvari što im je svima skupa bila na srcu. Za sedeljke, posela, zabave, „partije“, nije nikad imao vremena. Jedino ako su one priređivane u korist neke opšte svrhe.

Za svoje ratne drugove, s kojima je delio opasnosti i teškoće u toku više godina, imao je naročito toplu odanost i privrženost. Prvih godina našeg braka svakih nekoliko dana doveo bi mi na ručak, sav ozaren radošću, nekog svog ratnog druga kojega bi slučajno na ulici sreo. Nekada su to bili viši oficiri, čuveni heroji iz Balkanskog i Prvog svetskog rata, kao na primer general Momčilović, – a neki put, naročito u Vrnjcima, gde je bilo stecište iznurenih bivših ratnika, – naše skromne seljake u gunjevima i čakširama. I držeći, s iskrenom toplinom, pod ruku seljaka koji se smešio snebivajući se, zbunjen što ga Gospo'n doktor drži pod ruku, on bi mi ga veselo predstavljao: „Vidiš, Mila, to mi je moj najbolji ratni drug.“ – I svi ti nekadašnji ratnici, desetine naših junačnih ali dirljivo skromnih seljaka, bili su njegovi „najbolji ratni drugovi“, i on mi je svagda naknadno objašnjavao šta je sve naučio od tih bistrih, čestitih i srčanih ljudi. Gajio je pravo oduševljenje i divljenje za srpske seljake, i svagda je dokazivao da su oni najsjajniji tip evropskog čoveka.

Pošto je sam Vid započeo svoj život u taboru potčinjenih, on je imao duboko razumevanje za sve „ponižene i uvređene“, i svagda ih je vatreno zastupao. To nije poticalo samo iz njegovog jako razvijenog čovekoljublja, nego i iz osećanja socijalne pravde. Ma da nije stigao da bude u redovima aktivnih pobornika za nov i pravedniji društveni poredak, – ta zar može jedan čovek dospeti svugde gde ga srce vuče, – on je iz čiste samilosti prema ljudima, kao i iz osećanja pravde često ponavljao da mu je smisao života uklanjanje bede i nepravde s ovog sveta.

Kao i seljake, Vid je voleo i sitne, male ljude po gradovima. Znam da mu je više puta zamerano što je išao po beogradskim ulicama pod ruku s kelnerima ili sa sitničarima s Velike Pijace. Doktor Albala i predsednik sefardske opštine pod ruku sa sitničarima! Ali, Vid je među malim ljudima imao čitavu vojsku prijatelja. Mnoge od njih lećio je besplatno, mnogima je, posle svršenog lekarskog pregleda, davao još od svojih novaca da bi nabavili sebi lekove, ili bi čak najedanput iz ordinacije uleteo u sobu i iz svoje garderobe vadio pantalone, svetere, triko, podkošulje ili košulje, prve koje bi mu pod ruku došle, i davao ih je svome siromašnom bolesniku koji mu je bio došao na lečenje. Neki od tih ljudi bili su mu slepo odani kroz niz godina.

Kad bismo u kući imali radnike: zidare, molere, parketare, drvoseče, baštovane, – ti ljudi nisu mogli k sebi doći od čašćenja i nuđenja. Za sve vreme dok su kod nas radili, morao im se izdavati ručak i piće, a pored toga dobijali su na kraju i bogatu napojnicu. „Mene bi svaki zalogaj gušio kad bi ljudi u mojoj kući bili gladni dok ja sedim za bogatom trpezom“, govorio je Vid. Doista, on je bio od onih ljudi koji se svagda osećao vrlo bogat i svojim ugledom, i svojim položajem i svojim skromnim imanjem, i uživao je da što više od onoga što ima da drugima, i od novca i od zdravlja i od svog ugleda. I obema rukama, prosipajući, davao je sve od sebe...

Naša domaća posluga, devojke i momci, kao i radnici i nadničari u bašti voleli su ga zbog te njegove osobine. Neki od njih, duboko potreseni njegovom plemenitošću, ostali su nam privrženi i mnogo docnije kad su izišli iz naše kuće, i često nas posećivali. Bilo je ruskih izbeglica – koje je Vid naročito žalio zato što su van svoje zemlje, – koji su s njim, testerišući nam drva, sklopili prijateljstvo, i održavali ga godinama. A kad smo došli u Sjedinjene Države, naseljene svim mogućim rasama, njegove simpatije za potištene staleže rasprostrle su se na potištene narode, naročito na crnce, Indijance, Kineze.

Stav „demokratskih“ Sjedinjenih Država prema prvim stanovnicima Zapadne Hemisfere, Indijancima, bio je sve pre nego demokratski. Ograničiti boravište Indijanaca samo na strogo odeljene i ograđene „rezervacije“ potsećalo je Vida na srednjovekovna jevrejska „geta“. Krivica Indijanaca bila je u stvari ovo: oni nisu želeli da puste strance u svoju zemlju tim pre što su ovi bili verolomni, pljačkali ih i ubijali; i s kopljem i tomahavkom u ruci branili su svoju rodnu grud. Amerikanci danas čine to isto samo „zakonskim putem“, zabranivši useobu emigrantima sa drugih kontinenata, i ne izmenivši te svoje krajnje egoistične zakone čak ni u času kad nesrećne izbeglice iz zemalja njihovih „saveznika“, Ujedinjenih naroda, očajno i uzaludno kucaju na njihove kapije. – A stav Amerikanaca prema crncima, koje su na silu, okovane u lance, dovodili iz Afrike u Novi Svet, da bi belci imali besplatnu radnu snagu, bunio ga je silno. Pored svih zakonskih „jednakosti“, crnci su i dalje ostali najpre-

zrenija narodnosna grupa, i to se oseća u Americi na svakom koraku. Vid je crnce i voleo i žalio, ali, ne mogući stvarno ništa za njih da uradi, u zemlji gde je i on sam bio stranac, u svakoj prilici davao im je napojnice, u tramvajima im je ustupao mesto, a kad bih ga ja prekorela što svoje mesto daje osobi mnogo mlađoj nego što je on sam, on bi odgovorio: „Ja to činim da bi i crnkinja osetila da je smatram damom kao i neku belu: znam da će joj to biti milo. Uostalom, i pravo je da ona sedi a ja da stojim: i ona sama, a tek njeni pretci argatovali su dosta po ovoj zemlji i izgradili je tako udobnom, dok smo mi beli uživali. I pravo je da oni svi sede, a sad mi beli da stojimo.“ A kada je svojim autom pravio izlete, potrpao bi u kola prepuno crnačke dece i vozao ih, na njihovo opšte uveseljavanje, po okolini Vašingtona. Isto tako, kada bi na drumu sustigao nekog starog crnca ili crnkinju, pozvao bi ih u kola da sednu kraj njega.

Za Kineze nije imao sažaljenje, nego duboko poštovanje. Kineska visoka duhovna i moralna kultura mnogo mu je više imponovala nego li materijalna kultura Zapada. Po svojim duhovnim odlikama i po pogledu na život Kinezi su mu naličili na Slovene, a nadmeni stav zapadnih naroda prema Slovenima u mnogome ga je podsećao na njihovo držanje prema Kinezima. Ono što zapad nije poznavao, to je prezirao, ma da je to u sebi skrivalo neprocenjiva blaga. Da bi se Kinezima iole odužio, Vid je savesno prilagao fondovima za pomoć Kine u ratu, pratio sve informacije o Kini i održavao prisne veze s vojnim atašekom kineske ambasade u Vašingtonu, Ganom. Taj mladi, obrazovani Kinez namah je osvojio naše simpatije. On je doista izvanredan predstavnik svoga starog, otmenog i plemenitog naroda.

Vid kao jugoslovenski nacionalni radnik

Kaže se da ko se jednom napio savske vode s njenoga utoka u Dunav, da je taj za uvek privezan za Beograd. Kao svi koji su se u svom detinjstvu prvi put ushitili prozirnim plavilom neba nad Beogradom i zavoleli ga svim svojim bićem, tako je i Vid bio nerazdrešivim vezama vezan za našu dragu belu prestonicu. Te veze su često nedovoljno ispoljene, prikrivene, ali ipak zato izvanredno čvrste i trajne.

Šta upravo utiče na isplitanje tih veza? Možda drage i slatke uspomene iz najranijeg detinjstva, kada nam se čini da sve što je oko nas jeste najlepše i najsavršenije, a svi ljudi i cela sredina ljubazni, dobri, puni milošte prema nama. Možda su to uspomene iz mladosti, protkane snovima, idealisanjem, željom da se izgradi jedan bolji svet i jedan bolji porredak, i to ne za neke daleke, tuđe sredine, nego za ovu, nama najbližu, u kojoj smo rasli, i gde nam je sve drago, blisko, pristupačno. Možda je to

ljubav lica koja borave u tom mestu gde smo prvi put upoznali svet, ljubav starih i mladih lica koja nam je kroz život bila dragoceni dar i svetlost što zagreva i raduje. Možda tome doprinosi sama atmosfera Beograda, prijatna, srdačna i topla, a svagda naelektrisana idealima, različitim u različitim istorijskim periodima, ali za koje su beogradski građani u svakom času spremni da se kolektivno bore i da život dadu.

Ta čudna i silna draž Beograda izvršila je neumitno i na Vida svoj moćni uticaj, i on je trajao sve do poslednjeg daha njegovog. Znajući koliko on iznad svega voli svoj Beograd, ja sam, u trenutku najvećeg svog očajanja, ipak donela tu strašnu i svirepu odluku da ga spalim, da spalim divno drago telo do juče puno poleta i energije, – samo da bih njegov prah bar odnela u njegov žarko voljeni Beograd.

Jako naglašena rodoljubiva nota u celokupnom školskom sistemu male kraljevine Srbije oko prekretnice između 19 i 20 veka, nužno je krenula od svakog đaćeta vatrenog rodoljuba. Uz to, lektira, novine, pozorište, đачke družine, sve to skupa uticalo je da svaki mladi Srbin postane *eo ipso* i odličan rodoljub. A ako je, uz to, sam omladinac idealista, sposoban za borbu i žrtve, onda svi ti uticaji skupa stvaraju primerke najboljeg „čovstva i junaštva.“ Takve su bile legije naših omladinaca koje su izvele Balkanski i Prvi svetski rat; takav je bio i Vid.

Svakako da je na razvoj nacionalne svesti deteta iz jedne skromne, sitne trgovačke porodice bilo od najvećeg uticaja školovanje u Prvoj muškoj beogradskoj gimnaziji, toj elitnoj gimnaziji srpske prestonice. Njegov nastavnik srpskog jezika, Rista Odavić, raspirio je u njemu plamen koji je i inače tinjao u Vidovom vatrenom srcu. To je došlo do punog izražaja naročito prilikom izrade maturalnog pismenog zadatka iz srpskog jezika kada je Vidovoj generaciji bila data kao tema: *Pred Ćele kulom*. Vid je svoj zadatak izradio odlično, i požnjeo je naročite pohvale svoga nastavnika. Odavić je javno priznao da je bio prosto ponet toplim dahom i bujicom rodoljublja što je neodoljivo izbijalo iz tog Vidovog zadatka.

Prelaz na studije u Beč presekao je donekle razvijanje u tom pravcu. Kao što smo videli, Vidov boravak u Beču u mnogome je raširio njegov vidokrug, i oplodio ga je drugim, novim klicama: jevrejstvo, upravo, zionizam zablistali su pred očima mladoga studenta kao ideal za koji se treba boriti svim svojim moćima. Ali, ma da su te nove dužnosti što je Vid primio na sebe iziskivale mnogo snage, one ipak nisu ni u koliko umanjile njegovu odanost i privrženost ka zemlji u kojoj je ponikao. Naprotiv, Vidova duša bila je kao planinski izvor: što se iz njega više crpe, snažniji je i bogatiji. U njegovoj duši ljubav i odanost prema srpskom narodu imala je podjednako obimno i podjednako ugledno mesto kao i ljubav i odanost prema Jevrejstvu. Vid pruža najbolji primer da je te još kako moguća tako zvana „dvostruka lojalnost“, lojalnost prema zemlji u kojoj se živi

i lojalnost prema zemlji svojih predaka. Uz nepregledan niz skoro dose-
ljenih građana Sjedinjenih Američkih Država, koji posvedočavaju vrlo
ubedljivo tu svoju dvostruku lojalnost, može se pridodati nepregledan
niz Jevreja vatrenih rodoljuba svoje domovine ali istovremeno odanih
poklonika i pobornika Zionističkog pokreta, to jest pokreta za stvara-
njem jevrejske države u Palestini. Vid, doista, nije nikad patio kao neki
drugi koji žale da su rastrzani između dve zemlje, između naklonosti
prema raznovrsnim i oprečnim idealima. Sa svojim srcem koje se presi-
palo od želje da se daje i posluži drugim i sa svojim mladalačkim poletom
on je smatrao kao nepobitnu aksiomu da se može istovremeno služiti
pred oltarima oba božanstva, i da se može ravnomerno odužiti oboma.

Prilika za to dala mu se uskoro. Kada je u jesen 1912. nalazeći se kao
brodski lekar na lađi koja je plovila od Trsta do Brazilije, dočuo da je
Srbija objavila rat Turskoj, on se nije ni trenutka dvoumio šta mu valja
raditi, što bi, možda, mnogi drugi učinio imajući lepu službu i sjajnu
budućnost u zemljama van balkanskog „powder-barrel-a“ („bureta baruta“
– A. L.). Poklič domovine našao je u njemu namah odjeka, i on je pohitao
doma, u ratni vihor. Mladi sanitetski poručnik, stigavši u zemlju već kad
su ratne operacije otpočele, dočekan je raširenih ruku. Ranjenici su
pristizali svakodnevno, i lekarska pomoć svugde je bila preko potrebna.
Vid je najpre bio u bolnici u Prokuplju, a potom je određen na front. Za
vreme srpsko-bugarskog rata, leta 1913, bio je kod samih bojnih redova,
u poljskoj bolnici, gde je, jednom prilikom, teško kontuzovan. Tog leta se
bio razboleo od kolere ležeći od iste opake boljke stotine svojih vojnika.
Jednim pravim čudom ostao je živ, ma da je sam sebe smatrao za izgu-
bljenog, i ma da je gledao kako bolest kosi svakodnevno hiljade naših voj-
nika. Ali, iza te bolesti ostali su mu vrlo osetljivi i nežni organi za vare-
nje, zbog čega je celog života živio na najograničenijoj dijeti.

Ali, Vid je, kao najbolji sinovi njegova naraštaja, s radošću podnosio
sve tegobe ratnog života. A kada je u jesen 1913. buknuła Albanska po-
buna, on je pohitao tamo, smatrajući da je doista sad „kucnuo čas“ da se
na svima stranama satire vekovni neprijatelj. Iz te pobune svagda je pre-
pričavao detalj kako kod Ljum-kule za malo što nije bio pogođen kuršu-
mom iz jedne arnautske zasede. Ali je ovoga puta srećom bio pošteđen.

Kad je krajem 1913. demobilisan, i kada su se svi ratnici vratili doma
verujući da su odužili svoj dug domovini, videvši je uvećanu i ojačanu, – Vid
je dobio službu sreskog lekara u novo-oslobođenom Bitolju, i instalisao se
tamo. Pred njim se osmehivala sjajna karijera. Ali, najedanput Vidovdanski
atentat u Sarajevu, i, 28. jula, mobilizacija, rat. Vid nije ni trenutka gundao,
negodovao što prekida praksu, što će se opet izlagati teškoćama, opasno-
stima. Otadžbina je zvala decu svoju, i ona su smatrala da im je pre svega
dužnost da joj služe. Ta tim duhom smo svi bili od malena napojeni. Šta

više, Vid se iskreno veselio, kao i mnogi njegovi vršnjaci, što će njima biti dato da likvidiraju omrznutu i gnusnu crno-žutu dvojnu monarhiju.

Dani koji su sledovali i koje je Vid dočekaao kao lekar u poljskoj bolnici na našem frontu na Drini, ostavili su u Vidovoj uspomeni od svih njegovih ratnih doživljaja, najdublji utisak. To su upravo bili dani njegove slave i njegovih ratnih podviga. Mlad oficir nije se zadovoljavao samo da previja ranjenike, ma da neposredno u borbenim linijama, nego je želio da ne izostane iza svojih drugova ratnika. Često je navaljivao da mu komandant dodeli neku boračku dužnost, uvek najopasniju, i on ju je svagda izvodio sjajno. Tako je jednom noću preplivao Drinu izviđajući raspored neprijateljskih trupa, a u više mahova silazio je u same rovove i pucao iz puške ili mitraljeza na neprijateljske odrede. Takvim uzorito hrabrim istupanjem izazivao je divljenje i zadobio je simpatije kod prisutnih oficira i vojnika. Ali, pošto je upravo tada njegov komandant bio smenjen, ovaj nije stigao da ga predloži za najviše odlikovanje – Karađorđevu zvezdu, što je Vid uvek žalio, smatrajući da mu je uskraćeno priznanje koje su mu bili svi obećavali. Slučajno sam sačuvala dva autentična dokumenta, pisma dvojice Vidovih ratnih komandanata, i navodim ih ovde jer verno ilustruju bar jedan segment Vidove ratničke aktivnosti. Najpre, iz pisma pešadijskog brigadnog generala G. Milivoja Momčilovića, upućenog Vidu još 10. avgusta 1934, evo nekih redova:

„... Kad sam napisao malo pre: dragi Doktorčiću, setih se da sam vas tako zvao za vreme rata – sećate li se – i ako sam bio vaš komandant. To me seća na mnoge stvari iz našeg zajedničkog ratovanja. Seća me kako ste bili disciplinarac, što je retkost kod lekara. Da li se sećate kako sam vas kao komandant Lozničkog odreda na Drini 1914. i kao vaš komandant izgrdio jer vas nisam našao na previjalištu, već u prvim redovima. Tada sam vas i prvi put video. I tada sam vam ljuto kazao: da nećemo imati nikakvu korist od toga ako vi kao lekar budete među prvima ranjeni ili poginuli. Od vaših prvih pretpostavljenih slušao sam docnije da niste ni posle ove primedbe bili bolji u ovom pogledu, jer ste se u teškim momentima povlačerija 1914. god. opet bavili u borbenim redovima. Ipak vaš lekarski posao nije od toga trpeo. Vaši prvi pretpostavljeni su, i pored svega, samo lepo o vama govorili i divili vam se. Sećam se i teških dana iz 1916. godine. Neka mi niko ne kaže kako su lekari neborci! Ti momenti iz 1916. god. u našim borbama, u zoni jezera, dokazuju sasvim obratno. Naša previjališta jela su goru vatru nego mi borci u liniji. Sećate se, tu je bilo svačega. Ali vi ste i tu umeli i znali da budete disciplinarac i da vaše ljude održite u rukama...

Sećate li se, sećate li se i, da Bogme, ja odoh daleko u sećanjima. Tako je kod nas starih ratnika. Kad počnemo o ratu, mi zabrazdimo pa ne umemo da se zaustavimo. A ima, Boga mi, i dosta za priču...”

Drugi Vidov ratni komandant, pešadijski pukovnik G. Dimitrije Pavlović, koji je kao penzionisani oficir bio pred Drugi svetski rat načelnik Rečne plovidbe, izdao je Vidu, pred sam njegov polazak za Ameriku, 28. novembra 1939, uverenje koje je Vid želeo da ima kod sebe u inostranstvu da bi mu se tu našlo „za svaki slučaj“. To uverenje u celosti glasi:

„Kao pukovski lekar 5 puka II poziva u činu rezervnog sanitetskog kapetana II kl. g. David Albala bio je na desnom krilu pukovskog rasporeda na položaju od Loznice do Lešnice, u sastavu 1 bataljona 5 puka II poziva, koji je zauzeo položaj za odbranu kod Lešnice, pred prelazak austrijskih trupa preko Drine 30. jula 1914. god. u 3 sata po ponoći.

Posle ogorčene borbe na položajima Loznica – Lešnica 1. avgusta 1914. god., koja je trajala do duboko u noć i završila se bajonetskom borbom, naše su se trupe povukle pod navalom ogromne neprijateljske nadmoćnosti – korpus protivu dva naša puka – i u toku noći i pred zoru primio sam komandu nad svima odstupajućim trupama desnoga krila i zadržao ih na položaju „Popov Parlog“ na planini Iverku. U sastav moga odreda ušle su sledeće trupe: 1 bataljon 5 puka I poziva, 1 bataljon 5 puka II poziva, 2 bataljona 6 puka III poziva, četnički odred Vojvode Vuka koji se povlačio sa Cera i 1 brdska baterija.

Po dolasku na položaj „Popov-Parlog“ rano u zoru rasporedio sam sve trupe za borbu i naredio hitno utvrđivanje.

Pri prvom naletu neprijateljskih trupa ujutru na položaj „Popov-Parlog“ na dan 2. avgusta 1914. god. naše su se trupe pokolebale i počele da odstupaju u neredu. Ja sam se tog momenta nalazio pozadi sredine bajnog rasporeda na 200–250 koraka. Sa mnoš je bio i rezervni sanitetski kapetan g. Dr. Albala.

Videći da trupe odstupaju naglo u pravcu k meni, ja izvučem revolver i potrčim u susret odstupajućim trupama, vikao sam „napred vojnici na svoje položaje, napred ura, napred ura“, i ponavljajući to besprekidno, vraćao sam vojnike na položaj pucajući iz revólvera preko glava odstupajućih vojnika da bi ih zadržao.

To je na kraju imalo dejstva, vojnici su za momenat stali, pokolebali se, pa videći da ja kao njihov komandant i ostali oficiri krećemo pravo na napušteni položaj u susret neprijatelju, krenuli su i vojnici za nama i izvršili juriš uz uzvike „Ura“ i ponovo zauzeli izgubljeni položaj.

Za celo to vreme borbe g. Dr. Albala bio je pored mene i u neposrednoj blizini. Vraćao je vojnike na položaj pucajući iz revólvera u vis, zatim je zgrabio od jednog vojnika pušku i krenuo ka neprijatelju sa uzvicima „napred braćo“, „juriš na neprijatelja“, „napred“, „napred“, „evo ide pomoć“. Svojom energijom, hrabrošću i ličnim primerom, on je mnogo doprineo da se moral pokolebanih trupa povрати i da se izgubljeni položaj ponovo zauzme i neprijatelj odbaci.

2) Za vreme Cerske bitke 5. i 6. avgusta 1914. god., moj odred zauzeo je položaj od kote „Rađev kamen“ do kote 322 – Šumer. Obilazeći streljačke rovove, našao sam g. Davida Albalu u streljačkom rovu među vojnicima, sa puškom u ruci, gde puca na nastupajuće neprijateljske redove.

I ako sam ovakav njegov postupak pohvalio pred svima vojnicima i oficirima, ipak sam mu naredio da se povuče u pozadinu kod previjališta, radi ukazivanja prve pomoći ranjenim vojnicima. On je to naređenje s teškim srcem primio, moleći me da još ostane u borbi, pošto još nisu stigli prvi ranjenici, a čim budu stigli, on će otići na previjalište.

3) Za vreme odsudne borbe na Gučevu na koti 708, koja je bila ključ celoga položaja, koncem oktobra 1914. god., g. Dr. Albala je bio na samom položaju sa komandantom 1 bataljona 5 puka II poziva i izdržao je strašnu artiljerijsku vatru i ogorčene borbe, kojom su prilikom poginula dva komandanta bataljona.

4) U svima borbama u kojima sam učestvovao sa g. Dr. Albalom u 1914. god. utvrdio sam: da je bio lično hrabar, hladnokrvan i neobično borben i energičan, da sebe nije nikad štedeo i da se izlagao nebrojeno puta ličnim opasnostima u borbi sa neprijateljem, i ako to nije morao da čini, jer to nije bila njegova dužnost, niti je ko to od njega tražio. Zbog toga sam ga u više mahova javno pohvalio pred oficirima i vojnicima i istakao kao primer hrabrosti, požrtvovanja i patriotizma.

Pošto je njegov komandant sa kojim je najviše radio poginuo na Gučevu, a ja sam pri povlačenju sa Gučeva dobio novu Komandu i odvojio se od G. Albale, te ga za njegov rad niko nije ni predložio za odlikovanje u znak priznanja za njegove ratne zasluge, to smatram sada za potrebno da ovim uverenjem potvrdim, da je g. Dr. Albala za svoj rad, držanje i učestvovanje u borbama od 1. avgusta 1914. god. pa zaključno do konca oktobra iste godine, zaslužio najviše odlikovanje za ličnu hrabrost i požrtvovanje u borbi sa neprijateljem.

Dim. Pavlović,
pukovnik u penziji
bivši komandant odreda u Cerskoj bitci.

Vid je ostao s našom vojskom sve do proleća 1915. U to vreme i njega je oborila teška zaraza pegavog tifusa, koja je tada kosila po našoj vojsci. Nekoliko nedelja ležao je na smrt bolestan, ali ga je sudba ipak poštedela. Potpuno oronula zdravija, sav ispiven od teške bolesti, bio je poslan od vojne lekarske komisije u Grčku, u Volos, da se malo oporavi. Iz Grčke se vratio upravo u dane kada je s jeseni 1915. započelo povlačenje naše vojske kroz Albaniju, te i on, izdrživši ovu legendarnu golgotu, dospeo je na ostrvo Krf. Teško oronuo ponovo, on je bio poslan u Bizertu, a posle i u Egipat, na oporavljenje, ali je već 1916 bio s našom vojskom na frontu oko Bitolja.

Vrativši se ponovo na Krf po nekom poslu, Vid nije mogao da sedi dokon na mirnom Jonskom ostrvu. Želja da u što većoj meri posluži svoje narodu potsticala ga je na stalno pravljenje planova. A kada je aprila 1917. Amerika objavila rat, on je brzo skrojio nacrt šta mu valja raditi. Čitajući svetsku zionističku štampu redovno, on je bio posebno obavješten o prilikama i ljudima u Americi. Preko tih ljudi, koje će on kroz zionističke, krugove lako upoznati, moći će on sistematski da širi informacije o Srbiji i srpskom narodu, tako da bi oni mogli pravilno oceniti sve napore i ogromne žrtve naše, te, prema tome, biti voljni da nam ukažu potrebnu pomoć, priznanje i nagradu.

Mladi sanitetski kapetan izložio je jednoga dana svoje planove starome iskusnome državniku našem Nikoli Pašiću. Ovaj ga je pažljivo saslušao, i sav se oduševio Vidovim predlozima. Kroz nekoliko dana bilo je odlučeno i sve udešeno da kapetan David Albala putuje u Sjedinjene Države kao delegat srpske vlade.

Niko nije bio srećniji i ponositiji nego mladi oficir – imao je tada ravno trideset godina – zbog časti i poverenja što su mu ukazani. Goreći od želje da opravda to poverenje naše vlade, krenuo je on lađom sa Krfa krajem jula 1917. Preko Rima i Pariza stigao je početkom septembra u London, a odatle je, preko Atlantika ugroženog rojevima nemačkih podmornica srećno stigao u New York 26. septembra. Prožet nadom i verom da će njegova misija biti od najveće koristi njegovom narodu, on je kličući pozdravio veličanstveni kip Slobode na ulazu u Novi Svet.

Amerika! Zemlja slobode i jednakosti, mira i obilja. Zemlja tehničkih čudesa i najneverovatnijih mogućnosti. Zemlja o kojoj sneva svaki omladinac sa Balkana kao o zemlji gde je ostvaren najsrećniji društveni i državni poredak. Kakva šansa videti tu zemlju, kakva sreća živeti u njoj, kakva čast raditi u skladu s njenim idealima. Vid je toliko mnogo čitao i znao o Sjedinjenim Državama da se nije ni malo zbunio kada se jednog septembarskog dana obreo po krcato punim i hućnim ulicama najveće metropole sveta. Imajući pred očima jasno postavljeni cilj, on se nije ni časa dvoumio ni lutao. Zakucao je smelo na vrata koja su vodila pravo u najuticajnije sredine njujorške, i ta vrata su se širom otvorila pred njime.

Odlučan mladi oficir, plamen i rećit, u ovoj zemlji anglo-saksonske odmerenosti i tihoće, dejstvovao je kao vatrena lopta među hladnim statuama. Gde god je došao, sve je prenuo, ustalasio, naelektrisao, uzbudio. Prošao je kao meteor po vedrom i spokojnom nebu Amerike, i kao meteor privukao na sebe opštu pažnju. Neverovatno visoka mera njegovog lićnog magnetizma doprinela je takođe da stiće simpatije svojih novih poznanika, i, što je još važnije, da te simpatije održi i saćuva kroz niz godina. Pošto je engleski dobro znao – ućio ga je vredno u Egipatu, pa i docnije – od prvog časa mogao je voditi i razgovore, i pratiti budno štampu, pa čak

i držati javne govore. Da se jedan mladi čovek celog svog veka pripremao za političku misiju u inostranstvu, svakako ne bi bio bolje pripremljen niti bi bio pogodniji za svoju dužnost. Doista, mudri Pašić nije se prevario kada je, umesto profesionalnih diplomata, poslao u ovom značajnom istorijskom trenutku lekara vatrenog rodoljuba i Jevrejina doktora Albalu po državnom poslu u Ameriku.

Pasoš iz 1917. godine

ni posao, da mu nije nikad preostajalo vremena da se vraća na prošlost, nego je u krajnjoj meri sarađivao u sadašnjici, i gledao samo u budućnost. Jedno je izvesno: njegova delatnost u Americi bila je maksimalno puna, svestrana i uspešna, ispunjavala ga ponosom i zadovoljstvom što se oseća posle uzorito izvršenog zadatka, – i on se u pričanju često vraćao na nju kao na najbogatiji i najznačajniji otsek svoga života.

Da bi pomogao stvar male i pregažene Srbije, njemu je bilo jasno da mora najpre Amerikance da upozna s tom ovde slabo poznatom i zabačenom zemljom, i da njenu borbu i njena stradanja stavi pod punu svetlost. To je bila polazna tačka. Stoga je Vid izlazio na govorničku tribinu, obično u lepoj uniformi srpskog oficira, rasprostirući ogromnu geografsku kartu Srbije – njegova sposobnost da crta izvrsne mape obelodanjena je u ovim prilikama – i uzbuđljivim rečima prikazivao je herojsku prošlost srpskog naroda, kao i njegovu borbu i neizmerne žrtve u današnjici. I njegove reči duboko su odzvanjale u srcima slušalaca, što se manifestovalo ne samo u dugom i burnom aplauzu, nego i sve novim i novim pozivima i molbama da uzme udela u raznim priredbama u cilju podizanja borbenosti i patriotskog oduševljenja kod američkog stanovništva. Taj rečiti i oduševljeni propo-

Velika je šteta što Vid nije vodio zapisnik o tom svom političkom radu u Sjedinenim Američkim Državama, gde je boravio ravno godinu i po dana, sve do marta 1919. Šteta je što nije ni docnije napisao svoje uspomene na to doba. Ali on je svagda bio utonuo u intenzivan svakodnev-

vednik veće međunarodne pravde i sjajni branitelj svoga naroda postao je u ubrzo tražena i popularna ličnost u nedoglednim prostranstvima američke zemlje. Nekom magijskom moći on je umeo da začara slušaoce i da ih uvek pridobije za stvar koju je pledirao. Njegov boravak u Americi upravo je niz njegovih sjajnih istupanja, koja su svagda koristila opštoj stvari, a njemu lično pribavljala simpatije i slavu.

Amerikanci su se doista grabili da ga prilikom raznih svojih javnih manifestacija, skupova, mitinga, kongresa, – imaju za svog govornika, i svakoga dana stizali su mu pregršti poziva da učestvuje u raznim priredbama. Kako su te priredbe svagda imale za svrhu: da se pripomogne veliki američki ratni napor i rad za pobjedu, – to je doktor Albala koji je u tom naporu gledao najpouzdaniju garanciju oslobođenja porobljene Evrope, a njegove zemlje posebice, – postao prosto njegov zatočnik u američkoj sredini. Ubojni poklič njegov, koji je trebao da naelektriše Amerikance za borbu da pobjede, u isti mah je u sebi sadržavao tonove koji su potsećali američku javnost na njen dug prema maloj viteškoj Srbiji.

Vidova aktivnost u to vreme bila je doista neverovatno intenzivna. Dok je drugim licima koji dođu na američki kontinent potrebno nekoliko meseci, pa možda i koja godina dok se ovde snađu, dotle je Vid od prvih nedelja poveo i neumorno vodio tri različite akcije: za svoju zemlju, za opštu pobjedu zajedničke savezničke stvari i za zionističku ideju. S okretnošću i brzom pronicljivošću, i izvanrednom sposobnošću tačnog prosuđivanja, on je umeo da se snađe u raznim situacijama, i da ih upotrebi i iskoristi bilo za jednu, bilo za drugu, bilo za treću stvar koju je pledirao. Ponekad mu je bilo zgodno da poveže dve, a ponekad i sve tri ideje za koje je pledirao, da bi postigao što puniji i svestraniji uspeh.

Najbolji primer za tu njegovu složenu aktivnost pruža čuveno, istorijsko „Vesnićevo pismo.“ Do tog pisma je došlo sledećim Vidovim rezonovanjem i postupcima: na tri meseca po njegovu dolasku u Ameriku, engleski lord Balfour, dao je 2. novembra 1917. u ime engleske vlade, poznatu deklaraciju, kojom se Jevrejima priznaje pravo da u Palestini izgrade svoju nacionalnu domovinu. Posle skoro dve hiljade godina lutanja Jevreja po svetu, jedna velika svetska imperija priznaje jevrejskom narodu pravo da u zemlji svojih predaka mogu potražiti sebi utičište. Jevrejska američka štampa, koja je vrlo razvijena i uticajna, trijumfovala je. Vid, koji je, kao davnašnji oduševljeni zionist, i sam bio ushićen Balfourovom deklaracijom, stvarajući u svojoj živoj mašti divne slike jevrejske budućnosti, – ipak nije ni za trenutak zaboravio da i tu priliku upotrebi u korist svoje drage Srbije. I on je brzo smislio jedan oštrouman plan: jevrejska javnost u Americi biće prosto jednim potezom osvojena ako se mala, balkanska zemlja Srbija, dotle slabo poznata na ovom kon-

tinentu, ispolji kao odlučni prijatelj zionističke teze. Toga radi Srbija treba javno da podupre Balfourovu deklaraciju.

Vid je tu svoju misao sugerisao tadašnjem srpskom opunomoćenom ministru Milenku Vesniću, koji ju je odmah prihvatio, dostavio našoj vladi, i od nje dobio pristanak da u njeno ime da izjavu. I tako je došlo do poznatog Vesnićevog pisma. Pismo u celosti glasi:

GRB SRBIJE
SERBIAN WAR MISSION IN THE
UNITED STATES

Washington, Dec. 17th. 1917.

Dear Captain Albala

I learn that you have to attend on Saturday 19th inst., a meeting of the Menorah, the great Cultural Society in this country of the Jewish youth. I wish you to express to your Jewish brothers (precrano: brethren – A. L.), on that occasion the sympathy of our Government and of our people for the just endeavour of resuscitating their beloved country in Palestine, which will enable them to take their place in the future Society of Nations, according to their numerous capacities and to their unquestioned right. We are sure that this will not only be to their own interest, but at the same time, to that of the whole of humanity.

You know, dear Captain Albala, that there is no other nation in the world sympathising with this plan more than Serbia. Do we not shed bitter tears on the rivers of Babylon in sight of our beloved land, lost only a short time ago? How should we not participate in your clamours and sorrows, lasting ages und generations, especially when our countrymen of your origin and religion have fought for their Serbian fatherland as well as the best of our soldiers?

It will be a sad thing for us, to see any of our (umetnuto: „fellow“ – A. L.) citizens leaving us to return to their promised land, but we shall console ourselves in the hope, that they will stand as brethren and leave with us a good part of their hearts, and that they will be the strongest tie between (precrano: „him“, umetnuto: „free Israel“) and Serbia.

*Very sincerely yours
(signed) Vesnitch*

*Captain Dr. David Albala,
Serbian Legation,
Washington. D.C.*

Vašington, 17. decembar 1917.

Dragi kapetane Albala,

Saznajemo da u subotu 19. o.m. treba da prisustvujete jednom sastanku Menore, velikog kulturnog društva jevrejske omladine u ovoj zemlji. Želim da tom prilikom izrazite svojoj jevrejskoj braći simpatije naše vlade i našeg naroda za pravedno nastojanje da vaskrsnu svoju voljenu zemlju u Palestini, što će im omogućiti da zauzmu svoje mesto u budućem Društvu naroda, u skladu sa svojim mnogobrojnim sposobnostima i svojim nespornim pravom. Mi smo sigurni da ovo neće biti samo u njihovom sopstvenom interesu već i u interesu celog čovečanstva.

Vi znate, dragi kapetane Albala, da nema druge zemlje na svetu koja s ovim planom simpatije više nego Srbija. Zar mi ne ližemo gorke suze nad vodama vavilonskim na dogled naše voljene zemlje, izgubljene tek nedavno? Kako ne bismo učestvovali u vašim glasnim zahtevima i tugama, koji traju vekovima i pokolenjima, naročito kada su se naši zemljaci Vašeg porekla i vere borili za svoju srpsku otadžbinu isto onako kao najbolji naši vojnici?

Za nas će biti tužno videti kako nas bilo koji od naših jevrejskih sugrađana napuštaju da bi se vratili u njihovu obećanu zemlju, ali ćemo se tešiti u nadi da će oni ostati kao braća i ostaviti s nama velik deo svojih srca, i da će biti najjača veza između slobodnog Izraela i Srbije.

Verujte, dragi kapetane Albala, da sam

Veoma iskreno Vaš
Vesnić, s. r.

Kapetan dr David Albala
Srpsko poslanstvo,
Vašington D.C.

Napomena: Gornji prevod (A.L.) donekle se razlikuje od dosad korišćenih. Nije skraćen i prilagođen. Zato se objavljuje i engleski original, bez malih, verovatno naknadnih intervencija (zagrade, zapete).

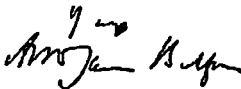
Foreign Office,
November 2nd, 1917.

Dear Lord Rothschild,

I have much pleasure in conveying to you, on behalf of His Majesty's Government, the following declaration of sympathy with Jewish Zionist aspirations which has been submitted to, and approved by, the Cabinet.

His Majesty's Government view with favour the establishment in Palestine of a national home for the Jewish people, and will use their best endeavours to facilitate the achievement of this object, it being clearly understood that nothing shall be done which may prejudice the civil and religious rights of existing non-Jewish communities in Palestine, or the rights and political status enjoyed by Jews in any other country.

I should be grateful if you would bring this declaration to the knowledge of the Zionist Federation.

Faksimil Balfourove deklaracije

Faksimil Balfourove deklaracije

Printed by the
Government Printer

Number 246 (1917) 217.

Dear English Friend,

It seems that you have to attend an interesting and most important session of the Council. It gives pleasure to this society of the world. I do not see the reason to give some further, especially that meeting. The subject of our Government will be possible for the best treatment of maintaining these kind of country in Palestine, that will enable them to take their place in the future history of the world, according to their own merits and to their own rights. It is very clear that this will not only be to bring our relations, but also the best of the state of the world.

We open our doors to them, that there is no other way to the world. It is very clear that this will not only be to bring our relations, but also the best of the state of the world. It is very clear that this will not only be to bring our relations, but also the best of the state of the world.

It will be a great thing for us to see that of our Jewish friends coming to us to see to their own rights, but we shall always continue to the best, that may well be the best of our kind. It will be a great thing for us to see that of our Jewish friends coming to us to see to their own rights, but we shall always continue to the best, that may well be the best of our kind.

Yours truly,
David Lloyd George

Faksimil Vesnićevog pisma

Faksimil Vesnićevog pisma

Vidova očekivanja bila su u potpunosti opravdana. To pismo je tada bilo otštampano u svima američkim listovima, na njega se neprestano pozivalo kao na svedočanstvo velike tolerancije, širokogrudosti i demokratizma Srbije, i od tada je naša zemlja postala omiljena i popularna u svima jevrejskim krugovima ne samo u Americi, nego posle rata i u Evropi. Zapamtilo se vrlo dobro, – a Jevreji imaju sjajno pamćenje, – da je mala Srbija, prva posle velike Engleske, u želji da se učini pravda stolecima proganjanom narodu, pohitala svojim skromnim ali časnim autoritetom da oda pravdu. Srbija je jednim gestom postala u velikoj američkoj sredini oličenje pravice i velikodušnosti.

Sam Vid smatrao je da je ovo pismo krajnji domet njegovog političkog rada, srpskog kao i jevrejskog. On je u punoj meri shvatao značaj i dalekosežnost njegovu, i radovao se svom svojom čednom i bezazlenom radošću što je jednim svojim potezom postigao trostruki uspeh: najpre je pridobio simpatije američkog javnog mišljenja za Srbiju, zatim je od srpske vlade dobio izraze njenog blagonaklonog stava prema Jevrejima, po sebi se razume i prema njenim, srpskim Jevrejima, i, najzad, dobio je još jednu podršku svoje omiljene cionističke teze, koja će verovatno potstaći i druge savezničke države da dadu slične izjave. Vid je to pismo pobožno čuvao u svojoj arhivi, nije ga nikome davao iz ruku, a pošto su ga mnogi tražili radi publikovanja, on ga je snimio, pa je te fotografske kopije poklanjao onima kojima su bile potrebne. A kada je s proleća 1935. krenuo za Palestinu, on je veseo i gord poneo tu svoju relikviju sa sobom, i predao je tamo gde je za nju bilo najprikladnije mesto – biblioteci univerziteta u Jerusalimu. Neka u jevrejskoj državi bude čuvan dokumenat kojim srpska država priznaje pravo jevrejskom narodu da ima svoju domovinu.

Jerusalimski univerzitet zvanično je potvrdio Vidu prijem Vesnićevog pisma, i kako je Vid tu potvrdu poneo sa sobom krenuvši 1939. u Ameriku, bar će ova zamena njegove velike dragocenosti biti sačuvana u njegovoj zaostavštini.

Vid se nije ni za trenutak odmarao posle ovog velikog svog uspeha. Naprotiv, on mu je omogućavao sve širi i intenzivniji rad. On se nije ograničavao samo na jedno mesto, na jednu oblast. Ma da je bio ataširan pri srpskom poslanstvu u Vašingtonu – poslanik tadašnji Ljuba Mihailović bio mu je vrlo naklonjen, i u svemu ga podržavao – on je neprestano putovao odazivajući se na razne pozive i molbe. I doista se nije iznenadio kada je jednoga dana dobio zvaničnu ponudu američke vlade, upravo Ministarstva finansija, da putuje po zemlji u cilju agitovanja pred javnošću radi upisivanja ratnog zajma, milijardskog ratnog zajma, kojim je Amerika pokrivala gorostasne svoje izdatke oko izrade ratnog materijala ne samo za svoju, nego i savezničku vojsku.

Vid je bio veoma počašćen ovim pozivom, znajući dobro da za ovaj posao država obično angažuje samo najistaknutije ljude, upravo ljude koji

uživaju veliku reputaciju i popularnost. I tako je on krenuo od grada do grada po Americi, sve do St. Luja i Nju Orleansa, i skoro svakog dana u drugom mestu držao je predavanja objašnjavajući Amerikancima zašto se vodi rat, šta sve zavisi od povoljnog ishoda njegova, i kako svaki pojedinac treba da doprinese bar svojom materijalnom žrtvom opštoj stvari i pobedi Saveznika. Po sebi se razume da je on svaku priliku upotrebio da ističe udeo Srbije i da veliča njenu ulogu u ovom ratu. Pošto se oko Vidova imena već bila splela reputacija sjajnog govornika, skupovi na kojima je on govorio bili su krcato posećivani, a posle završetka manifestacije upisivanje ratnih bondova (obveznica – A. L.) pljuštalo je kao kiša, i materijalni rezultati bili su svagda sjajni. Za sav taj posao, koji je Vid smatrao kao svoj rodoljubivi dug prema velikoj Saveznici, – on, večiti idealista, nije hteo da primi ni pare nagrade, nego je dobio samo naknadu putnih troškova. Međutim, poznato je da mnogi drugi propagatori ratnog zajma, pa čak i same filmske zvezde koje su bogate kao Krez, primaju velike honorare za svaku od takvih priredaba, pa čak i procenat od upisanih bondova. Ali mome Vidu je bila dovoljna nagrada svest da je doprineo korisnoj stvari, kao i uverenje da je on jedini od svih svojih sugrađana koji vrši tu dužnost punu časti.

Iz dana u dan krug Vidovih poznanika sve se više širio. Jedni njegovi poznanici otvarali su mu vrata i uvodili ga kod drugih, i tako na taj način je Vid dolazio u dodir s mnogima, vanredno uticajnim i visokim ličnostima, koje je on s vremena na vreme obilazio i pred kojima je izlagao želje i zahteve i prava svoje domovine. Na taj način pripremio je u znatnoj meri teren kod američkog javnog mišljenja da se blagonaklono saslušaju želje i pretenzije naše vlade, i da se one, na mirovnoj konferenciji podrže i energično brane. U tom pogledu od najveće mu je koristi bilo njegovo poznanstvo sa sudijom Vrhovnog Suda Brandeisom, koji je inače bio lični prisni prijatelj, savetnik i saradnik Wilsonov, i koji je, zavolevši Vida toplo i iskreno, reprodukovao pred Pretsednikom Wilsonom ono što mu je Vid suflirao. Isto tako dragoceno mu je bilo poznanstvo s tadašnjim ministrom spoljnih poslova Lansingom, i njegovim pomoćnikom Franckom Polkom, s kojima je kasnije dolazio u dodir i prilikom zasedanja mirovne konferencije u Versalju, i kazivao im potrebe i nade mlade i nove jugoslovenske države. Mnogi od njegovih tadašnjih prijatelja nisu ga zaboravili u toku mnogih godina, i kada je on ponovo došao u Ameriku, primili su ga sa nepromenjenom srdačnošću i predusretljivošću. Neki su čak, kao sam Brandeis ili Adler ili advokat Peyser, pretседnik Fidaka u S.A.D., citirali njegove ranije iskaze i sećali se nekih njegovih pretskazanja o nenasitosti nemačkih ambicija, i u šta su se oni tek malo kasno uverili.

Amerika je u ono vreme bila puna emigranata iz Evrope, koji su bilo radili na propagandi svoje nacionalne stvari, bilo izrađivali planove za

pripremanje mira i rekonstrukciju buduće Evrope. Vid je s mnogim od tih ljudi održavao tesne veze, i s njima zajedno istupao na raznim zajedničkim, savezničkim priredbama. Naročito je lepo saradivao s profesorom Tomom Masarikom, docnijim velikim pretsednikom nove Čehoslovačke republike. Od te zajedničke saradnje ostala mu je u uspomeni živo jedna priredba u Filadelfiji, kojom prilikom trebalo je da zvoni čuveno američko „zvono slobode“. Doktor Albala, oduševljeni borac za slobodu, hteo je po svaku cenu da on prvi stavi u pokret to istorijsko zvono, i kada je povukao konopac, teško klatno od tuča, zamahnuvši žestoko, zakačilo mu je kažiprst desne ruke i odvalilo mu vrh zajedno s noktom. Mlaz krvi šiknuo je iz rane, i tako je krvlju mladog srpskog oficira poprskao istorijsko „zvono slobode.“ Od te rane ostao mu je duboki ožiljak, i Vid je često sa zadovoljstvom, kad bi bio upitan odakle mu tako osakaćen prst, ispričao taj slučaj, dičeći se svojim „ćopavim“ prstom. Pored nežnoga zdravlja i vrlo osetljivog varenja, što su bile posledice kolere i pegavog tifusa preležanog u ratu, i njegov sakati prst potsećao ga je stalno da je on ratni invalid. Sa te svečanosti, pak, Vid je bio sačuvao veliku i lepu fotografiju, na kojoj on, mladi oficir srpski, u neposrednoj blizini staroga Tome Masarika i mnogih drugih istaknutih ljudi, stoje okupljeni oko tog zvona.

Pred kraj rata Vidova popularnost u S.A.D. bila je izvanredna. Svakoga dana novine su donosile po koji članak o njemu, prikazujući priredbe na kojima je učestvovao, reprodukujući njegove reči i iskaze. (Po povratku doma bio je doneo svežnjeve isečaka iz novina što su se odnosili na njegov rad). Mnogi njegovi poznanici pozivali su ga da ostane u zemlji, nudeći mu sjajne položaje, pretskazujući mu veliku karijeru ne samo u njegovoj lekarskoj profesiji, nego uopšte u javnom, političkom životu. Pored toga, lep mlad oficir, južnjački vatren i plah u zemlji gde je dominantna odlika anglosaksonska uzdržanost i hladnoća, bio je zamakao za oko mnogim devojkama, i njihovi imućni očevi ocrtavali, predočavali su Vidu najprimamljiviju budućnost ako ostane u Americi. Ali Vid nije bio od ljudi koji menjaju svoje simpatije, svoju privrženost, svoju domovinu; on to ne bi mogao uraditi ni za šta na svetu. Neodoljive veze privlačile su ga za njegovu skromnu, ali žarko voljenu Srbiju. I on se bez trenutka dvoumljenja otkinuo od napredne i bogate američke zemlje, gde se može živeti i u obilju, i u udobnosti i u slobodi, i vratio se na svoj tvrdi, opori i večitim trzavicama i ratovima izloženi Balkan, ali gde je bila njegova zemlja, njegov nada sve voljeni Beograd. I dok se obično ljudi iz Amerike vraćaju sa ćemerom dolara, Vid je iz nje doneo jedan prost drven sanduk pun isečaka iz novina o svome radu, o značajnim političkim događajima, kao i veliku zastavu Sjedinjenih Država, simbol neograničenih demokratskih sloboda.

Ali, boravak u Americi Vida je neizmerno obogatio u duhovnom pogledu. Pre toga on je bio godinama disciplinovani vojnik na ratnoj dužnosti, koji se pokorava naredbama svojih starešina. Sada pak, u Americi, dala mu se prvi put prilika da vodi život sasvim druge vrste, život nezavisan i slobodan u velikoj demokratskoj sredini, gde se sme sve da kaže i napiše, gde je slobodno izražavanje ličnih uverenja zagarantovano ustavom, i gde je uticanje na stvaranje javnog mišljenja jedna od osnovnih građanskih dužnosti. Tu su se Vidu otvorile oči za mnoge pojave i probleme, tu je u potpunosti i u svakodnevnoj praksi upoznao šta upravo znači pravo demokratsko uređenje, shvatio je lepotu širokih demokratskih sloboda, posmatrao je kako se omladina od malena vaspitava i priprema za vršenje građanskih dužnosti, za primanje odgovornosti. Život diplomate, javnog radnika i političara najviše je odgovarao urođenim sklonostima njegovim. Pored toga, on je tu naučio metode rada i vođenja javnih poslova, i samo je potom težio da sve to primeni i u našoj sredini. Videćemo kako je u tome uspeo.

Posle zaključenja primirja, Vid je u osvit proleća 1919. stigao u uveličanu otadžbinu, s radosnim uverenjem da joj je poslužio na razne načine i koliko se maksimalno moglo. Mali i u pola porušeni Beograd postao je u magnovenju živa i trijumfalna prestonica mlade i bujne države Jugoslavije, i nove potrebe na svima stranama tražile su nove snage. Kada je Vid u jednom razgovoru detaljno izložio Nikoli Pašiću sve šta je uradio u Americi, – ma da je i ranije bio slao našoj vladi pisane izveštaje o svome radu – stari državnik saslušao ga je vrlo pažljivo i s puno odobravanja. Na kraju razgovora Pašić je prvi zapitao Vida da li bi bio voljan da nastavi svoj politički rad na konferenciji mira, koja je upravo zasedavala u Parizu i Versalju. Vid, uvek spreman da se stavi na raspoloženje svojoj državi, prihvatio je od prve taj predlog. U svojoj mladićskoj revnosti krenuo je na put odmah, i, nepraktičan kao svaki idealista, smeo je sasvim s uma da potraži donošenje rešenja o finansijskoj strani njegovog putovanja. Snabdeven samo aktom da se šilje kao posmatrač srpske vlade na konferenciju mira, on je krenuo za Pariz.

U Parizu je vrvelo. Tu je bio skup diplomata, državnika, raznih političkih, ekonomskih i finansijskih stručnjaka, novinara i propagatora svih nacija. Raspravljalo se o sudbinama svih naroda, i Vid se osećao kao na krilima što i on uzima udela u ovom vanredno značajnom i dalekosežnom poslovanju. Pašić je postupio vrlo mudro što je Vida poslao na konferenciju. Vid je tu imao bliske i uticajne poznanike iz svojih američkih dana, i preko njih se trudio da se izdejtvuju što bolji uslovi za mir novostvorenoj kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. I ma da on nije bio u broju zvaničnih predstavnika naše vlade za mirovne pregovore, nego samo posmatrač, njegov udeo u pripremanju podataka i terena za donošenje defi-

nitivnih odluka bio je vrlo značajan. Sa svojom sposobnošću da svagda govori konkretno, jasno i ubedljivo, on se dijametralno razlikovao od profesionalnih diplomata koji smatraju da su dostigli najviši domet državničke mudrosti ako su svoje misli izrazili što uvijenije i maglovitije. Vidove misli izlagane kristalnom logikom i oštrinom kazivale su težnje i želje jugoslovenskog naroda mnogo reljefnije nego mnoge visokoparne izjave raznih ličnosti na „odgovornim“ položajima. I ma da mu, naravno, njegovi tadašnji saradnici sa mirovne konferencije nisu to nikad priznali, – Vid je bio prožet svešću da je i ovoga puta u mnogome poslužio svome narodu, i bio je zbog toga vrlo radostan.

U tim pariskim mesecima Vid se u materijalnom pogledu zlopatio kao nikad – naša državna administracija nije bila stigla, u njegovu otustvu, da mu odredi prinadležnost, – te je on često gladovao radeći za tu istu državu, i vratio se doma s velikim dugom. Ali, i pored svih tih pekunijarnih teškoća kojima je bio izložen, Vid se vratio u Beograd u leto 1919. vrlo zadovoljan i ponosan. Pored samosvesti o svom lavovskom udelu u izgradnji velike i srećne Jugoslavije, on je imao osećaj da je na ovoj konferenciji jako obogaćen u pogledu prikrivenog mehanizma i zakulisnog funkcionisanja međunarodne politike. Mnoge i mnoge stvari, koje svagda ostaju neshvatljive neposvećenima, on je sad sagledao prvi put, razumeo prvi put. Konferencija mira u Versalju značila je za njega praktičan diplomatski ispit iz nauke o međunarodnom pravu.

Uz to, godine provedene u intenzivnom političkom radu jako su uticale na formiranje Vidovih sklonosti i interesovanja. On je silno zavoleo politiku, od koje, u osnovi i u suštini, zavise sudbine i životi naroda, i njegova lekarska profesija, ma kako plemenita i humana, učinila mu se skućena i sekundarnog značaja. I od tog doba on je svoj poziv vršio zato što ga je ovaj hlebom hranio. Sva njegova interesovanja bila su vezana za političke probleme. I to kroz ceo njegov život, do poslednjeg njegovog daha.

Po svom povratku u Beograd, Vid je bio u središtu pažnje. Mladi doktor, odlikovan poverenjem svoje vlade i poslan u političkoj misiji u Sjedinjene Države i na Versaljsku mirovnu konferenciju, – to nije bila svakidašnja pojava. I dok su ga neki javni radnici u našoj sredini dočekali hladno i s razumljivom surevnjivošću i zavišću, dotle su ga drugi krugovi, naročito omladina, predusreli s divljenjem i odanošću kao svoga vođu.

Sam Vid je bio prožet svešću da je svoju političku misiju izvršio odlično – neko formalno priznanje za to upravo nije nikad ni dobio, nego tek dvadeset godina docnije od Kneza Pavla koji ga je zamolio da se ponovo stavi na raspoloženje svojoj domovini radeći za nju u Americi – i ta svest ga je ispunjavala zadovoljstvom i davala mu puno poleta. On se rešava da se sav posveti politici, a da bi to radio temeljno, on se odmah 1919. upisuje na pravni fakultet beogradskog univerziteta. Iz Pariza je

bio doneo čitavu malu pravničku biblioteku, i revnosno ju je produbljivao, a svakodnevno je pregledao pet do šest dnevnih listova na našem jeziku, kao i po neki engleski ili francuski. Usled toga, bio je u nizu godina pravi stručnjak za međunarodna politička pitanja, a tako isto i za glavne linije naše unutrašnje politike. Imao je i neverovatnu moć predviđanja, i što je on nekad kazao, to se i vrlo često zbilo posle dužeg ili kraćeg roka. Izgleda da su ta njegova pretskazanja naročito i frapirala Kneza, jer je video da su se poslednjih godina mnoga od njih i ispunila, te ga je to pokrenulo da pokloni punu veru Vidovim rečima. U stvari, to nije bilo nikakvo proricanje, nego samo izvlačenje neminovno logičnih zaključaka iz događaja koji su se odigrali pred očima svih savremenika, ali čiji domašaj mnogi i mnogi na vodećim mestima nisu, na žalost, shvatili.

Meni je ta Vidova zainteresovanost za političke probleme bila ne-shvatljiva. Mene su ovi okupirali samo za vreme ratova, a kada je rat bio srećno okončan, mislila sam da nema ničeg prijatnijeg nego posvetiti se svojoj još ranije izabranoj profesiji. Sudeći po sebi, zaključivala sam da se i Vid sad treba da raduje što se može vratiti svome lekarskom poslu. Ali, naprotiv, on se s time nije mogao nikako pomiriti, i u više mahova mi objašnjavao: „Život svih nas, članova jednog naroda, u osnovnim i najznačajnijim potezima zavisi od linija kojima je vođena unutrašnja i spoljna politika jedne zemlje. Ja ne želim da budem pasivni građanin koga će drugi voditi i kojim će drugi upravljati. Ja hoću sam da učestvujem u tom vođenju. Osećam se dovoljno jak da sam ponesen odgovornost za smer-nice našeg državnog života, i želim da im i ja određujem pravac.“

Vid je bio rođeni vođ. Na žalost, usled nezdravih trzavica u našoj politici u razdoblju između dva svetska rata, usled režima koji je bio daleko od demokratskih metoda što je Vid upoznao u Sjedinjenim Državama Američkim, i, najzad, „last but not least“ (poslednje, ali ne i najmanje značajno – A. L.), usled shvatanja naše tesnogrude sredine koja je surevnjivo kočila isticanje Jevreja u opštem državnom javnom životu, – Vid nije mogao da probije do vodećih mesta. Njegove sjajne osobine narodnog tribuna: govornički dar u najvišoj meri, lični magnetizam, odlično i produbljeno poznavanje političkih problema, njegova topla socijalnost i neograničena popularnost u mnogim sredinama, budno staranje za opštu stvar, – sve to skupa nije mu omogućilo da „napravi karijeru“ u političkom životu. I svakako se on u toku dveju poslednje dekade ograničio, ma da s jedinstvenim žarom, samo na jevrejsku politiku iz razloga što nije imao mogućnosti da obelodani i posvedoči svoje sposobnosti u širokoj državnoj politici. U Americi, za vreme Prvog Svetskog Rata, on je bio kadar da obe politike vodi uporedo i podjednako intenzivno, i pri tome je postigao puno vidljivih rezultata. Da se bio nekim slučajem odlučio da ostane u Americi, svakako bi ubrzo sedeo pod kupolom Kapitola, među članovima američkog Kongresa.

Kod nas, međutim, prilike su bile sasvim drukčije. Za Vidovu političku aktivnost u Americi i na mirovnoj konferenciji znao je poglavito samo Nikola Pašić, koji ga je tamo bio poslao, kao i možda poneko od Pašićevih sekretara. Sama, pak, radikalska stranka, čija se organizacija protezala po celoj zemlji, nije s tim bila upoznata, tim pre što je Vid svoju aktivnost razvijao u okolnostima i trenucima koji nisu dopuštali publicitet. Sam, pak Vid, za uspevanje i napredovanje u društvu imao je jedan krupan nedostatak koji, možda, mnogi, zajedno sa mnom, smatraju za vrlinu: on nije razumevao niti je želeo da održava i neguje „veze“. On je prilazio ljudima koji su mu se svideli, a klonio se onih koji mu nisu bili po ukusu, pa ma kako na skromnom položaju ovi prvi bili, odnosno, ma kako „visoke“ ličnosti ovi drugi bili, i ma kako velikog uticaja imali. A pošto se kod nas na vrhovima državnog života često nalaze ljudi koji to ne zaslužuju, i, kao što rekao Božidar Knežević, „u državi često biva da se u najfinije sudove sipaju splačine, i obratno“, – to se Vid nije mogao s time da pomiri. Osobine i postupci tih ljudi su ga konačno odbijali, i on ih je prosto izbegavao. To je, svakako, bio jedan od važnih razloga što on nije mogao da napreduje u stranci, u kojoj je, pre svega, potrebno da se povlađuje svakoj reči i gestu osoba koje su na vlasti. A tako zvana disciplina i solidarisanje sa svima postupcima stranačkih prvaka, koji su često nosioci korupcije i mraka, – to je bilo odlučno protiv Vidovih shvatanja o slobodi individualnosti.

Ali, ova shvatanja nisu bila iskristalisana kod Vida prvih godina posle rata. Naprotiv, on je želeo i radio na tome da se afirmira kao jugoslovenski političar. Bilo je to, čini mi se, 1921. ili 1922. godine kada je on na nekom radikalskom zboru održao tako sjajan govor da su ga, oduševljeni njime, odmah uveli u upravu radikalne omladine, za koje je on bio *homo novus* (nov čovek – A. L.). Ubrzo potom on se u toj sredini jako istakao, i odmah, kao nagradu za svoj radikalizam, dobio mesto opštinskog lekara – beogradska opština bila je tada u rukama radikala – a ubrzo potom uvršćen je i u listu kandidata za odbornike beogradske opštine, što je i postao posle izvesnog vremena. Mislim da je to bilo za vreme predsedništva Miloša Bobića. Ali, Vid nije bio čovek koji pravi kapital od svojih političkih uverenja. Na mesto opštinskog lekara podneo je odmah ostavku – nije hteo da se veže za Beograd, pošto je želeo da leto provodi u Vrnjačkoj banji, a i odborničko mesto nije dugo zadržao.

Nesumnjivo je da vođenje partijske politike nije Vida zadovoljavalo. Povlađivanje svemu što rade partijski ljudi, tolerisanje raznih neispravnosti u vršenju javnih poslova, gamizanje i udvaranje, intrige i podvaljivanje, što su stalne pojave partijskog života bile su sušta protivnost Vidovoj otvorenoj, čestitoj, ponositoj i nesavitljivoj prirodi. Saopštavajući mi razna zapažanja o delanju svojih „partijskih kolega“, on je sve češće po-

navljavao svoju misao da nije nikad slutio da su potrebni takvi kompromisi da bi čovek ostao „disciplinovani“ član stranke. „Doista, govorio je on tada, treba zaglibiti u sve to blato da bi se došlo do vrhova. Ja to ne mogu. Radije ostajem u svom skromnom kutu...“

I tako se Vid povukao iz radikalne stranke. Dakle, ne zbog nekih načelnih razmimoilaženja, nego jedino zbog negodovanja prema metodama mnogih njenih članova. Vid nije bio čovek koji pravi kompromise: sagledao je da u oblasti politike nije sve čestito i ispravno, – i povukao se.

Od tada, Vid, kao nacionalni radnik, ograničio se samo na učestvovanje u radu Udruženja rezervnih oficira i ratnika, kome je prišao s puno entuzijazma, bio odmah izabran u upravu, ali gde je takođe brzo pretrpeo razočarenje kada su obelodanjena sramna poslovanja vodećih članova uprave u okviru same organizacije, a sve pod firmom „bivših ratnika“. Ipak, s izvesnim prekidima Vid je u toj organizaciji radio više godina, ali se njegovo prvobitno oduševljenje znatno ohladnelo. Tek poslednjih godina, posle Minhena, kada su se naši najbolji duhovi osvestili i sagledali šta nam preti, Vid je počeo življe da ulazi ponovo u rad.

Pred sam odlazak iz Jugoslavije, krajem 1939, bio je izabran u upravu uglednog udruženja „Nosilaca Albanske spomenice“. Takođe je godinama pratio rad Narodne Odbrane, čiji je predsednik Ilija Trifunović-Birčanin bio njegov pacijent, koji ga je jako cenio i s njim delio mnogu svoju misao i brigu u vezi s ovom našom snažnom i rodoljubivom organizacijom.

Ali, ma da Vid nije uzimao znatnijeg aktivnog udela u opštim jugoslovenskim problemima u ovom razdoblju, što se uostalom nije ni moglo, jer je sve okrutniji režim sputavao pulsiranje zdravog javnog života i o stranjavao iz njega najbolje narodne sinove, – Vid je ipak, iz svoje kuće, s napregnutom pažnjom pratio razvoj opštih događaja i u zemlji i van nje, i poznavao je u tančinama uzroke raznih pojava i gotovo proročanski predviđao im razvoj i posledice. Nekoliko od tih događaja silno su ga impresionirali: to je bilo naročito prilikom atentata u parlamentu Puniše Račića, zatim ubistvo kralja Aleksandra, i kriza u zemlji oko Konkordata s Vatikanom. – U času Marseljskog atentata 1934. on je bio upravo u Dubrovniku, te, zaprepašćen strašnom nesrećom i predviđajući zlokobne posledice, on je još iste noći krenuo u Beograd. I doista je bilo zgodno što se vratio doma. Štampa dirigovana od strane Osovine, snujući već onda propast Jevrejima, odmah je ubacila vest koju su telegrafske agencije rastrubile po celom svetu: da je ubica Kraljev Jevrej. Vid je u svojoj tuzi za poginulim Kraljem bio revoltiran: on je odmah osetio da je to nemačka propaganda, sve u cilju da se, s jedne strane, zavara trag, a da se s druge strane raspale mase na nov pogrom protiv Jevreja. Stoga je odmah otišao ministru unutrašnjih dela – mislim da je to bio Žika Lazić – i tražio je od njega da on lično ode s jednom komisijom i da kao lekar pregleda leš

Kraljevog ubice, da bi se utvrdilo je li ovaj doista Jevrejin. Jevreji kroz istoriju nisu nikad bili ubice, tvrdio je Vid, a još manje bi jedan Jevrejin ubio jednog Karađorđevića, kad je ta dinastija svagda bila puna pravice prema Jevrejima. Vidov protest bio je uspešan, naređena je ponovna inspekcija atentarova leša, i nađeno je da ovaj nije bio obrezani Jevrejin. I tako je sprana ta ljaga s jevrejskog naroda, koju su Nemci želeli da nabace na nj. I tek godinu dana docnije kad se Vid približio Knezu Pavlu, ovaj mu je u poverenju ispričao kako ima stvarne dokaze da su inicijativa i glavne direktive za Kraljevo ubistvo potekle od Musolinia.

Po svom povratku iz Palestine, maja meseca 1935, Vid je bio prvi put primljen u audijenciju kod Kneza Namesnika Pavla. Želeo je da mu preda povelju o osnivanju šume Kralja Aleksandra u Svetoj Zemlji, za koju priliku je on i putovao tamo. Tu povelju je u divot izdanju, na hebrejskom i na engleskom jeziku, izdala centrala Jevrejskog narodnog fonda u Jerusalimu. Posle audijencije kod Kraljice Marije, za koju se Vid prijavio rukovođen saučešćem i poštovanjem prema bolu nesrećne Kraljice, audijencija kod Kneza Namesnika bila je državnički gest, koji je diktovao potrebe jevrejske politike u Jugoslaviji. Valjalo je dati vidna i glasna izraza osećanjima lojalnosti jevrejskog naroda prema vladalačkoj kući, i valjalo je ta osećanja saopštiti onome koji je stajao na vrhu države.

Ta Vidova audijencija kod Kneza Pavla imala je za njega vrlo značajne posledice i ako to na prvi mah nije izgledalo. On je kod Kneza ostao sat i po – dvorski ceremonijal propisuje da se posetilac ne sme da digne pre nego što to učini sam vladar, – a Knezu je izgleda bilo vrlo prijatno da razgovara s Doktorom Albalom. Vidova otvorenost i pravoumnost kao i iskreno izražavanje nazora i sudova, frapirali su, izgleda Kneza, koji je bio, kao svaki vladalac, okružen samo laskanjem, prikriivanjem stvarnosti, obmanama i lažima. Vidu nije padalo na um da se s vladarom ophodi drukčije nego pošteno i istinito, kao što je to činio sa svakim drugim. Knez, duboko iznenađen, slušao je i slušao Vida, koji mu je crtao, na reljefan i skoro drastičan način, opasnosti što se ukazuju na horizontu jačanjem fašizma i nacional-socijalizma u Evropi. Tada je Knez rekao Vidu u najvećem poverenju da on zna mnoge stvari koje ne smeju nikako da iziđu pred javnost, da ne bi izazvale komplikacije u našim međunarodnim odnosima. Među ostalim, on zna strašnu istinu da je naš Kralj Aleksandar poginuo od ruke plaćenika koji su dobili direktan nalog od Musolinia da izvrše to svirepo ubistvo.

„Šta ćete, Doktore, mi smo i suviše slabi da tu stvar smemo obelodaniti i tražiti odmazdu. Oni koji bi trebalo da su uz nas u ovom tra-gičnom trenutku, napustili su nas...“

Vid, jako impresioniran ovom iskrenošću i poverenjem Kneževim, često se opominjao tih reči. Ali, tek mnogo docnije, ovde u Americi, posle pada Francuske, kada je obelodanjena sva sramna igra Pjera Lavala, shva-

tili smo u potpunosti značaj reči Kneževih. Laval, posle Kraljeve smrti ministar spoljnjih poslova Francuske, nije dopuštao našoj vladi da energično istupi protiv Italije posle marseljskog atentata. Još pre minhenskog „appeasementa“ (smirivanja – A. L.), marseljska „appeasement“ politika Zapadne Evrope započela je seriju ustupaka s nasilnicima. Knez je to dobro znao, duboko zbog tog patio, i svoj jad ispovedio jednom stranom čoveku, Doktoru Albali, koji je od prvog časa bio osvojio njegovo poverenje.

Prilikom te prve posete kod Kneza, Vid je ostrim i ubedljivim rečima slikao Namesniku budućnost naše zemlje kako ju je on, obdaren nesumnjivo vizionarskim sposobnostima, video. Njemu je bilo jasno, – dakle, još s proleća 1935, da će se nemačka nenasita zver srušiti i na nas, koji smo joj na putu njenog nadiranja na Istok. Ali se u tome Knez nije složio s Vidom, i doveo ga je do jednog kraja svoga salona gde je po podu rasprostro jednu ogromnu kartu Evrope. Zatim je kleknuo na pod, i rekavši Vidu da to isto učini, izlagao mu je svoje gledište o budućim kretanjima Hitlerovim.

– Najopasniji neprijatelj Nemačke jeste Sovjetska Rusija, govorio je Knez. Prirodno je da će Nemačka najpre na nju udariti. Tamo će naći ogromno bogatstvo, sve što njoj nedostaje: hranu, rude, petroleum. A uz to je Rusija iznutra skroz izedena...

Vid mu se tu oštro usprotivio, kao što bi to činio svakom drugom sagovorniku. Za Aziju je kraći i mnogo zgodniji put preko Balkana, a pored toga, Sovjetska Rusija nije slaba. Mi bismo najbolje učinili da sada, za vremena, vaspostavimo prijateljske, pa čak i savezničke odnose s njom.

Knez je bio zaprepašćen:

– Ali doktore, vi zaboravljate, to nije više naša maćuška Rusija, to je Unija komunističkih republika...

Bilo je očito da je Knez od svojih doglavnika bio dobio najcrnje informacije o Rusiji. Ali se Vid, u svojoj divnoj smelosti, nije ni malo ustručavao. On je slikao Knezu kako je u stvari u Rusiji poredak mnogo srećniji nego igde drugde, da je za nepunih dvadeset godina komunističkog režima u zemlji postignut neverovatan napredak, i da se Jugoslavija može jedino osloniti na Rusiju, a ne na sebične, merkantilne zemlje; pored toga, ta povezanost bi odgovarala osećanjima i naklonostima našeg naroda.

Taj razgovor se nastavljao pun sat i po, i to dobrim delom na podu, pred tom geografskom kartom. Kad je najzad Knez okončao posetu, rekao je Vidu da ga može posetiti kad hoće, jer će mu biti milo da ponovo razgovara s njim. Kako mu je u toku audijencije Vid pričao mnogo i o Palestini, o Zionističkom radu, Knez je to sve propraćao s puno simpatija i povlađivanja. U jedan mah je kazao: „Ja tako volim Jevreje. Oni su oličenje intelektualizma. U njihovim fizionomijama ima nečeg divnog, umnog, oduhovljenog što na mene svagda ostavlja dubok utisak. Ja sam u

Engleskoj imao odlične prijatelje među Jevrejima. I vi ćete, Doktore, biti moj prijatelj, zar ne?

I tako je ta prva Vidova audijencija kod Kneza Pavla, za koju se on bio prijavio rukovođen pobudama čisto jevrejske politike, – udarila temelj jednom prijateljskom odnosu, koji je ocrtao glavne smernice Vidove delatnosti u poslednjim godinama njegova svagda jako ispunjena života. Taj prijateljski odnos prekinut je samo Vidovom smrću.

U celom Vidovom radu ideja vodilja mu je bila ne da „uspe“ nego da „posluži.“ Vid je pristupao raznim aktivnostima, raznim organizacijama jedino zato što je osećao u sebi sposobnosti koje bi mogle biti korisno upotrebljeme u raznim poslovima i poduhvatima. Želja mu je svagda bila uspeh ideje, uspeh same stvari, a ne njegov lični uspeh. Ali, upravo iz tog razloga duboko je žalio što u mnogim stvarima i aktivnostima u našoj državi gde bi njegova saradnja ili čak njegovo vođstvo bilo nesumnjivo blagotvorno, – što se niko ne priseća da ga pozove za taj posao. Sistem rodbinskih i prijateljskih veza i sistem klika koji je kod nas dovodio na najodgovornija mesta najnesposobnije ljude, revoltirali su ga. To ga je peklo zbog toga što sama stvar, sama zemlja strada zbog ovakvog načina vođenja poslova, ali još više ga je peklo što se ti ljudi nisu nikad prisećali da pogledaju unaokolo i da vide sposobne ljude i stručnjake i među Jevrejima. Stoga je Vid osetio duboku zahvalnost i privrženost prema Knezu koji je bio prvi među našim vladarima koji je potražio sebi pomagače i saradnike među Jevrejima.

Kada se posle obavljenih izbora u Savezu Jevrejskih Opština 1936. s proleća cela uprava prijavila za audijenciju kod Kneza, odgovoreno joj je da ne može biti primljena pošto je Knez jako zauzet. Tada smo mi otputovali na Bled – to je bio uskršnji odmor – kad odjednom javiše Vidu da ga Knez traži. Vid je prekratio svoj boravak na Bledu, i pohitao je natrag u Beograd. Knez ga je tom prilikom vanredno ljubazno dočekao, i hteo je da čuje šta Vid misli o spoljašnjoj i unutrašnjoj situaciji. Vid mu je, kao uvek, otvoreno i neuvijeno kazivao svoje nazore: o ogromnoj opasnosti koja pretila Evropi zbog sve većeg oružanja i agresivnosti Osovine, o slabosti i kratkovidosti demokratskih državnika koje dopuštaju da se silnik naoruža do zuba, i što će se, nesumnjivo, završiti opštim pokoljem. Da je i Jugoslavija ogromno ugrožena, o tome nema spora. Što bi Hitler štedeo nas, kad neće štedeti ni druge.

U pogledu unutrašnje politike, najviše su govorili o srpsko-hrvatskom sporu, koji je, izgleda, jako tištio Kneza. To pitanje je, takođe, Vida peklo. Njemu je bilo jasno koliko su složeni i izukršteni uzroci ovoga spora, i, ma da je Srbe mnogo više voleo i cenio nego li Hrvate: i zbog njihovog viteštva, požrtvovanja za narodnu stvar, i zbog njihove trpeljivosti i demokratskog duha, – on je jasno uviđao greške i na jednoj i na drugoj strani. Osećao je da

te greške odgovornih, vodećih krugova fatalno potkopavaju državno jedinstvo, a to samo ide u prilog spoljnjem neprijatelju. I stoga mu je Vid ovom prilikom, svojim oštrim i gotovo drastičnim rečima slikao otrovanost u srpsko-hrvatskim odnosima, tako da je Knez skočio sa stolice, počeo, uzbuđen, da šeta po sobi gore-dole, i najzad se zaustavio;

– Ta nije valjda tako zlo, doktore, zaboga! Niko mi nije stvar pretstavio tako crno!

A na to Vid, neustrašiv kao što ga je Bog dao, presekao ga je:

– Zato što vam ne kazuju istinu, Visočanstvo, odgovorio je Vid neumoljivo. Vladari nikad ne saznaju istinu. Njima udvorice kazuju ono što je njima milo...

I Vid je tada predlagao Knezu, dakle još 1936, da sprovede federativno uređenje, kako bi se zadovoljile separatističke težnje Hrvata.

Knez se odlučno branio:

– Meni je ambicija, doktore, kada predam državnu upravu mladome kralju u ruke, da je predam tačno onakvu kao što sam je od njegovog oca primio. Nije moje da sprovodim temeljne izmene.

I ma da je Vid tada na njega navaljivao da izvede potrebne reforme, jer je zaoštrenost između Hrvata i Srba, sve veća, Knez je odlučno odbijao da on bude taj koji će preseći Gordiev čvor.

Ali, tri godine docnije, s proleća 1939, kada je pod pritiskom spoljnjih događaja bilo jasno da se Hrvati ne mogu održati više u granicama Jugoslavije ako im se ne budu učinili znatni ustupci, – Knez se svakako bio prisetio Vidovih opomena i odlučio se da po njima postupi. Jednoga dana ministar Dvora Milan Antić pozvao je Vida u dvor, isporučio mu pozdrav Knežev, kao i njegovu poruku i molbu da ode u Zagreb i da preko zagrebačkih Jevreja, koji su u dobrim odnosima s Hrvatskom seljačkom stran- kom, utiče da se razbuktali spor malo ublaži. Vid, zadovoljan što se ape- luje na njegovu saradnju, otputovao je iste večeri u Zagreb, i ostao je tamo nekoliko dana: razgovarao je s ljudima, pretresao problem skroz i skroz, saslušao njihove mnogobrojne žalbe, kazivao im svoje sugestije kako da se nesuglasice izravnavaju, davao uputstva Jevrejima kako da postupe u intencijama Kneževim, upravo državotvornim, i, silno zamoren ali jako zadovoljan svime što je uradio i čuo vratio se u Beograd.

Ali, nije bio malo razočaran kada ga je, došavši u dvorsku kancelariju, Antić nije ni upitao šta je čuo i uradio, nego je samo i ne dižući glave s nekih hartija, procedio kroz zube: „A, vratili ste se, doktore! Knez vas moli da ga izvinite što vas ne može ovih dana da primi, jer je pretrpan audijencijama. Nego idite sad kod blagajnika i položite mu račun svojih troškova.“

Vid je izleteo iz dvora kao oparen. Zar je zato on išao u Zagreb i cepao svoje grudi objašnjavajući se s ljudima do duboko u noć, dokazujući, ube-

đujući i nagovarajući ih. I da posle svega nema čak mogućnosti da dostavi Knezu šta je čuo i svršio. A taj Knežev doglavljenik ne postavlja nijedno jedino pitanje šta je uradio. Očito mu je hteo pokazati da on ništa i ne polaže na Vidov rad, nego je samo postupio po želji Kneževoj, koju naravno smatra neumesnom.

– Doista, doista vladari nemaju mogućnosti da čuju istinu, ponavljao je Vid tih dana neprijatno impresioniran Antićevim držanjem. Klika oko njih aranžira sve što je u korist njima lično, i podigne takav zid između Kralja i naroda, da glas naroda, čestitih i rodoljubivih podanika ne može nikad do njih da dopre. Ponašanje Antićevo samo je jedan od primera kako vladari ne mogu nikako da čuju istinu.

Ljut na Antića, Vid, naravno, nije nikad zatražio od dvorske kase da mu naknadi troškove oko tog putovanja. Ali, kada je uskoro Knez Objavio ustanovljenje Hrvatske banovine i postavio bana Hrvatske, Vid je, pomišljajući na svoje razgovore s Knezom s jedne strane, i na svoje pregovore sa Zagrebčanima s druge strane, nazirao u tim značajnim postupcima Kneževim malo i svoga uticaja, i bio je zadovoljan što je pomogao opštoj stvari.

Vidu je uvek bilo milo kada je država, u času potrebe ili nevolje, apelovala na njegovu pomoć. Traženje njegove saradnje Vid je sasvim tačno shvatao kao poverenje koje mu se ukazuje i očekivanje da će on pouzdano tu stvar i izvesti. A osećajući u sebi sposobnosti za rad prvoga reda, i uveren da je svagda njegov doprinos znatno koristio stvari koje se latio, on je prosto goreo od želje da se založi, da se dá. Prisećajući se svega što je u svom životu uradio za opštu narodnu stvar, on je često, u našim prisnim razgovorima, izgovarao onu poznatu našu reč: „Ko je bolji neka stane ispred mene.“ A bio je duboko ubeđen da nije u našoj sredini bilo mnogo njih boljih koji bi trebalo da stanu ispred njega. Druga je stvar što su oni, ne zbog svojih sposobnosti i zasluga, nego zbog svojih drugih osobina sasvim oprečnih od toga, zakrčavali u gomilama sva istaknuta i ugledna mesta u državi. Ali, kao što smo već pomenuli, Vid je znao za onu istinu koju je s puno gorčine istakao naš veliki mislilac Božidar Knežević: U državi (u rukopisu nedostaju dva reda – A. L.)

Znajući tu istinu, Vid je posmatrao s pobunom i bolom kako se poslovi u državi vode, ko im daje direktivu, ali se nije, ponosit kao što je bio, nikada tiskao u prve redove. Ali, zato, kada su ga pozvali, kada su uvideli da će njegova saradnja biti od koristi, on se s puno radosti i oduševljenja odazivao, i davao se sav.

Međutim, iz godine u godinu prilike u Evropi postajale su sve gore. Bura je bila na pomolu, i trebalo je doista biti kratkovid pa ne videti crne oblake koji su se svodili sa svih strana. Naša zemlja, posle Prvog svet-skog rata, tako čvrsta i samopouzdana, postajala je postupno bleđa i ne-

moćni satelit velikih Osovinskih sila. Svi smo s bolom posmatrali kako se pod Hitlerovim uticajem cepa Mala Antanta, to najjače uporište koje je branilo Hitlerovo nadiranje na jugoistok. I odjednom, mesto saradnje s Čehoslovačkom, za koju smo svi imali bratska osećanja, sklapali su se prijateljski paktovi s Musolinievom Italijom. I u mesto održavanja i gajenja bliskih veza s osvedočenim starim prijateljem Francuskom, mi smo se sve više približavali Nemačkoj, stali smo da je uznosimo, i čak kod nas bilo je vrlo uticajnih ljudi koji su tvrdili da je to jedina „realna politika“, prijateljstvo s najbližim susedima. Kada je Hitler ušao u Austriju, naš vojni komandant u Sloveniji pozdravio je s radošću veliku Nemačku, srećan što sada na svojim granicama imamo velikog suseda!

Vid je bio kao otrovan. On nije ni za časak imao iluzija što će Jugoslaviji doneti taj veliki sused. Hitler će svakako uništiti sve evropske Jevreje, ali, ni drugim narodima neće biti mnogo lakše: svi će postati Hitlerovo roblje.

Šta da se radi, šta da se radi?

Svoju bojazan, koja je u isti mah bila bojazan svih mislenih i dalekovidih ljudi, Vid je izražavao u krugu porodice i raznih jevrejskih organizacija, kao i društvu svojih prijatelja. Na žalost, javno se nije smelo ništa govoriti. Stroga cenzura, po direktivama iz Berlina, propuštala je samo članke po kojima je izgledalo da u svetu, pa i kod nas teče sam med i mleko. Štampa je tretirala sasvim neutralna pitanja, ili je samo registrovala događaje bez ikakva komentara ili, pak, posmatrane i prokomentarisane od strane nemačkih i italijanskih novinarskih agencija. Svima se zemlja tresla pod nogama, ali svi su se morali praviti nevešti.

Mnogi i mnogi od nas ceptali smo od besa i očaja, ali pomoći nije bilo. U našem parlamentu – u koliko je on postojao – nije se čula nijedna slovesna reč. U listovima i časopisima mogle su se pročitati samo neke daleke aluzije na opasnosti što nam pretstoje. Na skupštinama svih udruženja sedeo je policijski agent, i beležio svaku izgovorenu reč. Jedino se kroz „Usmene Novine“, koje je priređivalo Novinarsko Udruženje, mogla čuti uvek vrlo zavijeno, po neka reč koja je nagoveštavala strašnu opasnost što nam pretstoji. Ali su i svi ti govori bivali prethodno podloženi cenzuri, te su bili više interesantni po onome što se nagađalo i naziralo između redova, nego po svojoj stvarnoj sadržini. U tim „Usmenim Novinama“ Vid je jednom pročitao svoj članak „Uzroci ratova“, koji je bio sjajno primljen od auditoriuma prepune dvorane Kolarčevog univerziteta. Potom je taj članak otštampan u Bartulovićevoj „Javnosti“. Ali, i ovaj Vidov članak bio je sam od prigušenih krikova revolta, mržnje i straha, koje su ugroženi evropski narodi, nemoćni i bez odbrane, pokušavali da izuste u stalnom strahu od čelične pesnice.

S jeseni 1938, posle fatalnog Minhenskog pakta, svima je već bilo postalo jasno da su nam dani izbrojani. U našoj zemlji bilo je nemoguće išta preduzimati. Uticaj Nemačke bio je već svemoćan. I tada se Vid odlučio da pokuša svoju moć objašnjavanja i ubeđivanja u inostranstvu, kod jedine sile koja bi mogla zaustaviti Hitlerovu ekspanziju, kod Engleske. I tako se rešio da ode u London. Tamo se smelo slobodno i otvoreno govoriti, i Vid nije hteo da propusti poslednju priliku da spase našu zemlju, da spase Evropu. (Na margini Jela Albala zapisala: „Preteruje“ – A. L.) Kako se upravo u to vreme održavala u Londonu jevrejsko-arapska konferencija Okruglog Stola, Vid je, kao delegat našeg Saveza Jevrejskih opština, krenuo na tu konferenciju. Ma da su njemu jevrejske patnje ležale najviše na srcu, ovoga puta motiv koji ga je pokretao da ide i London bio je drugi; on je hteo uticajnim Englezima da objasni u kakvoj je smrtnoj opasnosti Evropa, kako bi se najzad trgnuli iz svoje kratkovidne mirnoće i bezbrižnosti.

Vid je krenuo u London s mojim zetom Azrielom, koji je, vezan iskrenim prijateljstvom za Vida, želeo da s njime vidi Englesku. Ali, dok je Azriel, kao turist, obišao svaki kut Londona, Vid je sve svoje dane provodio po raznim konferencijama, sednicama, sastancima. Preko Zionsitičke organizacije bila su mu otvorena vrata najuglednijih ličnosti u Londonu. I Vid je kod svih pokušavao da postigne jedno: da ih alarmira, da ih u jedanaestom času pokrene da zaustave Hitlera.

Na žalost, on tu nije imao mnogo uspeha. Englezi su bili u to vreme utonuli u blagostanje i uživanja. Njihova moć, uticaj i materijalna blaga poticala su od njihove prevlasti po drugim kontinentima, a ne od Evrope. Za Evropu su imali tek drugorazredno interesovanje, motreći na nju utoliko da tu ne ojača neko ko može postati opasan po njihovu svetsku hegemoniju, kao na primer Francuska, Rusija, Nemačka. Inače, Evropa ih je, svakako manje interesovala nego, recimo, Egipat, Indija, Kanada, Australija. Evropa nije bila njihova kolonija, akcije njihovih banaka nisu glasile na evropska preduzeća, njihovi ogromni prihodi nisu poticali iz Evrope. Samo se tako može objasniti to što su oni pustili Nemačku da, posle Versalja, toliko ojača i da se naoruža do zuba. Samo tako se objašnjava ponašanje Čemberlena u pitanju Čehoslovačke, i njegova sramna izjava: da engleski narod ne bi nikad ratovao radi Čehoslovačke, za koju tačno i ne zna gde se nalazi!

Vid je išao od jednog do drugog uglednog čoveka i ocrtavao im je šta se sprema Evropi. Bio je ne samo poražen, nego besan kad mu je u takvom jednom razgovoru, posle dugog i uzbuđljivog Vidovog ocrtavanja prilika u Evropi, lord Herbert Samuel, bivši guverner Palestine, hladno odvratio: „Za Boga, doktore, kako samo možete pomisliti da bi Velika Britanija ratovala za ljubav zgaženih Jevreja ili za ljubav vas malih balkanskih naroda, ma kako da su oni ugroženi. Tek štogod! Vidite da ne poznajete velike linije britanske politike.“

Može se zamisliti šta mu je Vid na to odvratio. Erupcija gneva i pret-nji. „Ratovaćete vi skoro, rekao mu je Vid između ostalog, pa ćete sve da vrištite. Zato što ste sad tako kratkovidni i sebični. I to nećete ratovati zbog Jevreja i balkanskih naroda, nego zbog svojih kolonija. Videćete. Dočekaćemo to uskoro, nadam se...“

Drugi jedan gospodin, član Gornjega Doma, ne sećam se tačno njegovog imena, kazao mu je: „Varate se, doktore, neće Hitler na jug Evrope, on će na istok, na Rusiju. Da vam kažem u poverenju, mi smo o tome pouzdano obavješteni. Nama, znate, ide u račun da se ta dva diktatora tuku među sobom: što ih više u toj tuči izgine, bolje je, mi ostali bićemo bezbedniji. Mi čak dajemo velike kredite Nemačkoj da izgradi oružje – za Rusiju!

I počeo se zadovoljno da smeje, ponosan na tu visoku diplomatsku mudrost i dalekovidost engleske politike.

Vidu je bilo jasno da se i tu ne može ništa. Engleska je još spavala mrtvim snom, i posle Abisinije, i posle Španije, i posle Austrije i posle Čehoslovačke. Evropi nije bilo pomoći.

Bilo je do duše ljudi koji su imali više razumevanja za preteću opasnost. To je bio čuveni književnik Gedalya, kao i profesor univerziteta Pearlzweig. Oni su bili duboko impresionirani Vidovim razlaganjima, u svemu mu povlašćivali, ali oni nisu bili članovi Parlamenta, nisu bili „vodeće ličnosti“. Oni su samo pusirali Vida od jedne ugledne ličnosti do druge, da bi im objasnio evropsku situaciju.

O svima tim razgovorima u Londonu Vid je vodio iscrpan dnevnik, i tu su bili uneti iskazi mnogih i mnogih prvorazrednih osoba. Pri povratku doma, Vid je sve te hartije isposlao poštom direktno doma. Na našoj granici bio je zaustavljen i nad njime je izvršena premetačina do gole kože. Izgleda da je nemačka špijunska služba bila tačno obavještena o Vidovu boravku u Londonu, i naredila našim vlastima da ga uzmu na oko. Neki dan po njegovu povratku u Beograd, jedan njegov prijatelj koji je imao veze s upravom Grada dostavio mu je u poverenju kako su Nemci tražili da se izvrši premetačina naše kuće. Tada je Vid spalio sve dnevnike vođene u Londonu kao i sva pisma upućena meni u kojima je detaljno opisivao svoj rad na tom putu. – Do premetačine, međutim, nije došlo, izgleda da se beogradska policija ustezala da nanese uvredu tako uglednom građaninu – predsedniku sefardske jevrejske opštine.

Boravak u Londonu nije zadovoljio Vida. Ma da je bio dugotrajan – nekih šest do sedam nedelja, – nije dao nikakve pozitivne rezultate. Možda je pred očima nekih od uticajnih Engleza počelo da sviće šta se sve kuva u Evropi, možda su oni godinu dana kasnije zauzeli čvršći stav prema Nemačkoj prisećajući se, bar neki od njih, Vidovih reči. Vid je verovao da je bar nekom trunkom doprineo njihovom osvešćivanju, kao

što je to, nesumnjivo bilo i u Americi pred drugi Svetski rat. Ali u onom času, one sumorne jeseni 1938, to se još nije osećalo.

Isto tako, i rezultati konferencije Okruglog Stola bili su skoro ništavni. Mlako držanje i izvrđavanje Engleza onemogućavalo je svaki odlučniji gest. Ta skroz dvolična politika degutirala je Vida. Posle ovog boravka u Londonu on je bio potpuno izlečen od svake nade u Engleze, i od tada je verovao da se ni Jevreji ni evropski narodi ne mogu uzdati da će ih Engleska zaštititi. Engleska će se založiti samo ako njeni interesi to nalažu.

Osvanula je i kobna 1939. Svaki dan je donosio novo uzbuđenje. Polovinom marta je Čehoslovačka uzeta pod nemački „protektorat“. Svi smo se pitali ko je sad na redu. Omča oko vrata zatezala se sve tešnje. A u javnosti smo svi tobože bili ushićeni politikom Nemačke.

Oštro se sećam 1. septembra 1939. Bili smo u Vrnjačkoj banji. Od jutra do duboko u noć sedeli smo kraj našeg radia, i preko njega saosećali sa svakim drhtajem Evrope. Oči su nam se svetlele, na obrazima su nam goreli crveni pečati, glas je bio prigušen od uzbuđenja.

Moja dobra stara majka se vajkala.

– Ja vas ne razumem zašto vi sebi trujete život, zašto prosto uživate da slušate te neprijatne vesti. Rat u Poljskoj, – to je njena briga, ne vaša. Vi ste hvala Bogu zdravi, imate krasno dete, doktor je imao odličnu sezonu, možete zimus mirno živeti. Šta vodite neprestano tuđu brigu...

A mi smo neprestano vodili tuđu brigu, i neprestano patili zbog tuđih jada. Možda zato što smo bili dalekovidiji no ostali, i predviđali da su ti tuđi jadi i naši jadi, da su tuđa stradanja i naša.

Te jeseni u Beogradu sve je vrilo. Nije već više bilo objektivnih posmatrača. Ceo svet je bio podeljen na dva tabora: jedni, i to 95% stanovništva protiv Nemačke, a drugi, 5% za nju. U tih 5% ubrajala se naša vlada, – svi smo znali da se ona tako drži iz straha a ne iz iskrenih simpatija prema Nemačkoj, – zatim jedno jato nemačkih plaćenika i, pravo čudo, naša studentska omladina – komunisti, koji su posle ruskog *volte-face* (zaokreta – A. L.) od 26 avgusta 1939 odjednom postali pomirljiviji prema Nemačkoj.

U našoj kući sve je drhtalo od uzbuđenja. Izbeglice iz Poljske stizale su neprestano, mnogi od njih zakucali su na naša vrata, a povrh toga svaka vest, svaka priča o nemačkim zverstvima u Poljskoj dostavljana je Vidu. On je bio stalno u razdraženom, očajnom raspoloženju. A pomoći ni od kuda. Sve nade bile su polagane na Mažinovljevu liniju, a sve molitve upućivane su Proviđenju da englesko-francuske snage zaustave raspomamljenog krvožednog zvera.

Početkom novembra Vid se razboleo od angine. Kao mnogo puta ranije nabezao je noću, u svojoj sobi, držeći otvoren prozor čelo glave svoje

postelje. Angina je bila teška, više od nedelju dana vatra sve oko 39. Tama je počeo da prezdavlja, ali još nije izlazio, kad je bio pozvan u dvor, kod Kneza Pavla. To je bilo novembra 1939. Ta audijencija rešila je sudbu poslednje dve godine Vidova života. (Dodato: „i sudbu njegove porodice“ – A. L.)

Izgleda da se Knez često sećao Vida. Utisak koji je Vid na njega načinio prilikom svojih triju (navedene su samo dve – A. L.) ranijih audijencija: prva je bila po povratku iz Palestine 1935, a druga posle izbora u Savezu jevrejskih opština 1936, bio je tako dubok da se Knez, rastrzan sve težim problemima evropske politike, mora biti prisećao Vidovih reči i predviđanja. Svakako su se mnoga od tih pretskazanja obistinila, te se Knez uverio u tačnost Vidovog zdravog rasuđivanja, političarskog dara i poznavanja savremenih pitanja.

Vid je tu audijenciju od 16. novembra opisao tačno i iscrpno u svome dnevniku, i taj opis ću objaviti u Dodatku ove knjige.* Za sada ipak iznosim sliku tih događaja kako se oni meni sad, posle svršenog čina, ukazuju pred očima.

Knez je bio teško zabrinut i nespokojan posle propasti Poljske. On nije imao više nikakvih iluzija da će se Hitler zaustaviti na tome. S druge strane, pak, on je tačno znao koliko su demokratije nespremne i same sebe da brane a kamo li da se možemo nadati nekoj pomoći od njih. „Spoljnu politiku naše zemlje vodim ja, doktore, rekao je on jednom prilikom Vidu i pokazao mu na svom pisacem stolu jednu veliku kutiju. Tu je držao sve poverljive izveštaje naših diplomatskih pretstavnika u inostranstvu, i po njima je stvarao zaključke i davao direktive. Knez je Hitlera mrzeo svom dušom, i o njemu je pred Vidom govorio najnepovoljnije. Za Musolinija je već bio odavna tvrdio da je direktan ubica Kralja Aleksandra. A kada su se posle 27 marta sve strele okrenule protiv Kneza, Vid je bio teško potišten. Doista se čini ogromna nepravda kad se Knezu podmeće da je bio germanofil, da nije bio dobar jugoslovenski rodoljub. Knez je svakom prilikom podvlačio pred Vidom kako mu je najveća ambicija da Jugoslaviju preda malom Kralju onako veliku i nezavisnu kakvu je primio iz ruku pokojnoga Kralja. Pored toga Knez je u poverenju priznavao Vidu kako mu je svagda najmiliji prijatelj Engleska, i kako se gnuša gramzive i osione Nemačke. Priznavao mu je kako se osećao nesrećnim kad je morao ići u posetu Hitleru u Berlin, ali kako je sve to činio iz straha i iz želje da zaštiti našu zemlju. Jer, povrh svega, Knez je najbolje znao kako nam je zemlja iznutra pocepana, što je bilo plod grešaka ne njegove vladavine nego dve decenije međusobnih razdora, i kako je peta kolona razjeda svuda i na svakom mestu, te se ona neće moći braniti uspešno pred navalom spolja.

---

* Dodatak nije nađen – A. L.

Poznavajući ove intimne misli Kneževe i ova njegova uverenja, koja je ovaj poveravao Vidu smatrajući ga za svog iskrenog prijatelja, Vid je, posle 27. marta, poželeo i vrlo često ponavljao: „Ja ću braniti Kneza pred sudom istorije. Ja ću biti svedok da on nije bio izdajnik, nego vatreni rodoljub“.

Kako Vidu nije dano da istupi živ kao branilac Kneza Pavla, ja unosim ovde te njegove reči, neka bi preko groba njegova doprle do potomstva, kao svedočanstvo Doktora Albale.

U sudbonosnim danima koji su nastali u Evropi, Knez je želeo da mobilize sve sposobne i dobre rodoljube za odbranu zemlje. S jeseni 1939 kada su svi nervoznoj napregnutosti nagađali gde će Hitler udariti s proleća, Knez je odlučio da pošalje Vida u inostranstvo, da tamo objasni u kakvom smo opasnom položaju i da tamo potraži pomoć za Jugoslaviju. Stavio je pred Vida alternativu: ili Engleska ili Sjedinjene Američke Države. Vid treba da bude lični izaslanik Knežev, i da u inostranstvu tumači misli i želje njegove.

Prisećajući se svog prošlogodišnjeg iskustva u Londonu, Vid nije hteo ni da čuje da ode u Englesku. On je Knezu napomenuo kako bi radije išao u Ameriku, i Knez je na to odmah pristao.

Dr David Albala i Paulina Lebl Albala 1939. godine

Poverenje Kneževo i davanje misije Vidu u tako značajnom istorijskom času, vanredno je prijatno uticalo na Vida. To što Knez polaže i uzda se u njegove sposobnosti, Vid je osećao kao najveće priznanje i čast koje mu se ukazuje. U našem sitnom, zatrovanom partijskom životu Vidovo rodoljublje i političarske sposobnosti nisu mogle doći u zemlji do

punog izraza. Pri svom tom, poglavar zemlje osetio je u Vidu pravog čoveka, i, impresioniran njegovom ličnošću, mimo svih propisa birokratske hijerarhije, bira jednog lekara i poverava mu važnu političku misiju u najkritičnijem istorijskom času. Ceo jedan život iskrene i istinske službe narodu najzad je dobio svoju sankciju.

Jasno je bilo da bi Knez, da prilike nisu bile tako teške i da nemačka sablja nije visela nad našom zemljom, da bi on Vida bio načinio i svojim savetnikom, ambasadorom ili čak ministrom; tako neizmerno poverenje i naklonost mu je pokazivao. Ali, ne smejući to da učini, iz razloga što je Vid bio Jevrejin, član naroda koga je Hitler stavio van zakona, – on ga je poslao za svog tajnog delegata, naredivši da mu se u svemu maksimalno iziđe u susret.

Posle tih reči vladarevih, kao da je sve bilo dotaknuto mađijskim štampom: svi su počeli da se vrte oko Vida i starali su se da mu ugrade. Prikupili su mu razni informativni i propagandni materijal koji je on želeo, nabavili mu prekookeanske karte, ukazivali mu sve moguće časti i pažnje.

Vid je još dva puta bio kod Kneza, 21. novembra i 8. decembra, dobio od njega sve instrukcije, izložio mu u pojedinostima plan o svome radu, – i 10. decembra krenuo je sam za Ameriku.

Bio je na vrhuncu svoje sreće. Smatrao je da je postigao najviši stepen što je dostupan jednom građaninu: da uživa poverenje i milost Vladarevu. Pored toga, znao je da takvu misiju u našoj državi nije još nikada dobio jedan Jevrejin, i to mu je još više pojačavalo radost. U nekoliko navrata rekao je Jeli: „Ti si kći Kneževa izaslanika. I to ne izaslanika koji je na to mesto dospao po činovničkom rasporedu ili nekom protekcijom, nego po izričitom izboru i volji vladarevoj.“

Žao mu je samo bilo što je svoj odlazak za Ameriku morao kriti, iz obzira prema Knezu i njegovim odnosima prema Nemačkoj. Da mu se dalo, on bi iz glasa bio objavio svoju sreću.

Pošao je da posluži domovini i narodu još jedanput čio, oran, pun inicijative i pregalaštva. Činilo mu se da će on umeti da pronađe i mobilne sile koje će zaštititi njegovu zemlju. On će dati dokaza još jedanput da ume služiti svojoj domovini.

Samo, čim je stupio na američko tlo, u oči katoličkog i protestantskog Božića 23. decembra 1939, osetio je odmah ogromnu razliku između Amerike u 1917. i Amerike u 1939. Kada je on prvi put došao u ovu zemlju, ona je bila u ratu dok je sada bila neutralna. Za dvadeset godina, između dva svetska rata nemačka propaganda nije mirovala. S parolom nemešanja u evropska pitanja, s parolama Monroeve doktrine, izolacionizma i pacifizma, američke široke mase i inače sklone da utonu samo u materijalna uživanja, nisu poklanjale ozbiljnu misao zlu koje se kovalo u Evropi. I dok je Rozvelt, prateći nacističko-fašističko nadiranje, energično

čnim opomenama prokomentarisao svaki gest nasilja Osovine, i dok su očajni i zastrašeni narodi Evrope zamišljali da će ih Amerika pomoći i zaštititi, dotle je iza Rozvelta u tom pitanju stajao možda samo jedan ili čak i manje od toga procenat američkog stanovništva – jedna strahovito neznatna manjina najdalekovidijih i najmudrijih ljudi. Inače, sva takozvana slobodnjačka američka demokratija spavala je mrtvim snom ili, u svojoj kratkovidosti, sjajno se zabavljala i gomilala pare prodajući proizvode svoje industrije po svima kontinentima, silama Osovine kao i narodima koje je ova ugrožavala. Čak i jevrejski krugovi, koji su inače skupine vrlo pametnih glava, i čija osetljivost podrhtava na svaki najmanji alarmantni znak, – čak i ti krugovi nisu se mnogo paštili za stradanja evropskog Jevrejstva, otkupljivali su mir svoje savesti s prilozima od nekoliko dolara, i nisu pomišljali da valja preduzeti energične mere kako bi se zlo osujetilo i suzbilo. Jer, za sprovođenje energičnih mera bilo bi potrebno podneti ozbiljne žrtve, a za podnošenje žrtava ni u životima, ni u stvarnim materijalnim gubitcima, pa čak ni u svome komoditetu niko nije bio pripravan. Kroz štampu, preko radia, na raznim zvorovima, u Kongresu, čuo se samo jedan jedini poklič: *Out of war* (napolje iz rata – A. L.). Čak je bio donet i zakon protiv agitacije za rat, protiv war-monger-a (ratnih huškača – A. L.). Tri hiljade milja širine Atlantskog okeana i pet hiljada milja Pacifika, koji Ameriku rastavljaju od susednih kontinenata činili su se Amerikancima kao nepremostiv jaz preko koga ne može preći nijedan napadač i narušiti njihov lak i bezbedan život. A šta ih se tiče što se na drugim kontinentima dešava. Oni osuđuju rat, i neće da se upliću u njega. To je bio od prilike isti mentalitet sebičnjaka i kratkovidih businessmen-a koji je toliko revoltirao Vida kada je pre godinu dana bio u Engleskoj. Evropljani su se ogromno prevarili kad su se uzdali u pomoć Amerike. Rozvelt je prosipao plemenite reči utehe i nade, ali iza tih reči ne samo što nisu stajala dela, nego je carovalo apsolutni nemar i complacency američkog celokupnog građanstva.

I toj gomili gluvih i slepih trebalo je sad Vid da objasni očajno stanje Evrope, da ih pokrene na akciju pre no što nezasitivi napadač ne udari na njegovu otadžbinu. Moralo se raditi vrlo energično ali u isti mah vrlo oprezno.

Druga teškoća. U to vreme Jugoslavija je bila još neutralna i svojim čestim javnim izjavama naša vlada je neprestano davala svoja uveravanja kako joj je najveća želja da gaji prijateljske odnose sa svojim susedi-ma, Nemačkom i Italijom. Taj stav naše vlade navodio je s razlogom zainteresovane političare na misao da će Jugoslavija pristupiti taboru sila Osovine, te stoga nisu imali simpatija za nas. U razgovoru sa svakim od tih političkih ličnosti – a oni su jedini znali, šaka njih, o čemu se radi – Vid je morao da daje bezbroj objašnjenja i opravdanja za ovakav stav Ju-

goslavije, ne bi li kod njih izazvao trunku simpatija za našu zemlju. A uz to, kako je naša zemlja bila neutralna i kako se pokazivala naklonjena Osovini, celu svoju akciju morao je voditi vrlo diskretno, skoro skriveno, da za nju ne bi saznale nemačke uhode kojih je bilo na svakom koraku, te bi to naškodilo našoj vladi i samom Knezu.

Iz svih tih razloga, odmah po svom dolasku u Ameriku, s kraja 1939, beležio je iz dana u dan nizove razočarenja. Nikoga se nije ticalo šta se zbiva u Evropi, koja se već, posle osvajanja Poljske, tresla iz temelja. *Out of war* bio je poklič koji se razlegao počev od samog Kongresa S.A.D. pa sve do najskromnijih i neupućenih ženskih pacifističkih klubova. Čim bi Vid otvorio usta, prijatelji bi ga uzimali pod ruku, odvodili ga na stranu i davali mu tobože najiskreniji savet da bude rezervisan, da ne uzbuđuje javno mišljenje koje je stoprocentno pacifistički raspoloženo.

Vid se nije dao dekurazirati. Nekada zaobilazno i diplomatski, nekada poverljivo i prijateljski, a nekada srdito, proročki i rečito predočavao je ovoj sebičnoj, kratkovidnoj masi da se ni oni neće sačuvati od napada brutalnih nasilnika, i da će biti i sami napadnuti jednoga dana ako još sada ne spreče gramžljive krvoloke. Išao je od jedne uticajne ličnosti do druge, od jedne organizacije do druge, često se vraćao uzbuđen, besan, očajan. Ljudi su bili gluvi i slepi.

Da pomenem samo neki primer te duhovne začmalosti i duševne tvrdoće američkog naroda, tog naroda koji uvek sam sebe proglašava za nosioce plemenitosti i altruizma. Senator Sol Bloom, predsednik Foreign Affairs Committee (spoljnopolitičkog odbora – A. L.) u Kongresu, koji se odnekud, posle stupanja Amerike u rat, ispoljio kao prijatelj Jugoslavije i potpisao jednu brošuru u korist naše zemlje, čiji je sadržaj napisan u našem poslanstvu u Washingtonu, taj Sol Bloom, osećajući se superioran zato što je američki congressman počeo je da daje Vidu savete: „Vi, Evropljani ste nepopravivi. Volite samo da ratujete, što ne propovedate ljubav! Na ljubav bi vam se moglo odgovoriti samo ljubavlju.“ – Te njegove reči dovele su Vida do besa. Šta mu je on sve tom prilikom izgovorio, može se zamisliti. Ubeđena sam da te Vidove reči on nije mogao zaboraviti, te je stoga docnije pokazao svoju gotovost da potpiše brošuru u cilju propagiranja jugoslovenske stvari, prvenstveno rukovođen lekcijom što je dobio od Vida.

Jednom prilikom Vid je bio pozvan u jedan klub jevrejskih intelektualaca u Washingtonu da održi jedno predavanje. To je bilo još krajem 1940, dakle godinu dana pre američkog ulaženja u rat. Ma da je naša država još postojala, Vid je predosećao njenu skorou propast, te je i ovom prilikom pokušavao da mobiliše američko Jevrejstvo kako bi ono, svojim snažnim uticajem u raznim merodavnim sredinama, pokrenulo Uncle Sam-a (ujka Sema, tj. Ameriku – A. L.) da pohita u pomoć Evropi. Na to

se digao jedan intelektualac, i mirno, u vrlo staloženom i dokumentovanom govoru, izneo je razne probleme iz američkog socijalnog života koji čekaju na hitno rešenje, kao što je na primer preorijentacija pri izboru poziva, besposlica, nezbrinutost radnika u starosti, rdavi uslovi stanovanja, i t.d.

- I kraj tolikih nerešenih pitanja, završio je taj Amerikanac, smemo li mi da skrenemo pažnju sa svojih vlastitih unutrašnjih teškoća pa da gledamo šta se radi na kontinentu od koga nas rastavljaju tri hiljade milja okeana!

Naravno da su Amerikanci listom povlašđivali čoveku koji je umeo lepim rečima da prikrije i preruši njihov kratkovidni egoizam. Ali je Vid planuo.

- Znete li na šta me potsećaju vaša razlaganja, presekao ga je oštro Vid. Šeta kejom neki gospodin i razmišlja šta bi mogao uraditi da zasene svet svojom plemenitošću. Odjednom čuje da neko koji se u reci davi zapomaže za pomoć. Taj gospodin ugleda davljenika, ali ne želeći da se sam izlaže neudobnosti, dovikne mu: Žao mi je, ali znate i ja patim od glavobolje, ne mogu vam priteći u pomoć...

- Vi imate glavobolje svoje, verujem vam, nastavio je Vid, ali razumejte, mi se davimo, umiremo, sutra nas više neće biti. Shvatate li, za boga, neće nas više biti sutra pod ovim suncem...

Amerikanci su bili kao poliveni. Jedan jedini gospodin, i nekoliko dama, postidjeni, usrdno su mu aplaudirali i posle završene diskusije zasuli ga komplimentima i uveravanjima da će činiti sve što mogu. Ali šta je to bilo u srazmeri sa milionima ravnodušnog i ograničenog američkog življa. Ti isti Amerikanci koji se listom podignu i uzbude kad je neko dete *kidnapped*, oteto, gledali su sasvim mirno da ceo jedan kontinent, kontinent njihovih predaka i kolevka njihove kulture, propada, a nisu hteli ni prstom da mrdnu. Na ovakva izlaganja moga Vida oni su svakako u sebi ponavljali: *war-monger*, a često su pokušavali da se pred njim opravdaju na ovaj način: „Šta smo mi imali od prošlog rata?“ I tada bi počeli da nabrajaju sve žrtve 7.000 mrtvih (skoro toliki isti broj kod njih pogine godišnje u raznim automobilskim nesrećama), ogromne materijalne žrtve, odbijanje evropskih država da plate svoje dugove...“ A nikome nije padalo na um da su te relativno beznačajne žrtve osigurale njima bezgranično eksploatisanje prostranih ogromnih prostorija neindustrijalizovanih zemalja, iz čega je pak proistekao takav materijalni prosperitet o kome se i ne sanja po drugim kontinentima.

Još jedna teškoća jako je sputavala Vida u radu. To je bio stav Konstantina Fotića, jugoslovenskog poslanika u S.A.D., prema njemu. Fotić je bio preneražen, upravo revoltiran, Vidovim dolaskom u Ameriku. On je smatrao da je lično njemu naneta uvreda što je, kraj njega živog, poslan drugi izaslanik da objašnjava, zastupa i brani interese Jugoslavije. Iz tog razloga on ne samo što Vida nije potpomagao u radu, nego ga je

neprestano lomio i omalovažavao. Kao mnogi ljudi na visokim položajima, i Fotić je bio sasvim zaboravio da je glavna stvar poslužiti što više državi. Naprotiv, on je smatrao da je od svega najvažnije da on jedini vedri i oblači na ovom kontinentu, i stoga je obarao svakoga koji bi se samo pomolio na horizontu kao mogući takmac. To njegovo držanje naročito je obelodanjeno docnije u toku 1942. i 1943. godine kada su nekolicini jugoslovenski ministri došli takođe na ovaj kontinent. Jednoga dana on će svakako pred istorijom biti obeležen kao glavni krivac za sav razdor što se razbuktao među jugoslovenskim doseljeništvom ovih ratnih godina. Ali, kako je Vid bio prvi od vladinih izaslanika upućenih u S.A.D., on je prvi iskusio pakost i surevnjivost Fotićevu. Fotić je nesumnjivo doprineo velikim delom, što su poslednje dve godine Vidova života bile prožete gorčinom i očajem.

Pod takvim okolnostima Vid je imao da razvije svoju akciju kako bi izvršio svoju misiju. Samo njegovo silno oduševljenje i duboka svest o odgovornosti davale su mu snage da istraje na tom putu, da ide uvek napred, imajući pred očima samo jednu svrhu: koristiti što više našoj zemlji.

Valjalo bi u posebnoj knjizi izložiti svu Vidovu delatnost u toku dve godine i tri meseca, koliko je živio i radio pred svoju smrt u ovoj zemlji – jer on je radio doista do poslednjeg svog daha (poslednjeg dana svoga života, 30. marta 1942, sedeo je do 11 1/2 časova u noć prevodeći članak Luja Adamića o značaju 27 marta). Međutim, za ovu priliku ja ću izložiti njegov rad u najkraćim, zbivenim potezima, a njegov dnevnik, koji je on vodio vrlo pedantno sve do propasti naše zemlje, a docnije samo u intervalima, – a koji ću objaviti u dodatku ove knjige* – dopuniće moj iskaz.

Vid je smatrao da će najbolje pomoći našoj zemlji, koja je s celim jugo-istokom Evrope bila ugrožena, ako upozori američke vodeće ličnosti i američku javnost na to od kakvog je opšteg značaja da ti krajevi ostanu slobodni, da se na njima održi *status quo*. U isti mah je želeo, s jedne strane da ovde dobije što više podrške, materijalne pomoći i zajma za naoružanja za Jugoslaviju, a, s druge strane, da mobiliše Ameriku protiv Nemačke, da joj razjasni kako će i njihove demokratske slobode biti ugrožene ako Hitler zagospodari Evropom, te da ih tako pokrene u boj protiv Nacizma. Imajući sve to pred očima, on je svoju delatnost podešavao prema raznim prilikama. Vođen svojim zdravim razumom, bistri-
nom suđenja i nepogrešnom intuicijom, on je, u raznim prilikama, pred raznim ličnostima ili pred raznim auditoriumima umeo smesta da odluči za koju od ovih ideja ima da pledira i da se zalaže, procenivši u magno-
venju šta je tim ljudima najbliže i najpristupačnije, šta će ih najpre za-
interesovati i zagrejati.

---

* Dnevnik nije bio u dodatku knjige – A. L.

Tako je Vid podešavao svoju aktivnost ovde, odabirajući uvek unapred ličnosti koje valja da obiđe. Svako veče, razmišljajući o svom svršenom poslu minolog dana i smišljajući šta mu valja sutra raditi, – on je obično svaku misao delio sa mnom i saopštavao mi u tančinama svoje namere, odluke i postignute rezultate, – on bi se obično pitao na glas: „A šta mogu sutra da uradim za našu zemlju?“ – I onda bi se odlučivao koga ima da obiđe, s kim da se sastane, kakva pisma da napiše. I to uvek bez i najmanje podrške našeg poslanstva, nego sasvim sam, oslanjajući se samo na svoj instinkt, na svoj razum i na svoje poznavanje prilika. I jedino, pridobivši u takvim razgovorima ljude, on bi ih toliko oduševio da su ga sami preporučivali drugima, često najuglednijim ličnostima, te je tako on sve više razgranjavao ovde svoj posao i vršio svoju nacionalnu misiju.

Svoju aktivnost Vid je bio uglavnom podelio na tri kategorije: 1) rad u jevrejskim krugovima; 2) rad s novinarima i 3) rad s ljudima na vrhovima američke državne administracije.

1) O radu u jevrejskim krugovima govoriću posebno u odeljku posvećenom delatnosti za jevrejsku nacionalnu stvar; napominjem sada samo to da su mu ti krugovi bili svagda polazna tačka, koji su ga preporučivali i uvodili u druge uticajne hrišćanske sredine.

2) S novinarima, kojima je davao iscrpna obaveštenja o našoj zemlji, bio je u stalnom dodiru. Naročito usrdne veze je imao sa Sulzbergerom, glavnim urednikom New York Times-a, najvećeg lista na svetu, koji se štampa u tri i po miliona primeraka; zatim s Times-ovim ekspertom za ratna pitanja, Hansom Baldwin-om, kao i s Walterom Lippman-om, urednikom Vašingtonskog Evening Star-a. S urednikom odličnog časopisa Foreign Affairs, Hamiltonom Fish Armstrongom, za koga mu je sam Knez Pavle bio dao preporuku, imao je nekoliko dugih, vrlo iskrenih i poverljivih razgovora, koji su inspirisali više članaka o Jugoslaviji objavljenih u tom magazinu. Od jevrejskih novina tesno je saradivao s uredništvom New Palestine i World Jewish Congress.

3) Od uticajnih ljudi u državnoj upravi on je posetio ministra finansija Morgenthau-a, ministra unutrašnjih dela J. Ickes-a, zatim sudiju Supreme Courta (Vrhovnog suda – A. L.) Felix-a Frankfurtera, predsednika komiteta za spoljne poslove Sol Bloom-a, Rooseveltovog ljubimca i saradnika prilikom izvođenja New Deal-a Benjamin-a Cohen-a, pa Stephen Early-a, ličnog sekretara Rooseveltova (nazivaju ga „mozgom Bele Kuće“), kao i samu gospođu Roosevelt. Kod nekih od ovih ličnosti bio je više puta, pa čak i nebrojeno puta. I sam Roosevelt bio bi ga primio kad mu se bio prijavio posle posete gđe Roosevelt, na koju je nesumnjivo bio načinio dubok utisak, – ali kada je po uobičajenom ceremonijalu Bela Kuća potražila od našeg poslanstva informacije o Doktoru Albali, Fotić je odgovorio da nije potrebno da on bude primljen kod pretседnika, i u jednoj žučnoj sceni prebacio oštro Vidu što kraj njega živog poslanika, jedan

slučajni delegat hoće da govori u ime Jugoslavije sa predsednikom S.A.D. I drhćući od besa ponavlja: „Zabranjujem vam, čujete li, zabranjujem vam da intervenišete kod zvaničnih lica...“ Vid mu je na to odgovorio da je to možda greška posmatrana s činovničkog gledišta, ali u času kada nam gori krov nad glavom, požar valja da gasi svako ko stigne, čim mu se ukaže prilika, a ne da se raspituje za birokratske propise... Ubrzo posle ovog sukoba Fotić je prvi put saopštio Vidu da je smenjen, i jedino na Kneževu intervenciju on je i dalje zadržan u Americi...

Pored nabrojanih ličnosti, Vid se u više mahova nalazio i s engleskim ministrom Butler-om, od koga je tražio da Engleska potpomogne naše naoružanje, kao i s nekim finansijerima koji su bili radi još 1940 da dadu Jugoslaviji zajam radi naoružanja, među kojima je bio i Watson, koga je Vid stalno impresionirao i koji se docnije, već posle Vidove smrti, primio da bude predsednik Relief Fund-a (Fonda za pomoć – A. L.) za Jugoslaviju. Naravno sve Vidove pokušaje da se efektuira jedan zajam Jugoslaviji Fotić je izigrao i osujetio, ne poslavši svakako u Beograd nijedan od Vidovih mnogobrojnih projekata iz te oblasti. Da je Vid mogao da bude u direktnom kontaktu s Knezom, on bi svakako efektuirao mnogu od svojih namera. Ali pošto je svako njegovo pismo prolazilo kroz Fotićevu cenzuru, Vid je svagda sumnjao da li je išta od toga uopšte isposlato u Beograd, da li je uopšte naša vlada znala šta on ovde radi. Nesrećni ratni događaji koji su bili prekinuli svaki normalni saobraćaj i usled kojih je samo zvanična pošta diplomatska bila omogućena, osujećivali su i svaki Vidov direktni kontakt s Knezom, i zato je on bio ostavljen na milost i nemilost Fotićevu. Kakva je ta milost izgledala, osetili smo dobro: Vidu je Fotić u dva maha u toku prve godine njegova boravka u Americi bio saopštio da je opozvan i da se ima odmah vratiti u Evropu, i u oba maha Knez ga je zadržao... I Vid, u nemogućnosti da se požali, da zbací sa sebe optužbe koje je Fotić svakako dostavljao protiv njega, ponavlja: „Nesrećna vremena, mila, kadija te tuži, kadija ti sudi...“

Dok je Vid vodio svoj dnevnik – a on je to činio ovde u Americi sve dotle dok nije, obrvan očajanjem zbog propasti domovine, bio u nemogućnosti da redovno i sistematski vodi zapisnik o svima događajima kojima je bio svedok – on je, među ostalim, beležio i sve intervencije i razgovore što je ovde vodio, i ti zapisi ostaće kao svedočanstva šta je on sve preduzimao za Jugoslaviju. Pored toga, u dodatku ove monografije biće objavljeni njegovi izveštaji našoj vladi, koji su donekle *resumé* (rezime – A. L.) njegove delatnosti, kao i dokazi njegovog oštrog političkog rasmatranja stvari. Za donošenje što tačnijeg suda o njemu mogu takođe poslužiti kopije mnogobrojnih pisama i memoranduma, koje je sve uredno čuvao.

Zaustaviću se ovom prilikom samo na Vidovom stavu povodom događaja od 27 marta 1941. Rat nerava koji je za nas Evropljane otpočeo ubrzo posle dolaska Hitlerova na vlast, bio je dostigao svoju kulminaciju

posle propasti Francuske, a naročito posle ulaska Nemačke u Rumuniju i uskoro i u Bugarsku. Poziv upućen Jugoslaviji da pristupi Tripartitnom Paktu bio je samo poslednja, akutna faza te lude igre nervnog kidanja koje se nastavljalo godinama. Vid se nije mogao pomiriti s mišlju da će naša voljena Jugoslavija stati na istu liniju sa Nemačkom, i znajući sasvim jasno da bi odbijanje od naše strane značilo našu propast, on je bio odlučno za to da se odbije Hitlerov poziv ma da to povlači za sobom smrtnu presudu. U tom pogledu nas dvoje se nismo mogli složiti. Priznajem da sam ja duševno mnogo slabija i mekša od Vida. Zamišljajući živo sve užase kojima će Jugoslavija biti izložena, ja sam u našim rasprama često ponavljala: Bolje je da u našoj zemlji ostanu na upravi naši ljudi – ja sam svagda imala neograničenu veru i uzdanje u plemenitu dušu našeg naroda – nego da oni izginu, pa da obezglavljenoj zemlji sude nemačke zveri. – Ali Vid je bio u punoj meri sin srpskog naroda, ponositi i hrabri Beograđanin. On nije hteo da se prave ikakvi kompromisi sa satanom, i smatrao je da bi to ukaljalo definitivno čast i tradiciju našeg naroda. I jednoga jutra, bez moga znanja, ne mogući da pošlje direktno Knezu svoju molbu i svoj savet, upravo svoje preklinjanje, isposlao je telegram mojoj prijateljici Mileni Atanacković, za koju je bio uveren da je najpouzdanija ličnost iz celog kruga naših poznanika, i za koju je znao da će ona njegovu poruku izvršiti. Taj telegram je glasio: (nije nađen – A. L.)

Posle odašiljanja tog telegrama bio se malo umirio, znajući da je učinio sve što je do njegove moći stajalo. A kada su ubrzo nastupili događaji od 27. marta, on ih je čuo u ponoći, ne odvajajući se tih dana od radia – te je došao k meni u sobu i trgao me iza sna saopštavajući mi taj krupan preokret u našoj zemlji – Vid je prosto kliktao od radosti. *Njegov* narod ga nije obmanuo, *Njegov* narod postupio je onako kao što bi i on sam učinio da je nešto tamo se i on desio, *njegov* narod je bio i ostao vitez i ponosit, ma da zna da će ispiti čašu žuči do dna. Žalio je bezmerno što sad nastupaju neodložno godine svirepog stradanja i možda narodnog istrebljenja, ali zar se moglo drukčije postupiti! Žalio je takođe što je njegov prijatelj Knez Pavle, svakako želeći da sačuva zemlju od Hitlerove osвете, i znajući ponajbolje kako je ona iznutra pocepana, postupio neviteški, vodeći politiku appeasement-a prema Nemačkoj, praveći kompromise s tiranima, za koje je bio priznao Vidu da ih se gnuša. Tu politiku Kneževu Vid nije povlađivao, ali ju je razumeo. Svakako na Knezu leži odgovornost što nije bio energičniji i nepopustljiviji kada se udaralo u temelje Male Antante. Tada Nemačka nije bila još dovoljno spremna, i još su postojale šanse da se zver mogla zaustaviti. Ali, nesumnjivo, Knez je najpre znao bolje nego iko kako je divlji plemenski razdor bio otrovao našu zemlju; zatim, imao je rđave savetodavce, koji su bar delimično bili nemački plaćenici; i, na žalost, Knez nije bio neustrašivi borac, i ma da je bio va-

treni rodoljub i silno mrzeo Hitlera i Musolinija, nije se smeo da avanturira i da iziđe na megdan za koji je bio ubeđen da bi značio slom Jugoslavije. Vid je sve to znao, i stoga je s najvećim interesovanjem pratio svaki potez Kneževе politike. Tek, 27 marta, Vid je daleko u Americi likovao što je srpski narod i ovoga puta posvedočio da nepogrešno zna gde je put slave i časti.

Strahote koje su nastupile posle 6 aprila nisu bile ništa nepredviđeno. Svi smo znali šta nam predstoji, i pratili smo ćutke, utučeni i očajni, zbog izdisanja našeg naroda. I grcali smo u sebi, i proklinjali nebo, i preklinjali ljude. Ali sve je bilo uzalud...

Vid je još prvih dana pokušavao ponešto što je mislio da će doneti pomoć u dvanaestom času. Poslao je sam, na svoju ruku, telegrame Churchill-u i Roosevelt-u preklinjući ih da pomognu Jugoslaviji. Trčao je od jednog uticajnog Rooseveltovog doglavnika do drugog. Sve je bilo uzalud. Jugoslavija je propala a kao pomoć nije joj stigla ni jedna jedina igla iz Amerike. Vid je bio na mahove prosto izbezumljen od besa. Trčao je i dalje i uporno radio, ma da se više nije moglo mnogo šta uraditi.

Kada su minule prve nedelje očaja, Vid mi je često ponavljao: „Savim smo bespomoćni, ništa više ne možemo da učinimo za naše. Oni su se svakako do poslednjeg časa uzdali u nas, a mi im nismo poslali ni jedan avion, ni jedan metak... Stidim se što živim. Stidim se od samoga sebe...“

„Stidim se što živim“, bila je poslednja reč koju je on napisao u svome dnevniku. I više ga nije mogao da piše.

Kad smo se malo primirili, Vid je opet legao na posao. Ostajalo je samo jedno što se može uraditi: da se istaknu i podvuku naše žrtve, naša stradanja, kako bismo na konferenciji mira dobili pravične kompenzacije. Ostajalo je još da se Amerika uvuče u rat, da se najbogatiji i najjači šampion demokratije pridobije za borbu protiv nacizma. I u tim pravcima Vid je radio do poslednjeg svog časa, uporedo sa zalaganjem da se ublaži sudba progonjenih Jevreja u Jugoslaviji i u opšte u Evropi.

Onoga dana, 7. decembra 1941, kada su Japanci mučki napali na Pearl Harbor, te se Amerika, i protiv svoje želje, videla uvučena u rat, Vid je trijumfovao: „Mila, sad je moja misija završena, sad smo dobili dobrog saveznika, sad će Amerika da bije naš boj, sad će ona da se sveti za sve što smo mi pretrpeli, sad će ona da potraži od Hitlera račune...“, ponavljao je Vid sav razdragan. Ali, kada su se idućih meseci počeli da nižu neuspesi Saveznika u Pacifiku, što je samo pojačavalo poziciju Osovine i razvlačilo rat u nedogled, Vid je bio kivan na njih: „Kako su samo mogli biti tako nespremni, kratkovidni! Prosto neverovatno, tako izvrсни industrijalci i bankari, a tako ograničeni političari i državnici! Na čemu su samo bazirali svoj imperijalizam, svoju dominaciju sveta! Samo na

strahu priprostih ljudi prema njihovoj veličini, i na njihovom respektu i divljenju njihovu bogatstvu, njihovim oblakoderima i njihovoj zvezdanoj zastavi. A iza svega toga bila je nesvesnost, nespremnost, nemoć i trulež! Okrećeni grobovi...“

I s tom gorčinom u duši usled impotentnosti Amerike i Engleske izdahnuo je u času kad je na ratnom horizontu sve bilo mračno i preteće...

Jedina država u koju je Vid do poslednjeg – u pravom smislu te reči – do poslednjeg svog časa polagao nade bila je Rusija. Poslednje po podne u svome životu, 30. marta, pozvao je telefonom Sovjetsku Ambasadu u Vašingtonu, i zamolio ih je da mu redovno šilju svoj zvanični bilten o događajima na njihovom ratištu, kako bi ih mogao u potpunosti pratiti. A kada je kroz neki dan stigao traženi bilten, Vid je već bio mrtav.

Kao pravi demokrata, narodski čovek svom dušom, Vid je komunističke ideje prihvatio u celosti. (Na margini dodato: ? – A. L.) Sećam se još naših vereničkih dana – to je bilo krajem 1919 – da mi je objašnjavao izvrsnost komunističkih načela, i kako smo bili tek u početku ekspanzije boljševizma, on se nadao da će se ovaj brzo raširiti i po našoj zemlji. Ja sam, međutim, bila daleko od svih tih političkih pitanja, potpuno nezainteresovana i neupućena i sva utonula u svoje literarne preokupacije, te on nije nalazio u meni ni odziva ni podrške. A kako su njega odmah zahvatili i odvukli mnogobrojni problemi jevrejskog života, koji su svi apelovali na njegovu saradnju i upravo na njegovo vođstvo, on je postajao sve više apsorbovan tim pitanjima. Kada je kod nas nastao nemilosrdan progon komunista, Vid je često meni ponavljao: „Dobro je što se nisam eksponovao kao komunist, ja kao vođ jevrejski navukao bih gnev naših vladajućih krugova na sve Jevreje. Zar ja to smem...“

Ali je u srcu uvek povlađivao Rusima, radovao se i divio njihovim uspesima, i uvek želeo jedno: da se njihov režim raširi po celoj Evropi. Istovremeno, u svakoj prilici pomagao je komunističke pripadnike. Naši mladi prijatelji Dragić Tomić i Ćuković mogli bi o tome da kažu koju reč.

Međutim, dok je Vid usvajao stoprocentno komunističku teoriju u ekonomskoj i socijalnoj oblasti, on nije mogao da primi njeno negiranje nacionalnosti. On nije nikako želeo da se njegovo vekovima proganjano Jevrejstvo zbríše i izgubi. I neprestano je ponavljao: „Neka najpre Jevreji dobiju svoju nacionalnu državu u Palestini, i neka je izgrade. Tamo neka oni zavedu komunistički režim, i oni će svakako to učiniti kao što su već i počeli po mnogim kolonijama (kibucima). Ali neka najpre budu na svome tlu, neka ne budu više beskućnici, nepoželjni stranci. Iz svoje vlastite domovine neka pruže ruku ostalim narodima, iz nje neka uđu u internacionalu.“

Vid nije ni za trenutak bio obmanut nemačko-ruskim sporazumom od 26. avgusta 1939. Njegovo pronicljivo oko videlo je iza toga neki vešto

skovani ali skriveni plan, i kada je uskoro potom ruska vojska ušla u već slomljenu Poljsku, i Hitler sav besan izjavio: „*Die Russen haben sich veranlasst gefuehlt* – našli su se pobuđeni da uđu u Istočnu Poljsku“, Vid je likovao. Ali, tek rusko sjajno držanje u ovome ratu, njihov heroizam i samopožrtvovanje osvojili su njegovo neograničeno divljenje. Žarka želja da Rusi pobjede, da diktuju poredak Nove Evrope, da onemoguće dosadašnje i hitlerovske i plutokratske režime koji su svagda značili samo vladavinu malih klika ekonomskih i političkih monopolista, koji su za sebe prigrabili ekskluzivno pravo uživanja vojnih, diplomatskih i kapitalističkih pozicija eksploatišući pri tome široke mase, – ta ruska pobjeda i hegemonija bila je krajnja i najlepša svrha ovome ratu. Potpuna jednakost između svih nacija i vera, i pravda za sve klase i jedinke bili su zagaranтовani jedino pobjedom Sovjeta.

Vid je neprestano pravio planove kakve ciljeve treba da postavi sebi nova Mirovna konferencija. Za razliku od Versaljske, u kojoj je sam učestvovao, on je smatrao da ova u prvom delu treba da bude kaznena: mora se izreći kazna krivcima za sve počinjene grozote i nedela. Najpre treba istrebiti sve Nemce – *exterminate them*, ponavljao je on u svakoj prilici. Jer dok taj narod zverova i pustahija egzistira u srcu Evrope, dotle će ona svaki čas zametati kavgu, i kao disciplinovani automati izvršivaće pokorno sve banditizme što im bude naredio neki njihov krvoločni bezumnik, neki Viljem ili Hitler budućih epoha. Ali, pošto se ne može istrebiti narod od 80 miliona, to ih bar valja dobro kazniti, kazniti sav Gestapo, sve vođe i naredbodavce, sve protiv kojih postoje optužbe napaćenih naroda. Jer da svi Nemci nisu išli listom za Hitlerom, zar se među njima ne bi našlo ljudi koji bi na svojim aeroplanima ili u svojim podmornicama odleteli ili otplovili u druge zemlje. Što nijednom od tih pilota nije zadrhtala ruka i što nijedan nije bacio svoje paklene smrtonosne bombe na neku ledinu ili u reku, nego svagda na kuće za stanovanje, na škole i bolnice. To se mora osvetiti. Nemačka ima da naknadi materijalnu štetu i pojedincima i državama. Valja upotrebiti nemačku vojsku da kao raja izgradi ponovo celu Evropu koju su srušili. Neka ne ostane nijedna kuća u razvalinama, nijedan most ili fabrika nepopravljeni. Nemačka vojska koja je to porušila sada ima da izgradi, i povrh toga iz Nemačke ima da se uzme sav materijal potreban za rekonstrukciju, koji su oni inače u ogromnim količinama opljačkali iz drugih zemalja. Ako tog materijala nema na raspoloženju, onda valja rušiti nemačke građevine, i iz njih uzimati potreban materijal. Ne sme se imati ni malo obzira, ni trunke sažaljenja. Neka Nemci zapamte da se ne mogu ponovo činiti nasilja nad drugim narodima, pa da takvo njihovo postupanje može ostati nekažnjeno. A tek na kraju, valja Nemačku rascepкati na nekoliko desetina državnica kao što ih je nekada bilo, pa da internacionalna kontrola u Berlinu pazi

dobro da ne dođe do ponovnog ujedinjenja Nemačke. – Tek u svom drugom delu mirovna konferencija ima da se pozabavi preuređenjem ostale Evrope, i Vid je toplo želeo da tu glavnu reč vodi Rusija. (Jelena Albala dodala na margini: „Oh, moj naivni oče!“ – A. L.)

Ali, pre svega, valjalo je dobiti rat. A u mesecima pre Vidove smrti bili smo još tako daleko od svake nade koja bi navešćivala pobedu. Naprotiv, sadašnjica je bila mračna, zagušljiva, čemerna. Ujedinjeni Narodi, upravo Razjedinjeni Narodi, bili su međusobno nepoverljivi, nesložni, nesolidarni. Jedne noći Vid je sedeo do neko doba, sastavio je i isposlao pismo Roosveltu, smatrajući da on kao član Ujedinjenih naroda sme u ovoj zemlji slobode i demokratije da kaže otvoreno svoje gledište i da iznese svoje predloge koji bi možda bili od koristi zajedničkoj stvari Saveznika. To pismo je čini mi se bilo poslednji akt Vidov u oblasti široke svetske politike. Ono je glasilo:

(NEDOSTAJE PISMO – A. L.)

To je u glavnim potezima prikaz Vidova nacionalna rada. Kao što se vidi, taj rad nije bio ni mali, ni neznatan. Ponekad bi Vid, ma da je inače bio vrlo skroman, razlažući mi neki svoj postupak, priznavao: „Ja sam učinio sve što sam mogao, a ko je bolji, neka stane ispred mene.“

Ja mislim da te reči koje je Vid meni kazivao u našoj intimnosti, smem da ponovim danas glasno i pred njegovim saradnicima i savremenima.

Vid kao jevrejski nacionalni radnik

*„Mač stavite na moj samrtni kovčeg,
jer ja bejah valjani vojnik u ratu za
oslobođenje čovečanstva.“*

Heine

Vid je, pre svega, bio borac i zatočnik jevrejskog naroda. On je svoju delatnost rasturao na puno strana, ali jedna ideja kojoj je ostao veran kroz ceo svoj život, kojoj je služio besprekidno i po svojim najboljim snagama, za koju se zalagao i trošio do iscrpenosti – to je bilo Jevrejstvo.

Odrastao u porodici skromnih beogradskih sefardskih Jevreja, Vid je već od detinjstva postao svestan da se u nečemu razlikuje od svojih srpskih drugova s kojima je išao u školu. To su bili jevrejski običaji, koji su se tada održavali prilično striktno po sefardskim porodicama u Beogradu. Paljenje sveća i svečana večera u oči subote, praznovanje subote i os-

talih blagdana, ostavili su duboka traga u uspomeni maloga dečka. Zatim, odlazanje na časove jevrejske veronauke, na kojima se odlikovao svojim lakim i tečnim čitanjem hebrejskih tekstova i svojim znanjem na izust jevrejskih molitava. – probudili su u njemu jevrejsku nacionalnu, upravo religioznu svest.

Ali, da je Vid bio nastavio celo svoje školovanje u Beogradu, – on bi svakako bio postao jedan od odličnih predstavnika „Srba mojsijeve vere“, kao i mnogi intelektualci pre Prvog Svetskog rata. Jer naša beogradska sredina, svojom divnom toplinom i tolerancijom, nije pravila razlike između pripadnika raznih vera, i svakako bi i u Vidu, kao i u svima nama drugima, uspravala osećanje uvređenog i poniženog nacionalnog ponosa i osvetničkog revolta, koje je buktalo kod Jevreja nastanjenih u drugim, manje tolerantnim sredinama.

Sudba je htela drukčije. Vidov otac imao je ambiciju da mu sin bude lekar, i tako se Vid obreo u Beču.

Taj odlazak u Beč imao je presudan uticaj za ceo Vidov život. Pored toga što je on tu stekao krajnji domet iskustava i metoda medicinske nauke, koju je bio izabrao, ili, upravo, koju je njegov otac za njega izabrao, – pored toga što mu se ovde, u velikoj i prosvetenoj sredini, vidik raširio i obogatio neslućenim umnim sadržajem, – Beč je Vida načinio i nacionalno svesnim Jevrejinom.

Neobično razvijeni društveni život među slušaocima bečkog univerziteta neodoljivo je privlačio omladinu. U središtu austro-ugarske imperije gde su živele razne nacionalnosti jedna pored druge, ponajčešće u gorkoj oprečnosti jedna protiv druge, – studenti bečkog univerziteta izražavali su u rezimeu boj koji se bio između raznih austro-ugarskih žitelja. Tu više nije bilo mogućnosti da se neko oseća i izdaje za pripadnika druge nacionalnosti. Svako je namah bio obojen svojom nacionalnom bojom, i svakome je određivano mesto u redovima njegovih nacionalnih pripadnika.

Iz tih razloga, Vid je odmah po svom dolasku u Beč 1905, ušao u jevrejske organizacije, i namah im se prilagodio s puno žara i oduševljenja kao da je samo za tim težio dolazeći u ovaj „carski grad“.

Jedan od glavnih motiva što je svakog jevrejskog novajliju studenta prosto odagnao u naručje njegovih jednovernika, bio je jako izraženi i naglašeni anti-semitizam. Još u prvoj deceniji XX veka Nemci su, u svojoj nadmenosti i uverenju da su „Uebermensch-i“ („nadljudi“ – A. L.), gledali s preziranjem na sve ostale narode Dvojne Monarhije, a pogotovu na Jevreje. Uz to, razne, tako zvane „hrišćanske“ stranke doprinosile su u znatnoj meri da anti semitizam postane jedna mora koja je do krajnje mere trovala i inače zagušljivu atmosferu austro-ugarske prestonice. Nije čudo što su mladi jevrejski studenti, okupljajući se u velikom broju

na studije u Beču, svrstavali su se u svoje organizacije kao u borbene ili odbranbene redove.

Uz to, talasi Cionističkog pokreta, jako uzburkani pojavom Teodora Hercla i prvih Cionističkih kongresa u Bazelu, plavili su i osvajali srca uvređene i ponižene svesne jevrejske omladine. Na bečkom univerzitetu, Cionističke organizacije, u prvom redu Bar-Giora, udruženje jevrejskih studenata sa Balkana, postaju žarišta koja zagrevaju, vaspitavaju i razvijaju generacije jevrejskih omladinaca, koji se odatle razilaze na sve strane po srednjoj, istočnoj i jugoistočnoj Evropi, i postaju apostoli, propagatori i pobornici jevrejskog preporoditeljskog nacionalnog pokreta.

Vid se brzo snašao u Bar-Giori. On mi nije pričao detalje o tom periodu svog života, *samo znam toliko da je u Bar-Giori, gde je brzo izvojevao vidno mesto* – jedno vreme bio i predsednik, – da je tamo napojen Zionističkom ideologijom, da se ubrzo odlikovao svojom revnošću i govorničkim talentom, da je tamo u govorima i diskusijama izoštrio i usavršio svoju sposobnost raspravljanja i ubeđivanja (bio je poznat kao Dauerredner, koji govori besprekidno više od jednog sata), i da je tamo razvijena nacionalna svest, borbenost i želja za stvaranjem jevrejske države u Palestini. Bar-Giora je upravo formirala od Vida svesnog Jevrejina, i sve što je on dalje radio na cionističkoj ideji, imalo je svoje poreklo u Bar-Giori. Tu je izgrađena armatura za jednu veliku konstrukciju, koja će se docnije razgranjavati, razvijati, bogatiti, oploditi, ali koja će počivati na temeljima kamenima udarenim u okviru studentske organizacije u Beču.

Povrh toga, Vid je u toj organizaciji upoznao mnoge i mnoge svoje drugove, približio se njima, postao im saradnik i prijatelj, te su oni docnije u životu poznajući ga prisno, visoko cenili i starali se da ga pomognu u raznim akcijama koje je on vodio.

Ta cionistička vatra koja ga je obuzela već za vreme njegovih studentskih dana bacala je svoje otseve i po našoj sredini. Za vreme jednog letnjeg odmora, kada se mladi medecinar bio vratio u Beograd, on je među srednjoškolcima osnovao udruženje „Bikur Holim“, kome je bio cilj vaspitanje omladine u jevrejskom i cionističkom duhu, i u kome je i moja pokojna sestra Jelena bila upravna članica. To je svakako bilo jedno od prvih cionističkih udruženja u Beogradu.

Iz ovoga detalja, međutim, vidi se kako je Vid započeo svoju aktivnost na buđenju jevrejske nacionalne svesti u našoj uspavanoj sredini.

Završetak njegovih studija, putovanja po moru kao brodski lekar, kao i balkanski i Prvi svetski rat što su uskoro nastupili u nekoliko su prekinuli Vidovu intenzivnu cionističku delatnost. Ali on je svoju ljubav nosio u svome srcu, i u pogodnom času ova je progovorila, i to progovorila izvanredno rečito i efikasno.

Ranije sam izložila kako je Vid, upoznat preko štampe sa radom velikih američkih jevrejskih organizacija, smislio kako da njihov ugled i uticaj upotrebi u korist svoje domovine, male Srbije. Izložila sam takođe kako mu je pošlo za rukom da tu svoju misao ostvari i da, kao delegat srpske vlade, dođe u Sjedinjene Američke Države. Kada je, pak, već bio u Novom Svetu, upoznati američku javnost sa borbom viteškom male Srbije i sa njenim žrtvama, i pridobiti je za našu stvar, – to nije više bilo teško za Vida.

Polazna tačka bila mu je ovo: ući odmah u krugove jevrejskih organizacija, koje su u S.A.D. vrlo jake, razvijene i uticajne, i svojim razlaganjima uticati na njih tako da im stvar Srbije postane simpatična i vredna zauzimanja. Usled toga pobeda Saveznika morala bi imati kao posledicu i odavanje pravde malenoj Srbiji, to jest ostvarivanje njenih nacionalnih snova i težnji. Na svima tim sastancima i skupovima, koji su često bili i javni mitinzi, Vid se odmah ispoljavao za ono što je: da je Jevrejin, Cionist, rodom iz Srbije, hrabre i tolerantne zemlje, – i ti njegovi iskazi odmah su dejstvovala kao magijske reči: Sezame, otvori se, – i sve najzatvorenije jevrejske kuće, i najuglednije jevrejske organizacije otvarale su se smesta pred mladim srpskim kapetanom. One su, naravno, preporučivale i uvodile dalje, i u hrišćanske sredine i udruženja, kao i kod istaknutih ličnosti na vrhovima državne administracije, i sve to skupa donosilo je odlične rezultate i za Srbiju i za jevrejsku stvar koju je Vid u svakoj zgodnoj prilici zastupao. Vidovo oštroumlje i nesumnjiva diplomatska veština poslužili su mu često da jednu svoju dragu ideju poveže s drugom, i da istupa kao zatočnik obeju njih u isti mah. Najbolji primer za ovo je njegova akcija za objavljivanje tako poznatog „Vesnićevog pisma.“

Jevreji, pak upoznavši u Vidu izvrnog i oduševljenog propagatora pozivali su ga sve češće da pledira neku njihovu stvar koja je u danom času bila aktuelna, i koje su svagda Vidu ležale na srcu, jer su bile jevrejske stvari. Takvih prigoda je bilo tušta i tma, zar ih ja mogu nabrojati. Od njegovih većih aktivnosti da pomenem samo njegovo zauzimanje da se u Americi stvore dobrovoljački odredi jevrejskih vojnika koji će otići da oslobode Palestinu od turske vlasti. Vid se silno zalagao za tu stvar, verujući da kad jevrejska vojska bude ušla u Svetu Zemlju, naši saveznici neće više moći da se odupru da oslobodiocima i braniocima njenim dadu najzad za naseljavanje i upravljanje taj komad zemlje. I kada je, posle mnogo truda, došlo do formiranja tih prvih jevrejskih armija, mladi srpski kapetan Albala zajedno s američkim majorom White-om predvodio ih je s proleća 1917. u svečanom pohodu kroz njujoršku Petu Aveniju. Sliku te povorke, koja je bila objavljena u listu American Jewish News, od 29. marta 1918, ponela sam sa sobom za Ameriku, i posle njegove smrti dala je njegovim prijateljima da je umnože. Nju je i Dr. Oskar Gavrilović uneo u brošuru koju je bio objavio leta 1942. u Nju Jorku.

Parada na Petoj aveniji u Njujorku 1917. g.

Na neki mesec pre Vidove smrti, kad se u S.A.D. bilo ponovo pokrenulo pitanje o stvaranju jevrejske vojske, pa je radi toga nastala živa polemika po američkim novinama, Vid se osmehivao blago i govorio: „Taj led sam ja probijao i čini mi se uspešno probio još pre četvrt veka. Kako ljudi brzo zaboravljaju!“ – Ali se to nije sasvim zaboravilo. U Washingtonu je bila priređena velika manifestacija za tu stvar, i on je na nju otišao kao posmatrač. Međutim, naš njujorški konzul Dr. Oskar Gavrilović, koji je bio jedan od govornika na tom skupu, u svojoj reči pozdravio je Dr. Albalu, jednog od inicijatora i prvih pobornika za organizovanje je-

vrejske vojske. Vid je bio silno iznenađen burnim aplauzom kojim je namah pozdravljen, i, vrativši se kući, pričao mi je u svojoj skromnosti kako je bio u tom času sav zbunjen, ma da razdragan videvši da su njegove reči i dela uhvatili duboka korena, ma da još nisu ploda doneli.

Najuticajniji prijatelj Vidov iz doba njegovog prvog boravka u S.A.D. vrhovni sudija Brandeis zavoleo ga je mnogo i uveo u mnoge inače teško dostupne sredine. Tu je saradivao i sa Haimom Weizmanom (?), Stephen-om Wise-om, Cyrus Adler-om, Isidorom Schapiro, i mnogim drugima. Veze koje su se bile tada razvile između Vida i tih ljudi poslužile su mu vrlo korisno i prilikom njegovog drugog dolaska u Ameriku. Naročito Brandeis, ma da već u dubokoj starosti, prigrlio je Vida toplo, davao mu puno saveta i uputstava, i iskreno je saosećao s njim u njegovim brigama i bolovima. Ti Vidovi prijatelji nisu doista mogli razumeti mladoga lekara, koji je u Americi za godinu i po dana stekao lepu reputaciju i imao izgleda da pravi ne samo odličnu lekarsku nego i političku karijeru, – da se otkida od svega toga i da se, po zaključenju primirja vraća na svoj zaostali zabačeni Balkan, gde ga svakako ne čekaju takve ružičaste perspektive. Zašto?

Vid je svakako osećao u sebi vokaciju, dužnost da postane vođ sredine u kojoj je ponikao, da u njoj ima da izvrši jednu određenu misiju. Ta misija je bila u tome da jugoslovenske Jevreje, koji su se sada našli u okviru granica jedne države ali koji su bili sasvim različitih shvatanja i mentaliteta, – da sve te Jevreje okupi i približi, da ih načini izgraditeljima jedne mlade države, kao i revnosnim radnicima i borcima za ob-

novu Palestine. Koliko poslova je pretstojalo, koliko je mišica bilo potrebno. Zar u tako značajnom, gotovo sudbonosnom razdoblju da Vid desertira svoju sredinu! Nikada! On se u nju vraća i namah postaje centralna ličnost jevrejskog javnog života u Jugoslaviji.

Ideja samoopredeljenja naroda, ta ideja vodilja Woodrowa Wilsona duboko je odzvanjala u Vidovoj duši. Kada je najzad svima narodima dato pravo da afirmiraju svoju individualnost, da sami odlučuju kakvu će formu vladavine imati i kakvu će sudbu sebi odrediti, zašto da to bude uskraćeno samo jevrejskom narodu, jednom od najstarijih kulturnih naroda na svetu, koji može stati u prve redove sa svojim ogromnim doprinosom svetskoj civilizaciji. Zašto da jevrejski narod ne bude tretiran na isti način kao i drugi, zašto da on nema ista prava kao i drugi. Razlog je bio jasan: zato što Jevreji nemaju svoju zemlju. Dakle, Cionistička teorija danas je aktuelnija nego ikada do sada: obnovimo jevrejsku domovinu, stvorimo jevrejsku državu. Ne gubimo više ni trenutka, kad smo lakomisleno izgubili vekove. Radimo na obnovi Palestine, više i intenzivnije no ikada do sada.

To je bila prva ideja vodilja Vidova.

Tek za ovom dolazile su druge njegove misli: Ma da je Prvi svetski rat završen suverenom pobedom demokratskih ideja, to jest ideja jednakosti i bratstva, što je podrazumevalo i izjednačenje Jevreja u svima pravima s ostalim građanima onih zemalja u kojima su živeli, Vid se nije uljuljkivao nadama da će se ta načela dugo održati. On je i suviše dobro poznao jevrejsku istoriju, znao je kako je kroz tisuće godina iza svake kratke periode blagostanja za Jevreje, nastajala epoha beskrajnog stradanja i pogibije. U pamćenju su Vidu još tinjale besomučne tuče sa nemačkim studentima na bečkom univerzitetu, u kojima je sam bio učesnik, kao i vesti o raznim pogromima u Poljskoj, koji nisu mnogo zaostajali za španskom inkvizicijom. Istorija se svagda ponavlja i jevrejska stradanja će se svakako ponoviti, tvrdio je Vid s pouzdanošću, da je njegove slušaoce prosto strava hvatala. Do duše, Jevreji Srbije nikada se nisu mogli, od početka postojanja nezavisnosti ove države požaliti na pravljenje ma kakvih diskriminacija. Ali, zar Jevreji Srbije mogu ostati ravnodušni ako Jevreji stradaju po drugim zemljama. I zar primer iz inostranstva nije zarazan? Ako se Jevreji smatraju u drugim državama za građane drugog ili trećeg reda, zar to ne izaziva ljude da izvode rđave zaključke, da povlače paralele. Doista, sudba Jevreja nije laka, i sve dok ne budemo imali svoju državu u Palestini, ne možemo se ponadati da ćemo biti smatrani građanima prvog reda po drugim zemljama gde živimo.

Okupiran tim mislima, Vid, po svom povratku s Versalske konferencije, sredinom 1919, postaje glavni pokretač raznih aktivnosti u životu beogradskog i jugoslovenskog jevrejstva. Pred njim je stajao jasno ocrtan

zadatak: Ujediniti i organizovati jugoslovenske Jevreje dotle izložene različitim uticajima i različito orijentisane da bi se prevaspitali u dobre građane Mlade jugoslovenske države, da bi bili što lojalniji, da bi radili što intenzivnije na njenom jačanju i procvatu, da bi tražili i branili svoja prava, i da bi, kao celina, ušli u veliku svetsku zajednicu Jevrejsku, i s njome zajedno radili na stvaranju jevrejske države u Palestini. Vid, kao fanatik tih ideja bio je upravo pozvan da probudi inertne mase, i da ih načini aktivnim saradnicima tog zajedničkog posla.

I tek što je došao u Beograd, Vid se daje na sve strane: već prvih nedelja on osniva zionističko udruženje mladih devojaka „Karmel“, i odlazi u Sarajevo i tamo takođe osniva žensko zionističko udruženje. Pričao mi je s osmehom kako su prilikom osnivanja tog društva neki muškarci pravili opoziciju, naravno ne njemu nego Cionističkoj ideji, pa ih je on isključio iz sobe, zaključao se sam s devojkama – one se, naravno, nisu bunile da budu na samo s lepim mladim oficirem, – i tako je osnovao to društvo. U isti mah on putuje po celoj zemlji, po Bosni, Hrvatskoj i Vojvodini, i agituje u jevrejskim sredinama da se okupe, da stvore Savez jevrejskih opština, da krenu svoj zajednički list. Oktobra iste godine osnovao je već u Beogradu Jevrejsko Nacionalno Društvo na čisto Cionističkoj osnovi. Tada je i mene, koja sam se tek bila posle rata vratila iz Švajcarske, uveo u upravu tog društva, što nas je najviše i zbližilo.

Najzad kad je rat bio završen i kada su svi, posle toliko godina odsustvovanja hitali da naknade propušteno, da se vrate svom ranijem poslu, – Vid se i ne priseća da i on treba da pomišlja od čega se živi i da treba da se vrati svojoj lekarskoj profesiji. Ništa nije bilo dalje od njega nego ta pomisao. Zahvaćen u kovitlac političkog rada, on samo želi da to nastavi i dalje. Zemlja je bila oslobođena i proširena. Sitne političke zađevice i partijska prenošenja, što su se neverovatno brzo razbuknuli kod nas čim je rat bio završen, – nisu Vida interesovali. On je laka srca to ostavljao drugima, profesionalnim političarima. Ali vođstvo jevrejske politike nije hteo drugima da prepusti. I od tada pa sve do svog odlaska iz zemlje, decembra 1939, punih dvadeset godina, on je čovek koji svojim rukama modelira zgradu jevrejskog javnog života, i njegov uticaj u tom razdoblju bio je svakako snažan i blagotvoran. Ma da je taj život u ovom periodu bio vrlo intenzivan i vrlo složen, ma da se kretao raznim pravcima, mnoge i mnoge od njegovih komponenata razvijale su se po direktivama Vidovim, i on je bio inicijator, upravljajući, izvođač i sluga bezbrojnih delatnosti u jevrejskim sredinama u Jugoslaviji.

Zar se mogu izložiti sve ove aktivnosti! Zar se može dobiti njen potpun pregled! Ta one nisu ostale zapisane na hartiji ili urezane u kamen! Ali njima je prožet celokupan jevrejski život u našoj zemlji i one su ostale urezane u srcima jevrejskog življa i u Beogradu i širom naše zemlje.

Savremenici Doktora Albale sećaće se svakako šta je značio rad Doktora Albale u Jugoslaviji u razdoblju između dva svetska rata.

U nemogućnosti da ocrtam svu tu ogromnu aktivnost, ja ću pobrojati samo kategorije poslova kojima se on bavio.

1)* Da bi prenuo, prodrmao našu sredinu, on je osnovao razne organizacije, kojima je često bio inicijator, osnivač, predsednik, a pokatkad bi ih samo osnovao, dao im pravac kretanja, pa bi se povukao, prepuštajući ih drugima, a on bi sam već pomišljao na druge, nove.

Koliko se sećam, on je samo u Beogradu najpre osnovao devojačko društvo Karmel, zatim jevrejsko nacionalno društvo, pa Keren kajemet, – Narodni Fond, čiji je predsednik bio čini mi se blizu dvadeset godina: takođe je bio jedan od osnivača Keren Hajesoda, Mesne Cionističke organizacije, Jevrejske čitaonice, dramskog udruženja Maks Nordau, i dr. Bio je osnivač i prvi predsednik udruženja intelektualaca „Bratstvo“, a čini mi se da je bio i među osnivačima društva Milosrđe. I u Americi, čim se nakupila šaka izbeglica iz Jugoslavije, dao je inicijativu za osnivanje „Društva jugoslovenskih Jevreja u S.A.D.“, i napisao im je pravila.

*Grupa članova Jevrejske sefardske opštine Beograd posle kraja I svetskog rata.
Dr David Albala u uniformi sedi u sredini.*

Pored rada u tim manjim skupinama, on je bio od 193** –1938 potpredsednik beogradske sefardske opštine, a 1938 bio je izabran i za predsednika svoje opštine, na kom položaju ga je i smrt pokosila. U samoj opštini bio je predsednik Kulturno-prosvetnog odbora, i tu je učinio vrlo

* Samo je tu stavljen redni broj – A. L.

** Izostavljena poslednja cifra – A. L.

mnogo da se nastava jevrejske veronauke stavi na sasvim modernu osnovu, da se hebrejski jezik uči kao živ, govorni jezik, a da se istorija predaje do današnjih dana uključujući u nju naročito Cionistički pokret. Toga radi podstakao je izradu novih, podesnih udžbenika.

U organizacijama koje su se rasprostirale na celu zemlju Vid je takođe živo saradivao. Najpre, od samog ujedinjenja naše zemlje on je postao član Izvršnog odbora Cionističke organizacije, čije je sedište bilo u Zagrebu. Zatim, još od 192* bio je član Upravnog odbora Saveza jevrejskih veroispovednih opština, a od 193** i potpredsednik tog saveza. U samom, pak, tom Savezu bio je pretsednik Kulturne Sekcije, koja je davala pravac celom kulturnom životu jugoslovenskog Jevrejstva, a u skladu sa kulturnom politikom koju je on sprovodio i u prestoničkoj opštini.

I najzad, u beogradskoj jevrejskoj sredini, gde je bilo doista malo jevrejskih nacionalnih publikacija, on je lično krenuo tri lista, to jest povremenih spisa, od kojih je prva dva i uređivao. To je najpre bio Jevrejski Glasnik, zatim časopis Glasnik Saveza Jevrejskih Veroispovednih Opština i najzad, Vesnik jevrejske sefardske veroispovedne opštine, čiji je samo inicijator bio kao pretsednik opštine, ali čije je uređivanje prepustio svome mlađem saradniku G. Daletu Leviju.

Pored toga, za propagandu ili odbranu Cionističkih ideja štampao je manje brošure, ponajviše kao publikacije Keren Kajemeta, Sefardske Opštine, Saveza Opština, i dr., kao i razne plakate, okružnice, pisma, pozive, a koje je obično sam smislio i sastavio. Čak je napisao i dva pozorišna komada: jedan je imao da posluži čisto Cionističkoj propagandi, i vrlo je uspeo i dobar, ma da je tendenciozan; to je *Erev Jom Kipur* (štampan u spomenici sarajevske Benevolencije, 1924). Drugi komad, bez vrednosti, *Kriza*, napisao je samo u želji da zabavi posetioce jedne priredbe svoga omiljenoga društva Keren kajemeta.

Pored svega ovoga, objavio je puno članaka o raznim jevrejskim problemima, ponajčešće u zagrebačkom Židovu i u sarajevskom Jevrejskom Glasu, a ponekad i u dnevnim beogradskim listovima.

Uz to, održao je bezbroj javnih govora i predavanja na priredbama raznih organizacija. Ja mislim da njihov broj ide svakako u stotine. A tek njegovi govori na sednicama, skupštinama, kongresima, – oni su davali pravac u toku godina rada raznih organizacija i u Beogradu i u zemlji gde su ga često pozivali da održi predavanja ili da govori na raznim svečanostima.

Njegova akcija za skupljanje raznih priloga: za šekel, za Keren Kajemet, za Keren Kajesod, za razne *emergency* (vanredne – A. L.) palestini-

---

* Izostavljena poslednja cifra – A. L.

** Izostavljena poslednja cifra – A. L.

ske akcije, za otkup zemljišta, za jevrejski univerzitet, za šumu kralja Aleksandra, za fond Young Alliah (Mlada alija – A. L.), za jugoslovensku koloniju u Palestini, – ta za šta još drugo nije se on založio!

Predsedništvo jednog skupa 30-tih godina XX veka. Stoji dr Fridrih Pops, predsednik Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije, levo od njega sedi potpredsednik SJVOJ dr David Albala.

Koliki je Vidov doprinos bio u svakoj od ovih akcija i organizacija, utvrdiće svakako jednog dana drugi, a ne ja. Drugi su ga takođe videli na radu, bili svedoci njegove neumorne i požrtvovane aktivnosti. Oni mogu posvedočiti kakav je inicijator i organizator on bio, kako je pomišljao na svaku pojedinost preduzetog posla, kako je za njega izrađivao nacрте i određivao metode izvođenja, i kako je pri tome glavni teret primao svagda na svoja pleća.

Pokušaću samo da naslikam različite trenutke iz njegova rana života, da bi se videlo kako je on radio, šta je sve on smatrao da je njegova dužnost. Na primer, bio je pozvan da održi neko zionističko predavanje. Ma da je redovno i intenzivno pratio zionističku literaturu, čitao mnoge knjige i bezbrojne časopise i listove iz te oblasti, i, prema tome, znao u prste tok stvari, on se ipak za svako predavanje dokumentisao. Obično bi pre predavanja uzimao da čita istoriju – u našoj kućnoj biblioteci bila je velika Gratz-ova, kao i Dubnow-ova – Jevrejska istorija, – i u njoj je obično nalazio inspiracije, polazne tačke i paralele za temu koju je želeo da izlaže. Zatim bi iz poslednjih zionističkih publikacija ispisivao cifre, statistike koje su najbolje potkrepljivale njegovu tezu. U više mahova je čak crtao geografske karte Palestine, da bi samo što reljefnije pretstavio stanje u njegovoj dragoj zemlji posmatrane s raznih tačaka gledišta, na primer koliko je zemljišta u posedu Jevrejskog narodnog fonda, ili, kakva je radinost razvijena u kom kraju, i slično.

Kad se samo setim crtanja tih geografskih karata! Kod Vida nije nikad bilo ni trunke pomisli da valja ekonomisti svoje snage. Nabavljao bi debelu hartiju za crtanje, pa bi najpre više tabaka ulepio ujedno, da bi karta bila što veća. Kako bi onda ona daleko premašila dimenzije našeg velikog trpezarijskog stola, on bi onda digao čilim iz našeg salona, i mesto njega rasprostro svoju kartu po zemlji. I tu bi klečeći u toku više dana crtao u raznim bojama „svoju“ Palestinu, ukrašavajući je, doterujući je i kiteći je kao ljubljenu devojkicu... Vidim ga živo još sada kako prosto s trijumfom obeležava purpurnom, radosnom bojom područja koja su u posedu Jevrejskog narodnog fonda, koja su za večita vremena postala vlasništvo jevrejskog naroda. Prosipajući obilato boje, sa zanosom je obeležavao modroplavim prostranstva Sredozemnog mora uz obale Palestine, ili je upotrebljavao zelene boje raznih preliva na gorama i dolinama njenim, ističući na taj način površine zasađene novim šumama ili plantažama pomarandži i eukaliptusa. Znao je svaki novi drum koji je sagrađen, svako novo naselje koje je podignuto, svaku novu fabriku koja je instalisana, i, sav srećan, obeležavao je svaku pojedinost. A kada je nakon posla od više dana, koji sam ja pratila s tugom znajući da se u njemu silno zamara i troši, – kada bi karta najzad bila završena, on bi onda dozvao stolara koji bi imao da je zalepi na dve tanke letve, kako bi je mogao preneti u salu gde će držati svoje predavanje. Tamo bi je razvijao s ponosom, ne zato što ju je on kao laik umeo tako sjajno da nacрта, nego što može slušaocima, koji su možda bili okorela srca ili gluhi i slepi za Zionističku propagandu, – što im može pokazati šta je već postignuto u njegovoj Palestini. – Jedna od tih karata doista je bila sjajna, i ja sam je brižljivo čuvala da nam ostane za uspomenu. A sada, pod nemačkom okupacijom, sve te uspomene svakako su propale.

Drugi primer. Prikupljanje priloga za neku veću akciju, na primer, za otkup zemljišta u Palestini. Naša jevrejska sredina u Beogradu, ma da, u poređenju s drugim sredinama u prestonici, bila je vrlo darežljiva i odazivala se na mnogobrojne apele u svrhu prikupljanja raznih fondova. Ali, jevrejska beda, naročito poslednje decenije pred rat, i jevrejske potrebe, naročito u dvema decenijama između dva evropska rata kada su se tražile ogromne žrtve radi izgrađivanja Palestine, – iziskivale su stalne i sve nove troškove. Vid se nije zaustavljao samo na tome da da samo svoj prilog, koji je svagda bio vrlo veliki u srazmeri s njegovim prihodima i u poređenju s priložima mnogo imućnijih ljudi, – nego je, ne štedeći sebe, svagda pregao da pokupi što više priloga za postavljenu svrhu. Taj posao je bio vrlo neprijatan, težak i nezahvalan. Ljudi koji nisu bili voljni da daju svoj prilog, smatrali su i nehotice skupljača kao jednu bedu, nasilnika, otimača i globadžiju, i često se nisu ustručavali da na njega nabede sumnju da ovaj sve radi i za svoj račun. Vid se ipak nije ni trenutka dvo-

umio da ga ove neprijatnosti zadrže od nameravanog posla. Često, naročito u jesen i zimi, kada su te akcije obično bivale sprovedene, on je ne samo dane nego i nedelje posvećivao tome poduhvatu. Polazio bi ujutru, obično s nekom mlađom damom, članicom izvesne organizacije, te bi po naznačenom spisku obilazili razne ljude. Dama je bila samo ljupki dekor, a Doktoru Albali ostavljeno je da ceo posao svrši sam. Koliko je tu reći moralo biti prosuto, koliko objašnjenja i dokazivanja i nagovaranja. Sva-ko je, naravno, pokušavao da odbije traženje, ili da se bar provuče sa što manjim prilogom. Ali se Vid nije davao da bude ekspedovan tek tako. Pledirao je za stvar, pokušavao da je pretstavi što značajnijom i prešnijom, i uspevao je često da ravnodušnog slušaoca načini zainteresovanim jednomišljenikom, a često čak i pobornikom i saradnikom na istoj ideji. Naravno da ga je sve to stajalo puno snage. Dolazio bi kući sav iznuren, često iznerviran i izvređan, ali bi mu se lice ozarilo kad bi pročitao spisak priložnika, i kada bi konstatovao da je „žetva bila dobra.“ Šta mari što mu je svaka od tih kampanja iscrpljivala njegove životne snage i prekraćivala život! Šta mari što mu je ovakva akcija uvek donosila po nekog neprijatelja više, koji ne bi mogao oprostiti doktoru Albali što „uvlači svoju ruku u tuđu kesu“. Šta mari što su ti, na pravdi Boga stečeni neprijatelji, stali da ga klevetaju i da mu pakoste, što je imalo teških reperkusija na njegovoj lekarskoj praksi. Sve to skupa nije moglo Vida odvratiti od njegova rada za opštu stvar. I kada bi akcija bila okončana, umesto da se, zadovoljan postignutim rezultatima, malo odmori, on je već pristupao drugoj nekoj delatnosti koju je bio namislio još u toku izvođenja prethodne.

Posle jedne takve kampanje po Južnoj Srbiji, dotle „neobrađenoj“ i „zaparloženoj“ za rad u Cionističkom smislu, on se vratio sa sumom od preko 70.000 (dinara – A. L.) skupljenih za Keren Hajesod. Bio je prosto presrećan postignutim rezultatom, kome se nije niko nadao iz tih krajeva. „Dali smo to Doktoru Albali, i samo njemu“, ponavljali su priloženici. A doktor Albala je prebrajao likujuću svaku paru „narodnog novca“, i prilagao ga je na oltar Cionističkom idealu. On je bio tumač i žrec preko koga su verni opštiti s idealom, i bio je srećan što mu je ta uloga bila dodeljena.

Ili je njegov „Narodni fond“, organizacija koju je on najviše voleo, voleo možda još više no svoju opštinu ili Savez, – priređivao neko zabavno veče, naravno u cilju prikupljanja priloga. Šta sve Vid nije i ne bi uradio za takvu jednu priredbu. Održao bi najpre niz sednica gde se raspravljalo o svakoj pojedinosti, gde se utvrđivao program, i pri tome je izvođenje svih važnijih poslova primao na sebe, počev od štampanja pozivnica, malih plakata i članaka za novine, – pa sve do pisanja skečeva ili jednočinki za to veče. Bio je prosto sav opsednut takvom jednom priredbom. Stotinu razgovora, trčkanja, prosjačenja, probi. Gledajući ga kako se kida i tro-

ši, preklinjala sam ga da se bremzuje, da prepusti ponešto i drugima, On je moje reči opomene često smatrao kao kočenje u radu, i to mi je gorko zamerao. Nije razumeo moju bojazan, i nije shvatao moje razloge zašto ga ja odvracam. Naprotiv, postizavala sam samo suprotno: trošio se, kao u prkos meni, dvostruko više i prosto rasipajući svoje snage.

A na sam dan priredbe, sve druge obaveze, svi drugi poslovi bivali bi odgurnuti u stranu. Postojala je samo „narodna“ stvar. Od ranog jutra odlazio je od kuće, i u dvorani, zajedno s omladincima, dekorisao je zidove, tavanice, vratnice, stendove („štandove“ – A. L.), lustere. Nije on samo dirigovao, nego se otimao da sam izvede najteže, čisto manuelne poslove: da se diže na lestvice te da šarenom hartijom obvija lustere, da zelenim girlandima od lišća prepliće prostor između suprotnih zidova, da kači lampione, da podiže stendove za tombolu i bife, i t.d. Često bi mi, na povratku, sav umoran, rekao: „Ne smem ni da ti kažem, Mila, šta sam sve radio danas.“ Još se bojao da prizna koliko je svoje snage žrtvovao za svoj ideal, i u kom sve obliku je podnosio te žrtve. – A na kraju takvog ispunjenog i zamornog dana, valjalo se tek oblačiti u crno, svečano odelo, i otići u dvoranu pre no što posetioči počnu da nailaze, da uredi pitanje blagajne koja će funkcionisati na ulazu, da kaže svakom od učesnika po koju reč obodrenja, da pregleda je li bife u redu, da li se u kujni ispravno posluje, da li je orkestar u celosti zastupljen, da li su svi učesnici došli, i tako u nedogled. I sve to vedro i čilo, ne setivši se nikad da se požali na umor, da drugom prepušta neki od važnih ili sitnih poslova. Stizao je obično kući tek u zoru, jer je smatrao da mu je dužnost da poslednji napusti dvoranu. Ali je kući donosio kesu punu novaca, i ujutru bi mi je davao da je zaključam u svoj orman, ne propustivši nikada da me ozbiljno opomene, kao da mi zaveštava neku svetinju: „Pazi, to je narodni novac, čuvaj ga kao oči u glavi, dok ne dođe društveni blagajnik da ga preuzme.“ Ja sam se osmehivala često duboko ganuta čistotom njegovih osećanja, i sa suzama u očima odvracala sam mu: „Nikada nisi sumnjao da ću umeti da čuvam tvoj lični novac, ne treba da se plašiš da ću umeti sačuvati i ovaj“. Na to bi mi on brzo i nežno odgovorio: „Moj lični, upravo naš lični i ne moraš da čuvaš, za njega mi nije ništa stalo. Ali, narodni, ti znaš kako je to važno, i kako se to teško stiče...“ A ja bih ga, poljubivši ga u čelo, umirila da se može potpuno osloniti na mene...

Još jedan primer. Bio je pozvan da održi neko predavanje negde u unutrašnjosti zemlje. On lično mnogo je polagao na učenje hebrejskog jezika, i godinama je posvećivao sate i sate tome poslu. Ali, da bi svojim primerom pokazao slušaocima kako je izvodljivo da se savlada taj pretežak jezik, on bi sastavljao čitave delove svoga govora na hebrejskom, obično a neizostavno početak i kraj. Već i samo pisanje govora na tom jeziku bio je ogroman poduhvat, a tek učenje tih pasusa na izust. Ali se Vid

nije zaustavljao nikad na pola puta. Provodio je noći u učenju, otkidajući svagda dragocene časove od svoga odmora. Mene je to uvek bunilo, prigo-varala sam mu zbog toga, – i to su bili retki momenti našeg neslaganja. S jedne strane ja sam negodovala što se on satire bez dovoljno opravdana razloga, a s druge strane on mi je prebacivao što nipodaštavam pobude njegova rada, pa pri tome i njegov rad, koji je on redovno obrgrlio svom svojom dušom. Međutim, ja sam samo smatrala da se on ogrešuje o svoje i inače trošno zdravlje, da ga traći uludo, da nikada ne pomišlja da se poštedi. I ja sam imala pravo. Ubojala sam se: on se doista prerano i prebrzo potrošio, izgoreo je sav radeći sve od reda, ne prisativši se nikada da su ljudske snage veoma ograničene i da ih valja ekonomisati. I zato sam ga tako brzo izgubila.

Najviše svoje snage satio je oko izbora za jevrejsku sefardsku opštinu u Beogradu. On se bio angažovao u njima dva puta, jednom za položaj potpredsednika na listi Dr. Jakova Čelebonovića, 193* , a drugi put 1938. kad je sam bio nosilac liste i kandidat za predsednika. Već pri prvim izborima bilo mi je jasno koliko ga sve to staje. Od ujutru pa u toku celog dana do duboko u noć razgovori i pregovori s pojedinim ljudima i razna dogovaranja na telefonu. Pri tome je dokazivao, žestio se, kidao, vikao, da sam se plašila da će mu srce prekinuti. Ljudi su nam upadali u kuću u svakom trenutku, pri obedima, pri spavanju. A svako večer konferencije sednice, zborovi, na kojima je Vid, naravno, bio glavni govornik, jer niko nije umeo tako da raspali i povede za sobom mase kao on. Pri tome se, naravno, zamerao protivničkoj strani, napadao na nju, pronalazio i isticao sve njene negativne odlike, kao što se to obično pri izbornoj kampanji i čini. Članovi moje porodice dostavljali su mi kakve su sve reči pale u izbornoj vatri, reči često teške kao olovo, ili oštre kao sečivo. Ja sam ga preklinjala da ostavi celu stvar, da se definitivno okane toga, ali zar bi Doktor Albala stao na po puta! I razume se na izborima je svagda pobeđivala strana za koju se on bio zauzeo. Ali, po kakvu cenu je bila ta pobjeda! Pored toga što bi se zamorio velikom broju opštinaru, na izborima za potpredsednika bio je opao 8 kilograma, a na drugima šest. A u stvari on je bio suvonjav, – njegov maksimum bio je 67 kgr. – i nije smeo da izgubi od svoje težine a da se to ne sveti njegovu zdravlju. Ali njegova sujeta, želja da igra vodeću ulogu, ili želja da daje direktivu svojoj opštini, da je usmeri pravcima koji su njemu izgledali vanredno važni, – bile su zadovoljene.

Ali, posle tako skupo plaćene pobjede na prvim izborima, Vid nije nikako mogao da radi skladno s Čelebonovićem, koji mu je bio sušta protivnost i u karakteru i u svojim ubeđenjima. Svakog časa nastajali su

---

* Izostavljena poslednja cifra – A. L.

sukobi, te sam ja svaku priliku iskorišćavala da to podvučem, kako bi se on u buduće okanuo saradivanja sa ljudima različitih ideologija i životnih puteva. I on mi je bio obećao da se više neće interesovati za opštinske izbore.

Prilikom narednog terma za biranje opštinske uprave on se doista držao rezervisano, i ja sam bila mirna i radosna. Ali mu ljudi nisu davali mira, i pred opštinske izbore 1938 istaknuta je njegova kandidacija za predsednika. Ništa nije moglo pomoći moje preklinjanje. Vid, potstaknut nagovorima mnogih svojih prijatelja, hteo je da okuša svoj uticaj i svoju moć nad svojim opštinarima. Agitovao je kod njih, držao govore, rasipao svoju snagu kao uvek, možda više no uvek. I kada je izabran za predsednika, i kada su njegovi glasači u oduševljenju poneli po beogradskim ulicama svoga novog predsednika na svojim ramenima, – čini mi se da je Vid smatrao da je to bio vrhunac njegova života. Bio je blažen, i u svojoj sreći ljubio je našu Jelicu, ne smejući da preda mnogom izlije svoju radost na drugi način, jer je znao kako sam ja teška srca pratila celu ovu izbornu kampanju. A ja sam se pred njim pretvarala da sam radosna zbog njegova uspeha, a u srcu sam zebila najpre što sam gledala kako se iz dana u dan pred mojim očima topi, a zatim što se u Beogradu govorilo da su dva predsednika opštine: Dr. Solomon Alkalaj i Šemaja Demajo, umrli na predsedničkom položaju, pa sad mora i treći. Govorilo se čak da dr. Bukić Pijade nije hteo ni da uđe u izbornu borbu, jer se plašio ovog kobnog pretskazanja. A moj Vid kao pretsednik, pun poleta i oduševljenja, ne pateći ni od jedne bolesti, s potsmehom je odbacivao od sebe svaku misao o smrti. Međutim, pretskazanje se, na moju crnu žalost, pokazalo kao istinito. Treći po redu pretsednik beogradske sefardske opštine takođe, umro je na svojoj dužnosti, ma da u izgnanstvu daleko od svoje drage opštine.

*

Vid je uvek smatrao i često je ponavljao kako njemu ne bi nikad paštio da pravi karijeru u činovničkoj administraciji, na primer u diplomaciji, gde se na vrhove uspinju ne oni koji su u stvari sposobni, nego oni koji umeju da se udvore, da učine važne usluge ličnostima koji su se dočepali vlasti, koji umeju „da igraju na konopcu“, Kao što rekao Džonatan Svift. Samo oni ljudi koji uživaju poverenje i popularnost među narodnim masama jesu pravi pretstavnici i vođi narodni. I Vid je to bio u punoj meri, stoprocentno. Za njim je išlo, gledalo kao i svog vođu celokupno Jevrejstvo Jugoslavije, i njemu je doista bila prava radost što je mogao svagda da opravda njihove nade. U toliko je poverenje tih masa bilo od veće vrednosti, očitiji dokaz apsolutne ljubavi i odanosti, što one nisu mogle očekivati od Vida

neke materijalne koristi i pomoći, – (kao što je to obično slučaj u odnosu jednog narodnog poslanika prema svojim biračima), – pošto jedan predstavnik jevrejske manjine u Jugoslaviji nije mogao nikad da dođe do tih prilika i zgoda koje se prirodno otvaraju i ukazuju pred rasno čistim jugoslovenima narodnim predstavnicima. Poverenje i privrženost jevrejskih masa prema Vidu bila je čisto idealne prirode – mase su instinktivno osećale da u njemu imaju svog najsmelijeg, najborbenijeg i najpouzdanijeg tučača i zastupnika koji neće prezati ni pred kime a da ne brani pravednu stvar svojih birača. Uz to, one su s radošću gledale na njega kako on nikad ne zazire da ističe svoju jevrejsku nacionalnost, da podvlači sve što je kod njih dobro, da im predočava srećniju budućnost, ali da ih u isti mah opominje da se klone grešaka, kao i da žigoše njihove nedostatke. On je bio pravi, idealni narodni zastupnik.

To poverenje jevrejskog naroda manifestovalo se na razne načine. Najpre, oni su ga po svojoj želji i izboru doveli na najviše položaje svojih ustanova i zajednica. Zatim, naša kuća bila je i danju i noću otvorena i u nju su pristizali svi Jevreji kojima je ustrebao savet, pomoć, podrška, i to ljudi iz Beograda, pa iz cele zemlje, a zatim i Jevreji iz Evrope, koji su pod udarima Hitlera ili samo prolazili kroz našu zemlju ili nalazili utočišta kod nas. Svi su znali da će, samo kad zakucaju na vrata Doktora Albale, tu naći sve što jedan plemeniti čovek koji smatra da mu je smisao života davati se drugima, može u tom času da da. Često su savet i intervencija bili ono što je bilo najvažnije, ali vrlo često su izuzimane mršave rezerve iz naše lične kese, i uturale u ruke potrebitih. Koliko puta lišavali smo se ne samo svojih uživanja i provoda, koje su sebi dopuštali svi ljudi našeg staleža, nego često i svojih potreba. Koliko puta smo laka srca odlučili da nećemo te sezone nabaviti ništa novo od potrebne odeće ili od stvari nužnih u kućanstvu, samo da bi se što veći prilog dao nekome fondu, ili da bi se „ispod ruke“ dala pomoć nekome pojedincu.

Za sav taj „život za narod“ Vid je bio nagrađen, Bogu hvala. Njegova lekarska ordinacija u Vrnjačkoj banji, gde se preko leta skupljao veliki broj Jevreja ne samo iz cele Jugoslavije nego čak iz Soluna, Bugarske pa i Egipta, bila je privlačno mesto za sve njih, i on je za njih bio ne samo lekar s ogromnim iskustvom, nego i njihovo glasilo, a poslednjih godina pred slom Evrope i njihov utešitelj i obodritelj. Pomenula sam i poverenje koje su mu poklanjali Jevreji iz naše zemlje birajući ga na čelo najvećih jevrejskih institucija. Neki od njih su mu čak pominjali da bi ga mnogo radije videli na mestu predsednika Saveza jevrejskih opština nego li doktora Popsa, koji je, ulazeći u godine, prestao biti dovoljno energičan, naročito s obzirom na sve zaoštrenije prilike. Ali Vid, iz poštovanja i lojalnosti prema celom minulom, velikom i plodnom radu moga dragoga kuzena doktora Popsa nije nikad hteo da istakne svoju kandidaciju za

pretsednika Saveza. Njemu je bilo dovoljno da se Savez vodi u mnogome po njegovim direktivama, pa makar on stajao na drugom a ne na prvom mestu. A to je doista bilo nevažno.

I Jevreji su tačno znali šta doktor Albala za njih radi i šta im vredi. Bilo je puno sitnih stvari kojima su oni posvedočavali svoju privrženost. Često samo posetama svojim: dolazeći u prestonicu da obiđu njene znamenitosti, smatrali su posetu Doktoru Albali kao prvu privlačnost Beograda. Često i pismima, slanjem svih publikacija, bilo privatnih bilo izdanja pojedinih jevrejskih organizacija, na ocenu ili na dar Doktoru Albali. Jedan jevrejski skulptor bio je izradio njegov reljef i poslao mu na dar, – a drugom prilikom poslali su mu na dar celokupna dela Teodora Hercla u divot izdanju, s uzbudljivim propratnim pismom. Mnoge i mnoge organizacije birale su ga za svog počasnog člana, upisivale u zlatnu knjigu, sadile drveta po palestinskim šumama na njegovo ime, slale mu razne diplome i priznanja, i slično. Kad smo jednom putovali po Bosni i Dalmaciji, bila sam čisto zbunjena i postidena ovacijama što su mu priredivali. U Sarajevu nas je na željezničkoj stanici dočekala i ispratila čitava delegacija najuglednijih ljudi. Čak je i za mene bila doneta divna kita cveća. Provedeni smo po gradu i svuda pozivani i čašćeni kao da smo kakvi veliki dostojnici. To isto je bilo u Dubrovniku i Splitu. Meni, u mojoj skromnosti to je bilo nelagodno, ali Vid se tome radovao kao malo dete kupljenom igračkom. On je doista imao pokatkad prostodušnost male dece čista srca koja mogu da nađu zadovoljstva u blistavim igračkama.

Jedno od najvećih njegovih zadovoljstava bilo je kad mu je s proleća 1935. bilo ponuđeno da ide u Palestinu i da tamo posveti šumu Kralja Aleksandra. Njegova davnašnja žarka želja bila je da vidi Palestinu, zemlju za čiju se izgradnju zalagao svim bićem svojim. Ali kako su naše materijalne prilike bile svagda strogo ograničene, a mi smo uvek želeli da putujemo zajedno, a put je bio vrlo skup, te je bio potreban čitavi mali kapital za nas dvoje, – to smo to putovanje neprestano odlagali. Vid, koji je bio krajnje nesebičan, nije nikad pomišljao da sme da traži neko od zadovoljstva samo za sebe. Ali jednoga dana u meni uskrсну misao: toliko našeg sveta – naravno sve imućnog – odlazi u Palestinu da je poseti, a samo moj Vid, koji nju neizmerno voli i koji je za nju radio više no ostali, ne može da krene i da je obiđe zemlju svojih snova. Neka on bar ide sam, kad ne možemo oboje.

Kad sam mu saopštila tu svoju misao, on se najpre usprotivio. Ja sam navaljivala, objašnjavala mu kako je to važno za njega jer je on vatreni zionist, dok ja samo živim u njegovoj cionističkoj senci, tako da sam na kraju uspeła da ga ubedim. Tada se najzad zaradovao, a potom i oduševio.

Kakva je to sreća bila u danima kad se spremao za put! Videće „Obetovanu zemlju“, zemlju za kojom su žudile generacije nesrećnog jevrej-

skog naroda već skoro dve hiljade godina u izgnanstvu. Da vidi zemlju za koju se zalagao, borio i radio od same svoje rane mladosti, i za koju je smatrao da će ona jedina vratiti dostojanstvo i čast svugde poniženom jevrejskom narodu. Da vidi zemlju u kojoj jedino Jevreji nisu građani drugog ili čak poslednjeg reda, nego punopravni, prvorazredni stanovnici, s pravom da sami odlučuju o uređenju i sudbini svoje države.

Za put se spremao u grozničavom raspoloženju, ali sav blažen. Milo mu je bilo što su mu se pridružili za put moja sestra Hermina, takođe fanatična Cionistkinja, i njen sin Pavle. A bilo mu je osobito mило što je njegovo hodočašće u Svetu Zemlju bilo vezano i s jednim značajnim patriotskim potezom jugoslovenskih Jevreja: s osvećenjem šume u spomen Kralja Aleksandra, koji je bio minule jeseni ubiven u Marselju. Vidu, ispred svih jugoslovenskih Jevreja bila je od njih dodeljena čast da od fonda sakupljenog njihovim priložima on nabavi osveštano zemljište blizu šume Kralja Petra, i da u njemu zasadi prvo drvo. Na tom zemljištu bujaće jednoga dana divna šuma, pronoseći, kao najlepši spomenik, ime jugoslovenskog kralja i naroda u ovom osveštanom kutu zemlje.

(Za Palestinu je krenuo brodom iz Trsta. Na brodu je bilo puno izletnika iz Jugoslavije, a još više iseljenika iz Srednje Evrope. Sav taj petodnevni put, proveden u razgovorima i besprekidnom raspravljanju o aktuelnim jevrejskim problemima, bio mu je velika priyatnost. A tek kad je kod Haife sagledao obale Palestine, – razdraganost je dostigla vrhunac. Klicalo joj se u susret s krova broda, pozdravljena je pesmom i suzama. Toplim suzama radosti bludnoga sina, koji posle mnogo lutanja i zlopaćenja, vraća se domu svom.)

Sva Vidova pisma u kojima mi je verno i podrobno opisivao sve što je svakodnevno video i doživeo u Palestini, a koja su sva pisana u tonu razdraganosti i blaženstva, osećaju čemu nije bilo ništa ravno od svega što je ranije bio doživeo, – sva ta pisma, čuvala sam, složena po datumu kao dragocenost da ih čitamo u svojim starim danima i da ih ostavimo našoj Jeli za uspomenu na najsrećnije dane njenoga oca. Ostala su u Beogradu sa svom mojom korespondencijom, i svakako su već davno propala prilikom pljačkanja našeg stana od strane Nemaca. Nesrećna naša zemlja, gde se ne mogu očuvati čak ni uspomene.

Tog proleća 1935. održavan je u Palestini prvi sajam, i Vid je to video, kao i svečano i raskalašno veselo proslavljanje Purima. Obišao je glavne kolonije, fabrike, privredna i industrijska preduzeća, razgovarao s ljudima. Njegov Cionistički rad bio je ovde dobro poznat, i svuda je dočekivan kao kod svoje kuće. Iz pojedinih kolonija, za čije se podizanje i razvijanje on naročito zalagao, pisao mi je trijumfalno: „Tu sam slatko spavao. U toj kući poneka cigla podignuta je mojim znojem, pa sam se osećao kao kod svoje kuće, tako je to slatko...” Naročito se osećao srećnim u

koloniji „Šar Haamakim“, gde je moja mila sestra Hermina docnije podigla dom u spomen svog muža, moga zeta Haima Melameda, i njihovog sina Aleksandra.

Za Seder večeru bio je pozvan u dom Usiškina u Jerusalimu, i to je još više doprinelo svečanom raspoloženju njegovu: kakav neverovatni doživljaj: praznovati Pashu u Svetoj Zemlji, u Jerusalimu! Ta bezbrojne generacije nesrećnog Jevrejstva priželjkivale su i molile se skrušeno Bogu upravo na Seder: „Do godine u Jerusalimu“. I Vid je to bio dočekaao, Bogu hvala.

Naročito je bio radostan što je imao mogućnosti da svoju najdragoceniju relikviju, Vesnićevo pismo o priznanju Palestine od strane srpske vlade, kad ga je odneo i predao biblioteci jevrejskog univerziteta u Jerusalimu na čuvanje. Tamo je bilo intelektualno središte jevrejskog naroda i političko središte buduće jevrejske države. Tamo je mesto najvećoj relikviji koju je on izvojevao od svoje države za jevrejsku državu. Kao što verni prinose darove i žrtve na oltar svome božanstvu tako je on prineo ovaj dokumenat na dar svome idealu – jevrejskoj državi. Bio je srećan znajući da je ovaj dokumenat plaćen, s jedne strane, njegovim zauzimanjem i radom, i, s druge strane, odanošću, samopregorevanjem i žrtvama sveg jevrejskog naroda u Srbiji.

Ostavivši taj dokumenat tamo, dobio je u zamenu samo jedno zvanično pismo Biblioteke, kojim mu je potvrđen prijem njegov.

Tih dana izvršeno je bilo i osvećenje šume Kralja Aleksandra, u El Hartije, sa kojega je Vid doneo nekoliko snimaka, koji su mi sad vrlo dragi. Jevrejska Palestina davala je na uzvrat jugoslovenskom narodu svoju zemlju da na njoj, pod toplim suncem, čempresi žubore pesmu u slavu jugoslovenskom kralju, velikom prijatelju jevrejskog naroda, vođi i simbolu plemenitog jugoslovenskog naroda. U sađenju te šume Vid je video simbolički pretstavljenu prijateljsku povezanost jevrejskog i jugoslovenskog naroda, i bilo mu je mило što je upravo njemu palo u deo da toj povezanosti on sam da vidljivi i trajni izraz.

Taj Vidov boravak u Palestini, koji je sav tekao u jednom podignutom raspoloženju, za malo što nije bio okončan njegovom smrću u talasima Sredozemnog mora na samim obalama Tel-Aviva. (O tome sam već pisala, v. str. 38–39). Ali providenje mu je ovoga puta poslalo spasioca u liku mog sestrića Pavla, i tako je sve to davljenje u moru u Vidovim uspomenu ostalo kao potreban umetnički kontrast da bi se podvukla sva radost i blaženost njegovih ostalih palestinskih dana. Njih se uvek sećao s puno uživanja, i kad god je zahuktali tempo njegova života dopuštao da se za tren zaustavi i baci pogled u natrag, on je evocirao epizode iz tog putovanja.

Kao nikad ranije, polazeći iz Palestine poneo je iz nje što više uspomena, kako bi svi njegovi prijatelji imali po koji proizvod Svete Zemlje.

Nakupovao je u njoj ceo jedan kufer raznih sitnica, većinom izrađevina tamošnje zanatske škole Bezalel, u metalu, srebru, filigranu, sedefu, kao i razne tkanine, vezove, pletiva, čipke, pa je sve to razdelio svojim prijateljima i saradnicima. Za naše hrišćanske prijatelje doneo je na Hristovom grobu osvećene krstove na lancu od sedefa, te smo im ih razdali. Tako su obično postupale sve hadžije, a sad je i Vid mogao nositi to ime puno časti i svetosti.

Ali najveće zadovoljstvo u razdavanju uspomena iz Svete Zemlje osetio je Vid predajući Kraljici Mariji grudu zemlje iz šume Kralja Aleksandra. U divno izrađenoj kutiji od kedrova drveta sa Lebanona, a s okovima veštački izrađenim u umetničkoj školi u Bezalelu, Vid je uzeo grudu svete zemlje i odneo ju je Kraljici. U svom saučešću prema nesrećnoj Kraljevskoj udovici, on je tu zemlju predao kao znak priznanja i odanosti sveg Jevrejstva prema uspomeni na viteškog Kralja.

*

Vidov ugled u našoj sredini rastao je sve više, u prkos nepovoljnih prilika za jevrejstvo. Dragi kamen zasijao je iz svog zabačenog kuta, tako da ga je čak Knez, u svoj nepristupačnosti dvora, sagledao. Od prvog razgovora s Vidom, Knez mu je poklonio poverenje, a postupno i svoje prijateljstvo. U trećoj poseti na dvoru, Vid je zamoljen od Kneza da mu postane prijatelj i saradnik. Vid je ovo Kneževo prijateljstvo primio, naravno, s najvećom radošću, i to ne radi sebe – on za sebe nije ništa tražio – nego zato što je verovao i što se nadao da će njime moći koristiti jako ugroženom jevrejskom narodu.

Kad je Vid po želji Kneževoj došao u S.A.D., on je svoju političku misiju zamislio ovako: njegove rasprostranjene cionističke i uopšte jevrejske veze treba da mu posluže da preko njih objasni što širim krugovima jevrejskog življa, koje ima veoma moćan uticaj u Americi, šta preti celom svetu, pa, prema tome, ne samo Jugoslaviji, nego i njima, Amerikancima, nadiranjem Hitlerizma u Evropi. Pokušavao je da im svojom rečitošću i ubedljivošću naslika tu opasnost što življe, kako bi se oni osvestili, trgli iz svog izolacionizma i pošli u pomoć Evropi, skoro, brzo, što pre, dok još ima vremena. Jevreji su i ovoga puta bili zgodan most da se preko njih pomogne u isti mah i Jugoslaviji, i njenom jevrejstvu, kao i Jevrejstvu cele Evrope. S druge strane, Vid je preko tih jevrejskih veza vaspostavljao veze s uticajnim ličnostima nejevrejima, impresirao ih svojim izlaganjima, a sve u istom cilju: da se hitno pomogne Evropi snažnom intervencijom Amerike u evropska pitanja.

Samo, ovoga puta, Vidov rad u Americi nije bio jedan trijumfalan pohod po jednoj zemlji jednodušno združenoj u ratu protiv Nemačke, kao

što je to bio slučaj prilikom njegova prva boravka ovde, 1917. i 1918. Naprotiv. Sad je sve bilo dijametralno drukčije. Amerika je sad bila neutralna, i opšta žarka želja je bila: out of war. Vid je u ovu zemlju došao decembra 1939, dakle ravno dve godine pre no što je ona zagazila u rat, i to tek posle prepada na Pearl Harbor. Da do toga nije došlo, možda bi se Amerika i dalje oduživala svojoj demokratskoj savesti dajući zaraćenim državama mrvice lend-lease-a (zajmova – A. L.), a ženska društva mekana srca pakovale bi razne svežnje sa starim iznošenim odelom i dečjim igračkama za unesrećene narode. Amerikanci bi umirili svoju savest da pomažu svoje bližnje, – i zabavljali bi se i zarađivali milijarde i dalje. A Hitler bi trijumfovao na zemljinoj kugli.

U svom sebičnom izolacionizmu jevrejski krugovi nisu bili ništa bolji od hrišćanskih. Možda su samo njihovi prilozi za razne humane akcije u korist evropskog Jevrejstva bili veći. Ali, pravu, efikasnu akciju da se Jevrejima omogući useljavanje u Ameriku, da im se otvore vrata Palestine, ili, čak, da se ustane u odbranu zgaženih ne samo demokratskih nego uopšte čovečanskih prava u Evropi, – takvu akciju nisu oni hteli ni po koju cenu da povedu. Ona bi možda povlačila za sobom neke dužnosti, neke komplikacije, a Amerikanci nisu hteli da promene svoj način života i da podnesu žrtve radi drugih. Tek, štogod! Čak i vodeći američki Zionisti u sporazumu s engleskim, sprovodili su neprestano politiku „appeasement-a“ prema Engleskoj, tobože da joj ne bi sad pravili komplikacije u času napregnutog ratnog napora, a u stvari da bi se održalo „Status quo“ po njih to jest da svi ostanu na svojim udobnim, uglednim mestima. Vid nije nikako mogao da shvati to njihovo mlako, nemuško držanje, i u nebrojeno prilika dokazivao im je da treba smelo ustati i otvoreno govoriti i energično tražiti podršku kod američkog javnog mišljenja protiv engleske dvolične palestinske politike.

Teško razočarenje u američkim zionističkim krugovima naročito duboko je Vida pogađalo s proleća 1941. Jugoslavija i Grčka upravo su bile pregažene. Nemački parašutisti su osvajali Krit. Svi su izgledi bili da će Nemci nastaviti: Kipar i Palestina bili su na redu. Vid, već izbezumljen zbog katastrofe Jugoslavije, bio je obuzet paničnim strahom da će sad, narednih dana, propasti i zemlja vekovnih snova napaćenog jevrejskog naroda. Prosto je video pred očima varvarski krvavi pokolj što će Nemci izvršiti u Palestini, kao i rušenje i uništavanje svih tvorevina jevrejskog naroda, podignutih tamo za poslednjih dvadeset godina najvećim žrtvama i naporima njegovih idealista i pionira. Kako se Haim Weizman nalazio tih dana u Americi, Vid je otišao k njemu, preklinjao ga da preduzme sve mere i spasu iz Palestine bar decu i stvari od najveće vrednosti. U isti mah predao mu je memorandum, u kome je bio detaljno izložio plan kako sve to valja izvesti. Isti takav memorandum poslao je još nekim naj-

uglednijim američkim ličnostima i ustanovama. A šta je Weizman na to odgovorio! „Molim vas, doktore Albala, to što ste meni rekli, nemojte nikom drugom reći. Kod mene će to ostati duboka tajna. Ali, Amerikanci nemaju tako živu maštu kao vi, te im i na um ne pada da je Palestina ugrožena. Ako im vi to tako živo predstavite kao meni, mogu se uplašiti i obustaviti plaćanje svojih priloga za naše fondove. Pa šta ćemo onda!“

Weizman je možda bio bolji političar nego Vid, ali svakako njegova osećanja bila su mnogo hladnija i staloženija. U času kad je Hanibal stajao pred vratima, njemu je bilo glavno da se i dalje ubiraju fondovi za Palestinu, jer su iz njih dobijali svoje bogate plate razni Cionistički funkcioneri. O preventivnim merama za zaštitu Palestine, za šta se Vid zalagao svim srcem svojim, on nije dao ni da se govori. A isti stav zauzeo je i Nahum Goldman, takođe jedan od vodećih Cionista sveta, koji je ovde boravio od kako je Evropa bila zastrta Hitlerovom senkom. Na jednoj sednici koju je Vid naslikao u svome dnevniku, on je doživeo bolno razočarenje u tim tako zvanim prvacima Cionističkim. Tih kritičnih dana kada se svakog časa očekivalo da će Hitler zakoračiti i na tlo Prednje Azije, ljudi u koje je Jevrejstvo upiralo svoje oči kao u kotvu spasenja, celu svoju sednicu posvetili su samo sitnim administrativnim poslovima, zabašurujući namerno ili nesvesno ne poklanjajući pažnju mori koja davi jevrejski narod. Vid se vratio s te sednice u Washington, i samo što nije plakao: „Mila moja“, ponavljao je, „ta to boli, ta to strašno boli, da si samo videla kome je jevrejski narod, kome je Cionistički pokret poverio svoju sudbu...“

Tešila sam ga kako sam umela. „Vide, ti i moja sestra Hermina i Aleksandar Liht, vi ste idealisti i fanatici, zbog vas sunce sija i zbog vas će vaša ideja trijumfovati. Nemoj se žalostiti. Ti znaš da najbolji ljudi nikad ne stižu do vrhova. Tvoje saradnike i jednomišljenike nemoj tražiti na vrhovima. Tamo uvek caruje samo hladna ambicija i račun...“

Ali je trebalo dugo vremena dok je Vid to razočarenje odbolovao. Preboleo ga nije nikad.

Tok ratnih događaja slučajno je demantovao Vidova strahovanja. Nemci nisu ušli u Palestinu, ma da su joj bili sasvim blizu i iz Sredozemnog mora i sa Egipta. Ali to ne umanjuje sebičnu kratkovidost američkih Cionista.

Ma da se u pojedinim vodećim ličnostima razočarao, Vid nije nijednog časa prestajao da radi za Jevrejstvo. I dok je po svom dolasku u Ameriku radio za sve potlačene Jevreje uopšte, kao i za status Palestine, dotle je posle invazije Jugoslavije od strane Nemaca svoju pažnju usredsredio na zaštitu jugoslovenskog Jevrejstva. Tih deset dana koliko je trajala naša vojna, aprila 1941, mi smo oboje bili izbezumljeni, razdraženi i utučeni do kulminacije. Vidu su se oči grozničavo sijale, u licu je bio bled i skoro zelen, a glas mu se u govoru gušio. Ništa nije mogao da radi i se-

deo je stalno kraj radia. Kao predsednik beogradske sefardske opštine i kao potpredsednik Saveza jevrejskih veroispovednih opština u Jugoslaviji, Vid je osećao da na njemu leži ogromna odgovornost za sudbine jugoslovenskog jevrejstva. Nebrojeno puta, skoro svakoga dana, slušajući i saznajući za sva stradanja Jevreja posle sloma naše države, on je ponavljao: „Kakva sramota, kakva sramota! Cela opština, ceo Savez opština propao, a predsednik se spasao! Mila, osećaš li ti sa mnom tu sramotu: predsednik sedi u bezbednosti u Americi, a cela naša zajednica propala! Ja se stidim, ja se neću nikad moći vratiti u zemlju, ja ne smem pogledati u oči onim preostalim nesrećnicima.“

Ja sam ga tešila koliko sam mogla. Uvek i uvek ponavljala sam da on ne bi ni u dlaku mogao olakšati sudbu jevrejske zajednice, jer bi svakako odmah bio ubiven, pošto čovek njegove reputacije bio je izvesno prvi na nemačkoj crnoj listi. Pored toga, on nije pobeo iz svoje zajednice u želji da spase sebe i svoje, – nego je bio ovamo poslan po državnom poslu. Bila sam primetila da on rado sluša ova moja uveravanja, koja su mu bar u nekoliko bila uteha. Ali zato mu je ipak srce krvavilo za njegovim narodom, a još više što je osećao kako je apsolutno nemoćan da mu išta pomogne.

Doista, od kako je naša zemlja bila propala, Vid je odjednom bio oronuo. Kao da su mu bila slomljena krila, kao da nije bilo više smisla zauzimati se, raditi, boriti se. Jedna crnja vest za drugom stizala je, prepričavani su i dostavljani mu takvi užasi koji su ga rastrzali. Čim je kogod dobio koju vest iz pokorene otadžbine, dostavljao ju je Doktoru Albali kao centralnoj ličnosti, i tako mu je čaša otrova koja mu je prekraćivala život bila stalno dosipavana i punjena. Pri svemu tom, on se na mahove otimao, činio poslednje, verovatno uzaludne pokušaje: preko zajednice crkvenih poglavara u S.A.D. da bi oni kolektivno zatražili Papinu intervenciju, preko jevrejskih ustanova u Švajcarskoj da bi one poslale ma kakvu pomoć, preko hrvatskog bana Ivana Subašića, da bi ovaj opomenuo Hrvate u našoj zemlji da prekinu užasna mučenja Jevreja, i slično. Ponekad bi ga čak obuzimala njegova stara vatra u radu: trčao je, obilazio uticajne ličnosti, govorio, pisao nebrojena pisma i memorandume, sve u nadi da će bar iole pomoći, da će unekoliko ublažiti patnje i muku svojih saplemenika. Ali bi često, sav klonuo, priznavao: „Sve uzalud, ništa, ništa ne mogu...“

Ja sam ubeđena da ga je to saznanje o njegovoj nemoći da pomogne, ubilo. To mu je skrhalo njegov i inače nežan organizam, koji je on tako bezobzirno i nešteditimice izlagao krajnjim iznurenostima. I doista mogu reći da je on pao, kao borac na polju časti, vojujući za svoj narod. Srce mu je prepuklo od žalosti zbog propadanja njegovog naroda.

*

Vid, koji je svagda bio beskompromisni nacionalni Jevrejin, poslednje godine svoga života izražavao je neke misli o sudbini svetskog Jevrejstva koje su jako odudarale od njegovih ranijih nazora.

Pomenula sam već ranije kako se, prilikom njegovih studija u Beču, u njemu probudila i razbuktala nacionalna svest, i kako je njegov ponos, uvređen poniženjima i zlostavljanjima nametnutim kroz vekove jevrejskom narodu, potstakao u njemu borbenost sve u cilju izjednačenja i ravnopravnosti Jevreja s ostalim narodima u čijim su sredinama živeli. Šta više, osećajući se često građaninom drugog reda, u njemu je ojačala želja da svugde izlaže i ističe osobine Jevreja koje ih čine prvorazrednim a često čak i superiornim građanima sveta. To je bila prirodna reakcija na mnoga poniženja.

Posle Prvog evropskog rata Vid je u pogledu jevrejskog naroda imao dve ideje vodilje: 1) da se ima u Palestini izgraditi ne samo jevrejska domovina, – kao što su Englezi hteli – nego jevrejska država, u koju valja, u toku decenije, da se preseli sve Jevrejstvo iz zemalja gde je ono u velikom broju; da u tome cilju treba aktivno da pripomognu svi Jevreji sveta. 2) Da Jevreji koji budu ostali u zemljama gde su ponikli moraju biti u svemu ravnopravni i uživati iste privilegije kao i ostali građani, pošto imaju i sve njihove odgovornosti i dužnosti. Ne sme se više dopustiti, po međunarodnom pravu, da Jevreji budu smatrani građanima drugoga reda, „nepoželjnim strancima“, ma da već vekovima žive u pojedinim zemljama, i ma da svojim radom u znatnoj meri doprinose njenom napretku.

To Vidovo gledište, koje je bilo opšte usvojeno na mirovnoj konferenciji u Versalju, bilo je samo u teoriji opšte primljeno. U praksi to je izgledalo sasvim drukčije. Antisemitizam, ma da prigušen, nenadno je izbijao tu i tamo, u raznim sredinama i u raznim zemljama, i demantovao je sve one zvučne parole tolerancije koje su ponavljane samo kao izrazi zvaničnih krugova i to obično samo pred međunarodnim forumima. Kada se došlo kući, kad su ti isti državnici bili „među svojim“ nisu se ni prisećali da te svoje krilate fraze o pravima manjina privedu u delo. Naprotiv, ne samo da su tolerirali različite manifestacije protiv Jevreja nego su čak često ove izvođene s njihovom saizvolom i čak zaštitom.

Vid je nastojao da te antisemitske erupcije u našoj zemlji uguši pri svakoj njihovoj pojavi, i neprestano ponavljao da se ne smeju praviti nikakve diskriminacije. U prvoj deceniji posle rata, u poletu nada i verovanja da će se sad ispraviti mnoge nepravde i izvesti bolji poredak u svetu, Vid je očekivao da će se najzad učiniti pravda i jevrejskom narodu. Nadao se da će to ići lako i brzo, i sav se bio dao na to da se u tom smislu donesu odluke. Pre svega hteo je sada, dok je gvožđe još vruće, da se odredi definitivno statut Palestine, i da se izdejstvuje u tom pogledu izjave Engleske i Lige Naroda. Ali kako su opšti Cionisti bili u tom času ne-

dovoljno energični sve iz straha da se ne naljuti Engleska, trenutak je bio propušten, i Vid je to gorko žalio. Moralo se zato raditi i dalje, bez sustajanja. Ali, u četvrtoj deceniji 20. veka stvari u Evropi pošle su strmo-glavce. S dolaskom Hitlerovim na vlast, sve je otišlo u sunovrat, pa i jevrejske nade u bolju budućnost. Sve češće su se čule osude protiv Jevrejstva, a sve ređe su zvanični krugovi ustajali da te optužbe pobijaju. Nastala je moda, a potom prava epidemija napada i strašnih kleveta protiv Jevreja. Nije se više postavljalo pitanje da ne smeju biti građani drugog reda, nego se sve glasnije govorilo da Jevrejima kao kugi nema više mesta među građanima evropskih država.

Vid je u početku mislio da to proganjanje Jevreja potiče otuda što su oni najslabiji, najnezaštićeniji, što nema nikoga na svetu ko bi ustao u njihovu odbranu. Često je dokazivao da se to zlo može suzbiti jedino stvaranjem jevrejske države. Ako u Palestini bude postojala bar majušna jevrejska država, koja bi mogla da digne glas u odbranu svojih sunarodnika pa ma gde oni živeli i ma čiji građani oni bili, – on je verovao da bi za sve Jevreje nastupili bolji dani. I zato je sve više zamaha davao Cionističkom radu, i zato je s jeseni 1938, posle Minhena, išao u London, sam po svojoj inicijativi, na konferenciju Okruglog Stola, samo da bi se od Engleske iščupao pristanak da se stvori jevrejska država. Ali, kako se u tome nije uspevalo, a kako je antisemitska hajka po nacističkim direktivama postajala u Evropi sve žešća, Vid je bio opsednut užasnim predviđanjima, i jednom prilikom, na jednoj javnoj konferenciji izjavio je: „Ja jasno vidim da pretstoje dani kada će osovina načiniti „kal-mi-hira“ (temeljno čišćenje, istrebljenje) Jevreja u Evropi.“ Taj njegov iskaz pokazao se proročanski i tačan, ma da je u ono vreme izazvao buru negodovanja među njegovim slušaocima. Na žalost, skoro konačno istrebljenje evropskih Jevreja danas je neumitna stvarnost i istina.

Vredan preziranjem i nipodaštavanjem kojima su Jevreji bili izloženi u mnogim zemljama Evrope, Vid je, kao što sam pomenula, tražio kompenzacije tome u isticanju i potenciranju jevrejskog nacionalnog osećanja. Jevreji su grešili što su u toku vekova želeli da se prilagode sredini gde ih je udes bacio, da se asimiluju, da prikriju i priguše svoja nacionalna obeležja. Naprotiv, Jevreji treba da afirmiraju svoje rasne odlike, treba da ih neguju, razvijaju i ističu, jer se oni imaju doista čime podičiti, jer u mnogim oblastima retko je naći im premca. Tvorevine jevrejskih velikana dostižu, pa čak i premašuju, postignuća velikana najkulturnijih naroda; procentualno, svakako, Jevreji se mogu podičiti najvećim brojem naučnika. Na žalost, široke jevrejske mase nisu upoznate s tim faktima. Zato treba da nastane renesansa u jevrejskom nacionalnom osećanju. Treba da se sprovodi u masama izučavanje jevrejske nacionalne prošlosti, istorije, religije i tradicije, jevrejskih običaja i odlika, jevrejskog jezika, kulture i umetnosti. Svaki Jevrejin treba u prste da zna koliki je bio

doprinos jevrejskog genija kulturi čovečanstva i to će ga ispuniti ponosom i dati mu snage da ostane veran svom narodu. Vidov jednočin „Erev Jom Kipur“ jeste njegov pokušaj da se sa scene propagiraju te njegove ideje, na čijem izvođenju je on radio celog svog života, vršeći u našoj sredini veliki uticaj i svojim javnim govorima i pisanjem, kao i raznim odlukama što je sprovodio preko beogradske jevrejske opštine i preko Saveza opština. Samo Jevreji svesni svojih vrednosti kao jedinke i kao članovi jevrejske narodnosne grupe mogu izvojevati sebi poštovanje i ugled u sredinama drugih naroda, koji su svagda spremni da jednu brojno slabu manjinu obesprave i zgaze. U mesto da se prikriva pripadništvo jevrejskoj zajednici, to valja svagda ispoljavati, ali u isti mah činiti sve da nam naše istupanje i delatnost izvojuju poštovanje i priznanje većine u čijoj sredini živimo. Svaki Jevrejin mora da se stara da bude što bolji građanin. Svako se mora takmičiti, ali ne sa svojim susedom – jer utakmica između pojedinaca obično potpiruje zavisti i mržnje, – nego se valja takmičiti sa samim sobom i sa svojim pretcima, a sve u cilju da premaši samoga sebe.

To je bio Vidov program za Jevreje koji su živeli van Palestine. Biti uzoriti građanin u državama gde se živi, ali tamo razvijati i usavršavati sve više svoje čisto rasne odlike. Tražiti podjednake „oportunities“ (prilike – A. L.) za razvoj i učestvovanje u svima oblastima državnog života, na osnovu besprekornog vršenja svojih građanskih dužnosti, ali istovremeno nalaziti u sebi snage da se aktivno pomaže stvaranju jevrejske države za idealiste koji žele da žive u postojbini svojih predaka i za proganjane, kojih će, izgleda, svagda biti. Sam Vid, svojim životom i delatnošću, davao je najubedljiviji primer kako se može biti uzoriti Jevrejin a u isti mah uzorit Jugosloven.

Ali, što god smo više odmicali u četvrtu deceniju XX veka, položaj Jevreja u Evropi pogoršavao se sve više. Zlostavljanja i nasilje nad Jevrejima što su Nacisti sprovodili u Nemačkoj, primani su po ostalim državama mirno, bez osude, bez revolta, možda čak po negde s odobravanjem. Stara ekonomska zavist i mržnja prema različitim a ponekad i superiornijima, kao i verska netolerancija bile su samo zapretene, a ne ugušene. I mi smo s bolom gledali kako se i u našoj zemlji, uvek vanredno liberalnoj i tolerantnoj, otrov antisemitizma seje na sve strane. Naročito za vreme vlade Milana Stojadinovića i Antona Korošeca ne samo da su se antisemitske manifestacije tolerirale, nego su se planski potpirivale i organizovale. Očito po uputstvima iz nemačkog poslanstva i Saobraćajnog biroa, priličan broj listova zauzima jasan antisemitski stav. I dok je Vid u trećoj deceniji XX veka bio ideolog jevrejskih stremljenja za potpunom ravnopravnošću, on u četvrtoj deceniji, uviđajući da je Jevrejstvu objavljena borba na život i smrt, zalaže sve svoje snage u toj borbi za

opstanak. Njegova delatnost pretrpela je krupne modifikacije: od maksimalnog programa što je on želeo da realizuje, on je sad prinuđen da traži minimalan program: pravo da egzistiramo.

Taj preobražaj, ta tužna dekadencija, upravo slom njegovih težnji, silno su ga tištali. Kad god se o tome povelja reč, on bi kao ranjena zver kriknuo, jauknuo, besneo. I kako su muke i stradanja jevrejskog naroda u Evropi bili iz dana u dan sve gori, on je sve češće imao te časove i periode očajanja. Poslednjih godina to je upravo bilo njegovo stalno raspoloženje, koje ga je razdiralo i najzad uništilo. Retko, vrlo retko se mogao otkinuti od tog bolnog duševnog stanja, i preneti se u prijatnije i ružičastije misli.

Prešavši u Ameriku, Vid je postupno počeo da menja svoje mišljenje o budućnosti Jevreja u svetu. Posmatrajući, upravo studirajući, strukturu stanovništva u S.A.D. i videći kako se u ovoj zemlji brzo vrši proces prilagođavanja novih useljenika američkoj sredini, kako čuveni američki *melting-pot* (lonac za pretapanje – A. L.) nepogrešno funkcioniše u toku prve generacije rođene u Novom Svetu, Vid je počeo lagano da posmatra problem Jevrejstva sa sasvim druge tačke gledišta. Često u našim dugim razgovorima on mi je saopštavao te svoje misli još u nedovoljno uobličenoj fazi, ali koje su postajale njegova sve češća preokupacija. Potrudicu se da ih reprodukujem sasvim tačno. Dakle, već 2000 godina Jevreji se potucaju i zlopate po svetu. Zašto? Zato što nastoje da u tuđim sredinama održe i očuvaju svoju individualnost. Ali, stara je istina da većina ne trpi manjinu koja se od nje razlikuje. Samo ako se ta manjina asimiluje, ako je većina apsorbuje, te se više ne oseća različitom, onda su obe strane zadovoljne i mirne. Najbolji dokaz za to su pokršteni Jevreji koji su u vremenima pre Hitlera bili već u drugoj generaciji punopravni građani raznih zemalja. Međutim, Jevreji su jedan osobiti narod, svakako „izabrani“ narod. Izvesne osobine svojstvene su njima u mnogo jačoj meri nego li drugim narodima. Njihovi izuzetni duhovni kvaliteti, spiritualnost, idealizam, entuzijazam za postignuće raznih duhovnih vrednosti, njihovo jako razvijeno osećanje socijalne pravde, stalna gotovost da se bore za pravo i jednakost rečju, za humanost, – sve ih to doista čini jednim osobitim specimenom ljudskog roda. Bila bi svakako ogromna šteta kad bi se taj narod izgubio, kad bi iščezao s lica zemlje, ili kad bi se pretopio u druge narode, kao što je to, recimo, bio slučaj s Avarima, Vandalima, i dr. Ma da bi narodi koji bi apsorbovali u sebe Jevreje bili na taj način znatno obogaćeni, kao što je to u istoriji već bio slučaj u nizu vekova sa masama pokrštenih Jevreja, – ipak bi za čovečanstvo bio ogromni gubitak da se njihove rasne odlike rastoče, pa da se u tom rastvoru izgube. U tom slučaju, nivo inteligencije i morala u čovečanstvu svakako bi se spustio. Toga radi, jevrejski narod kao takav jeste jedna istorijska nužnost.

Ali, istorija je pokazala da jedan narod koji hoće da u sredini većih nacionalnih zajednica održi svoje nacionalne odlike, – da on mora biti neprestano vredan, ponižavan, mučen. Istorija je takođe pokazala da su redovno – posle kraćih perioda liberalizma i tolerancije – nastupali periodi proganjanja i uništavanja za Jevreje. Počev od masovnih ubijanja za vreme Rimljana, pa preko španske inkvizicije i pogroma u Poljskoj, sve do Hitlerovog „novog reda“. Jevreji se ne mogu nadati da će u slučaju pobede demokratije u Drugom svetskom ratu, da će njima Čerčilova-Ruzveltova Atlantska povelja osigurati bolju budućnost. Možda će preostalim brodomnicima evropske pogibije biti obezbeđena neka decenija ili neki vek olakšanja i veće pravde, – ma da je veliko pitanje kako će mladi naraštaji, napojeni planski ogorčenom mržnjom i antisemitizmom, zaboraviti svoj prezriv i neprijateljski stav prema Jevrejima, – ali istorija se ponavlja. Doći će u neodređenoj budućnosti nova španska inkvizicija, nov Hitlerizam.

Pa šta da se radi? Zar da nova pokolenja utroše opet svoje snage u borbi za ravnopravnost, kao što je to činio Doktor Albala i tolike legije jevrejskih idealista, pa da se jednoga dana opet vidi kako se zgrada izgrađivana s toliko zanosa i požrtvovanja ponovo ruši? Šta da se radi?

I u Vidu se poslednjih meseci njegova života sve više kristalisala misao koju je želeo da izrazi i pismeno, pa da je štampa u posebnoj knjizi pod imenom „Budućnost jevrejskog naroda.“ Spremao se čak da te svoje misli izloži u obliku jednog memoranduma, pa da ga pošlje jevrejskim organizacijama, da bi o njemu diskutovale i eventualno ga usvojile kao bazu za zahteve Jevrejstva na pretstojećoj mirovnoj konferenciji. Neke od tih misli on je već bio stavio na hartiju, i ja sam te beleške sačuvala.

Dakle, Vid je predviđao tri mogućnosti za rešenje jevrejskog pitanja u Evropi. (Jelena Albala dopisala: „moj naivni Otac“ – A. L.)

1) Unija Sovjetskih Socijalističkih Republika. U celoj Evropi treba da zavлада komunistički režim, jer samo on može da ujedini ljude apelujući na njihove supernacionalne težnje i odluke. Bez obzira na to što je komunizam najpravičnije i najhumanije rešenje svih socijalnih problema, on je na delu pokazao da ne pravi nikakve etničke niti nacionalne diskriminacije, niti da trpi raspirivanje nacionalnih podvojenosti i razmirica. Da danas samo u Rusiji pravljenje razlike između pripadnika raznih vera ili raznih nacionalnosti ne samo što se ne tolerira, nego se i strogo kažnjava. Prema tome, Rusija je našla najbolji, najpravičniji i najhumaniji poredak, i stoga valja želeći da se taj poredak rasprostire po celoj Evropi.

2) Ako se, pak, posle zaključenja mira, zadrži u Evropi takozvani demokratski poredak, onda će, s malim izmenama, uskrsnuti isti problemi kao posle Prvog svetskog rata, samo, što se tiče Jevreja, oni će biti rešavani u atmosferi za njih mnogo nepovoljnijoj. U tom slučaju, stvaranje jevrejske države u Palestini postaje imperativ više no ikad. Ako Jevreji žele

da žive normalnim životom, kao ostali narodi u demokratskoj Evropi, oni svi valja da odu u Palestinu, kojoj se radi toga ima pridodati Transjordanija. Samo tamo, na svom tlu, oni će dati punu meru svojih sposobnosti i samo tamo oni i njihovi potomci izgrađivaće sami svoju sudbinu. Treba čak međunarodnim ugovorima predvideti prinudno iseljavanje Jevreja u Palestinu – Amerika i Australija se naravno isključuju – i to postupno, u tačno proračunatim kvotama, ali tako da kroz izvestan otsek vremena u drugim državama ostane samo neznatan procenat Jevreja, ponajviše 0,10% od celokupnog stanovništva, kao što je od prilike procenat pripadnika drugih naroda. Tom prinudnom iseljavanju valja pristupiti iz razloga što su Jevreji nepopravivo zaboravni i lakoverni, te će pomisliti čim se ovaj rat završi, da su i njihove muke okončane za sva vremena. Međutim, ako se posmatra iz perspektive istorijske nužnosti i iskustava, može se već iza prvog ugla smotriti kako se ponavlja i priprema nova Golgota za Jevreje u izgnanstvu. Tek kada Jevreji budu živeli na svom nacionalnom tlu, u svojoj nacionalnoj zajednici, u svojoj državi, tek tada će za njih nastati normalan život. Možda će oni na tom tlu dočekati nepredviđeni uspon i procvat, možda će biti izloženi raznim teškoćama i ratovima, kao, uostalom, i svaki drugi narod u toku svoje istorije na svom narodnom tlu. Ali, mirovna konferencija mora najzad da Jevrejima stvori mogućnost normalnog života u zemlji njihovih predaka, pa makar i *mimo* njihovih želja i zahteva, ili čak i *protiv* njihovih želja i zahteva. Dakle, svi Jevreji u Palestinu! (Dopisano: „opet naivno“ – A. L.)

3) Jasno je da Jevreji neće jednodušno primiti ovo rešenje. Sećanje na prijatan život u skoroj prošlosti narušavano u izvesnim zemljama i sredinama samo podnošljivim manifestacijama anti-semitizma; dalje uspomene na dragu zemlju i podneblje gde se prvi put sunce ugledalo i gde su se generacije predaka živile i ostavljale svoje kosti u grobljima, – sve će to uticati na brodolomnike iz Drugog svetskog rata te neće želeti da se upute u neznanu zemlju, u Palestinu. U tom slučaju, Vid je predviđao drastične mere. Ako se Jevreji odupru da se vrate u Palestinu, imaju se odmah pokrstiti. Jest, ma kako to bogohulno izgledalo kao predlog jednog stoprocentnog Jevrejina, – svi Jevreji koji i dalje žele da žive van granica jevrejske države i da budu državljani takozvanih demokratskih država, – moraju se pokrstiti. Na taj način jedino prekinuće se već jedanput taj lanac patnji i poniženja što vuku generacije jevrejskog naroda potučajući se po tuđini posle razorenja Jerusalimskog hrama. Na taj način jedino oni će postati, mimo svoje želje, građani prvog reda, identifikujući se u svemu sa svojom okolinom. Ne sme se ni u kom slučaju više eksperimentisati sa tako-zvanom tolerancijom i demokratizmom pojedinih naroda. I suviše skupo plaćeno je ovo iskustvo.

Ovaj drastičan propis, koji je Vid nosio u glavi poslednjih meseci svoga života, inspirisan je njegovim očajanjem i bolom pred prizorom užasa i stradanja kojima je bio izložen njegov narod. Samo se time može objasniti ovakav Vidov predlog. To je doista bio predlog jednog očajnika, jednog beznadežnog ranjenika. Verovatno, da je Vid ostao u životu, da bi se njegovo-duševno stanje promenilo, pa bi možda i on modifikovao svoje gledište. Ko zna upravo kakva bi bila njegova duhovna evolucija! Ta njegova raspoloženja i shvatanja bila su svagda u najtešnjem skladu sa razvojem savremenih događaja. Ipak, da bih verno reprodukovala svaku Vidovu misao, ja ih izlažem ovde, ma da bi je možda i on sam korigovao. Tek, to je bila poslednja faza njegovih misli o sudbini jevrejskog naroda. To je upravo bila njegova zavetna misao.

*

Nekoliko reči i o stavu Vidovom prema religiji.

Vid je očito bio vrlo racionalna, logična priroda, bez trunke misti-cizma i bez urođene mogućnosti da veruje u čudesa. On je verovao samo u ono što se moglo održati pred ispitivanjem i kritikom njegova razuma. Ma da je bio duboke osećajnosti i nežnosti, on je istovremeno imao oštar smisao realnosti. Usled toga, on nije nikad smatrao za dovoljno ozbiljne i opravdane izraze i manifestacije religioznog zanosa i misticizma. Kad bi slučajno bio stavljen pred njih, on bi za sve to imao blagi i tolerantan smešak, koji je očito prikrivao ironiju. Ipak, on nije nikad istupao protiv religioznih ispoljavanja osećaja, ostavljajući svakome slobodu da misli i oseća kako sam za dobro nađe. I prema meni, koja sam svagda smatrala hramove svih veroispovesti kao mesta u kojima sam se osećala vanredno prijatno otkidajući se od svega zemaljskoga, te sam u svakoj prilici svračala u njih, – bio je vrlo trpeljiv, puštajući me da se zadržim u hramu koliko želim, dok me je on strpljivo čekao na ulici. Ali sam retko kad da je ušao i on u hram.

Pri svom tom, za Mojsijevu religiju on je imao duboko poštovanje. On je nju smatrao kao izraz nacionalne duše jevrejskog naroda, kao najvišu duhovnu tvorevinu njegovog smisla i stremljenja ka onome što je uzvišeno i moralno. Prva monoteistička religija koja se pojavila (dopisano: „posle jedne u Egiptu“ – A. L.) u čovečanstvu-judaizam, kao i docnijeg datuma Hrišćanstvo, bile su tekovine jednog vanrednog umnog i za apstrakcije kristalisanog uma. Iako Vid nije mnogo ulazio u ta učenja, on ih je znao u osnovnim i glavnim potezima, živio je po njima, i dičio se njima. Za njega su cela Biblija i Talmud, kao i sva religiozna učenja, ceremonije i običaji bili samo jedan deo Judaizma koje je on poštovao, kao i ostale manifestacije jevrejskog duha: moral, filozofiju, umetnost.

Mojsijeva religija, nalazeći se u središtu života jevrejskog naroda, najviše je doprinela da se taj narod održi sve do danas kroz vekove patnja. I zato treba striktno poštovati i održavati propise njenog učenja, jer su ovi istovremeno elementi jevrejske tradicije. A ta tradicija bila je puna smisla i grandioznosti, i bila je kroz vekove kadra da u pokoljenjima održi vitalnost i snagu da žive na jednoj bezdušnoj vetrometini, kao i da ih vezuje međusobno solidarnošću i svešću da su oni izabrani narod. I zato je Vid želeo da se jevrejska religija, kao jedan od elemenata jevrejske tradicije, što potpunije održava. (Dopisano: „Ezev Jom Kipur“ – A. L.)

Ja koja sam duboko religiozna ali ni malo bigotna, koja imam prezriv smešak za profesionalne bogomoljce iz svešteničkih redova ili van njih i koja ne polažem ništa na sav verski ceremonijal, Vidu za ljubav načinila sam izvesne koncesije. Da bih mu učinila radost, zavela sam paljenje sveća u petak uveče, što smo održavali pobožno i u Americi, i što ću, Vidu u spomen, održavati dok sam živa... Pored toga o većim praznicima trudila sam se da stvorim malo religiozne atmosfere u kući, koja bi po meni bila bez ikakvog specijalnog religioznog obeležja. A svaki običaj i obred kao posvedočenje pripadnosti i naše kuće jevrejskom kolektivu, – radovali su ga neizmerno.

Čini mi se da se ne varam ako tvrdim da je Vid polagao na održavanje običaja više stoga što se time odavalo poštovanje jednoj svetloj nacionalnoj tradiciji, nego što je to činio iz prave pobožnosti. Kod njega su vera i nacionalnost bile upravo jedan nerazlučan pojam, i klanjanje na jednom od tih dvaju oltara, bilo je upravo bogoslužjenje jednoj deljivoj ideji: jevrejskoj nacionalnoj ideji. Samo tako se daje objasniti njegovo redovno posećivanje sinagoge svakog petka uveče, naročito od vremena kada je počeo vršiti potpretsedničke i pretsedničke funkcije u beogradskoj sefardskoj jevrejskoj opštini. Često sam izražavala svoje čuđenje gledajući ga kako petkom, odbacuje sve druge obaveze i odlazi u hram. Zar mu je doista potrebno da sveštenici posreduju između njega i Boga, ako već ima potrebu za posećivanjem hrama. „Ništa ti ne shvataš, Mila“, odgovarao bi mi on. „Potrebno je da bar jednom u nedelji, petkom uveče, narod oseti da je na okupu, u jednoj zajednici, da se oseti udružen, i usled toga jak. U tom trenutku ja neću da nedostajem svome narodu, ja hoću s njima da delim to osećanje. Ali, uveravam te, ja idem u hram mnogo više zbog njih nego li zbog sebe.“

Kao većinom u njegovu životu, njegovi postupci su bili rukovođeni željama i potrebama drugih, a ne njegovim ličnim pobudama.

Međutim, ono što mi nije, u svojoj skromnosti, hteo da prizna bilo je ovo: naša zajednica u Beogradu imala je beskrajnu veru u njega i osećala se pouzdanijom kad je on bio u njenoj sredini, uvereni da će ih on najbolje voditi i braniti. On, pak, znao je tačno kako im je potreban, i stoga

je bio među njima u svakoj prilici, da se „njegov narod“ ne bi osetio napuštenim. – Time se objašnjava i fakt što je odlazio na pogreb svih članova jevrejske opštine, pa i najubogijih siromaha. Ucveljena porodica, u trenucima najteže žalosti, osetiće zračak utehe kad ih njihov predsednik ne napušta. To je njegova verska, religiozna, rečju, jevrejska nacionalna dužnost.

Eto, tako široko i raznostrano shvatao je moj Vid svoje jevrejske dužnosti i odgovornosti, počev od onih najviših koje su bile skopčane s njegovom ulogom pretstavnik i vođe jevrejske manjine u našoj zemlji, pa do onih skromnih; ukazivanje potpore i utehe ucveljenim porodicama njegovih opštinarara. Stotine i stotine drugih varijanata njegovih zalaganja bilo za celu jevrejsku zajednicu ili za pojedince samo bi pojačala možda utisak koji sam želela podvući, a to je: da se Vid svom dušom davao svome narodu, i da je izgoreo za njega.

*

Iz sveg ovog izlaganja se vidi da je Vid u svojoj delatnosti jako naglašavao nacionalne tonove. Ali, kada se ima u vidu da je on živeo i radio u razdoblju kada su nacionalna osećanja bila planski raspirivana, kada su se ona smatrala kao suština, smisao i kulminacija dostojanstva jednog čoveka, onda je razumljivo što je i on, zahvaćen opštim talasom, prigrlio to osećanje čvrsto, žarko, kao što je samo on umeo. Usred borbe koje su se vodila na svima stranama, on nije mogao ostati nezainteresovan i ravnodušni posmatrač. Prirodno je što je i on stupio na borbenu arenu, i prirodno je što se hteo pokazati kao valjani borac. Borac za svoju narodnost.

Ali, iz ovoga ne treba zaključiti da je Vid bio zahvaćen hipertrofijom nacionalizma – šovinizmom. Da je on živeo u zemlji gde se nacionalne diskriminacije ugušuju kao što je Sovjetska Rusija ili da je živeo u dobu kakvo će verovatno nastati posle ovog Drugog svetskog rata, kada će se izgleda težiti da se naglašuju samo supernacionalne odlike, jer samo one mogu ljude da spajaju, – verovatno da bi Vid bio jedan od najvatrenijih pobornika takvih nastojanja. Ali u okolnostima kada je svaka gramzivost i svaka zavist mogla biti najpogodnije prurušena plaštom anti-semitizma, prirodno je da se Vid osetio teško vređan, i da se osetio pobuđen da ustane u odbranu svoga naroda. Polazeći od tih pobuda, razvila se postupno cela njegova teorija o što žilavijem afirmiranju svoga nacionalnog duha. Polazeći od tih pobuda, proistekla je cela njegova životna delatnost.

Doista, posmatrana retrospektivno, ta njegova delatnost mnogo više naliči na borbu za većom pravdom, za jednakošću, i slobodom nego što je to bilo šovinističko isticanje svojih rasnih odlika. To je upravo bio krik poniženog čoveka, koji se oseća u svemu superioran, a koji je već usled

svoga rođenja i još dalje, usled svoga porekla osuđen da bude potisnut u pozadinu, u niže društvene redove, kome su već u napred dodeljene samo najniže državne funkcije. Ma kakve duhovne i moralne kvalitete da imaš, ma kako velike zasluge u državi da stekneš, – time što nisi iste krvi kao većina, osuđen si na inferiornost. To je bilo pravilo u tako-zvanoj demokratskoj Evropi za vreme celog života Vidova. I stoga, Vid kao jevrejski nacionalni borac bio je u stvari borac za pravdu.

Da je Vid bio ponikao u jednoj od demokratskih država kao član dominantne narodnosne grupe, on bi, sa svojim urođenim osećanjem pravde i sa svojom borbenošću, svakako bio vatreni socijalistički borac koji bi se borio za klasnu pravdu širokih radnih masa. Ali ovako, pritisnut teretom jevrejskog porekla, on je postao neustrašivi jevrejski nacionalni borac. Nažalost borac koji posle jedne divovske i požrtvovane borbe nije sagledao ni najslabijeg zračka pobede. Pao je u toj borbi ogorčen i otrovan*, i posle celog jednog života neumornog rada, sklopio je oči u najmračnijoj fazi u istoriji svoga naroda. Ali, niko mu ne može poreći da je bio valjani borac.

Kad se budu pominjala imena najboljih boraca za oslobođenje jevrejskog naroda, pomenuće se i ime Doktora Davida Albale.

---

* Zbog upotrebe ove reči u više prilika bilo je mišljenja da je Paulina Albala tvrdila kako je dr David Albala bio otrovan, tj. da ga je neko otrovao, što nije tačno – A. L.

Prilog

Dr David Albala poslao je iz SAD za Pesah 1940. godine (15. nisana 5700. godine, odn. 23. aprila 1940. godine) sledeće pismo Jevrejskoj sefardskoj opštini Beograd, čiji je bio predsednik.

Draga Braćo i drage sestre,

Sprečen dužnošću prema Otadžbini, ja ove godine neću moći da osetim tu radost da naš veliki praznik PESAH provedem među vama.

Da li je potrebno da vam kažem, koliko sam kao pretsednik opštine, čime se ponosim, stalno u duhu sa svima vama, članovima naše nada sve drage opštinske zajednice?

Koliko su moje misli upravljene kako na moje vredne saradnike, koji s retkim požrtvovanjem nastavljaju vođenje poverenih im opštinskih poslova, tako i na svakog od vas pojedinačno, na dečicu i na odrasle, na omladinu i na stare, na obolele i na iznemogle, na sve vas koji nosite u svojim srcima nepokolebljivu ljubav prema svojoj opštini, prema svojoj svetovj veri i prema večnim idealima svojih praotaca?

Prema svima vama koji se svakodnevno pod mučnim prilikama borite za svoj nasušni hleb, za krov nad svojom glavom, za održanje najskromnije porodične sreće, za budućnost svoje dece?

Molim vas da mi dopustite, da skrenem vašu pažnju na sledeća tri momenta.

Ostanite svesni Jevreji i ponosite se svojim jevrejstvom. Svakad i na svakom mestu. Kao Jevreji ne uobražavamo da smo bolji, ali duboko smo uvereni da nismo ni gori no ostali narodi sveta, i da naporedo sa njima imamo jednako božansko pravo da se napajamo i osvežavamo sunčanim zracima, da se divimo nebeskim i zemaljskim lepotama i da u slozi sa svima bićima ovoga sveta učestvujemo u jednakj meri u izgradnji jednog boljeg sveta, u kom će svako biti zaogrnut plaštom večite pravde i zapojen duhom večite ljubavi.

Kao Jevreji stvorili smo tradicije i kulturne vrednosti koje su kroz tisuć godina osvetljavale i još danas osvetljavaju beskrajni put jednom velikom delu čovečanstva i kao Jevreji imamo nameru da stvorimo nove tradicije, koje će biti dostojne naše slavne prošlosti i duhovne čistote naših današnjih težnji.

A kao narod, mi, Jevreji, iako danas stavljeni na najveće telesne i duševne muke, snagom svoje nesalomljive volje izoraćemo svojim rukama celu Palestinu unakrst, i upijajući u sebe iz njenih dubokih brazda duhovno blago naših velikana i naših proroka izgradićemo jedan novi Erec Jisrael za sebe, a kroz sebe i za ceo svet.

Samo jedna, ali topla reč o našoj velikoj ljubavi prema našoj Otadžbini. Ova je ljubav u nama tako jako ukorenjena, da nema potrebe da je uvek iznova propovedamo. Ali, živeći u izvanrednim vremenima, kada se pokušava da pojmovi *moral* i *sila* izmene svoja značenja, i kada bez malo nijedna država na svetu nije ostala pošteđena izvesnih poremećaja, prouzrokovanih ratnim zapletima u svetu, neophodno je potrebno da i mi, jugoslovenski Jevreji, javno i u svakoj prilici, i rečima i delom, pokažemo svoju veliku ljubav prema svojoj domovini.

Ona je naša zajednička mati i naša zaštitnica. Ona je zatočnik naše sreće i naše slobode. Ona nas poučava svemu što je plemenito i što je dobro. Ona nas vodi boljoj budućnosti.

Mi smo svoju sudbinu sa punim poverenjem povezali za sudbinu Jugoslovenskog naroda i, čvrsto ujedinjeni, založićemo se svim svojim silama da zajedničku Otadžbinu sačuvamo i unapredimo.

I najzad, ne dopustimo da sumnja, potištenost i malodušnost ikad ovladaju nama. Bure i vihori su u istoriji naroda često uzvitlali duhove i izranjavali tela, ali bi oni isto tako brzo nestajali kao što su i nastajali, da bi s nova započeli dugi periodi mirnog razvića i bratskog sporazumevanja među ljudima i među narodima.

Recenzija

Paulina Lebl-Albala, Biografija dr Davida Albale

Paulina Lebl-Albala (1891–1967) pripadala je, između dva svetska rata, beogradskom intelektualnom krugu. Književni teoretičar i istoričar, bavila se i prevodilaštvom. Njenu bibliografiju čine 144 originalna rada, 24 prevoda i 10 dovršenih i neobjavljenih radova, među kojima i rukopis njene disertacije o Ljubomiru P. Nenadoviću, koji su propali u Beogradu za vreme Drugog svetskog rata.

U SAD, gde je boravila od 1940. godine, Paulina Lebl-Albala je napisala, verovatno 1945. godine, svoja sećanja *Tako je nekad bilo*. U izdanju Aleksandra Lebla, njenog daljeg rođaka, ova su sećanja objavljena u Beogradu 2005. godine.

Veoma bogat izvor o Srbiji na razmeđu 19. i 20. veka, a naročito o pripremi omladine kroz nacionalno vaspitanje za ratove koji će uslediti na početku 20. veka, kao i o formiranju intelektualne elite na Beogradskom univerzitetu (Srpski seminar, pregalaštvo i uticaj Jovana Skerlića, Bogdana i Pavla Popovića), sećanja Pauline Lebl-Albala privukla su pažnju naučne i šire javnosti Beograda i njihov više nego skroman tiraž od 200 primeraka brzo je nestao. Ali, njihovo objavljivanje je obelodanilo podatak o postojanju još jednog rukopisa Pauline Lebl Albala.

Sećanja, u stvari autobiografija Pauline Lebl-Albala, zaustavljaju se na 1920. godini kada se ona udala za Davida Albalu (1886–1942). U SAD Leblova je napisala biografiju svoga supruga, čiji je rukopis posle smrti njihove kćeri Jele (2003. godine) upućen Jevrejskom istorijskom muzeju, sa ovlašćenjem da ga on i objavi.

Prirodno je bilo da je Paulina Lebl-Albala, kroz biografiju svoga supruga, ispričala preostali deo vlastite autobiografije. Delili su isto vreme, a njihov zajednički život podjednako su obeležavali krupni događaj: kriza novostvorene jugoslovenske države – razočarenje; uspon nacizma i dolazak Hitlera na vlast – zebnja i strah; antisemitizam i u Srbiji – slom iluzija o tolerantnosti; Drugi svetski rat – opšta i lična katastrofa. Ali, Paulina Lebl-Albala povukla se u drugi plan. Njena su svedočanstva posredna, bez uporišta u dokumentima: neke su sami uništili, neki su nestali u Beogradu za vreme rata. Leblova je bila posvećena struci, ali je iz neposredne blizine pratila veoma intenzivan, ona će reći fanatičan, rad svoga supruga. Nije uvek lako razlikovati šta je čija ideja, interpretacija, ocena i reakcija.

U biografiju dr Davida Albale iz pera Pauline Lebl-Albala oseća se trag koji je život u istorijski izmenjenim okolnostima ostavio na nju. U autobiografiji, to je siromašna, ali darovita devojka, silno ambiciozna, koja uspeva da prodre u krug intelektualne elite. Njeni su učitelji i prijatelji Jovan Skerlić, Isidora Sekulić, Božidar Knežević, Ksenija Atanasijević. U biografiji dr Davida Albale, ona je u drugom ambijentu, a posle smrti supruga i potpuno usamljena. I njen stil je bez živosti i lepote. Već ta potreba upoređivanja je jedan od razloga da se njen rukopis biografije dr Davida Albale objavi. Ali, nije jedini.

Rukopis ima dva nivoa: privatni i javni. Prateći dr Albalu od rođenja – jedno od sedmoro dece veoma siromašnih roditelja koji rano umiru, preko školovanja u Beogradu i studija medicine u Beču, učešća u ratovima, lekara u Vrnjačkoj Banji, javnog radnika u političkom životu Srbije i Jugoslavije, jednog od stubova jevrejske zajednice (potpredsednik i predsednik sefardske jevrejske opštine u Beogradu), – Paulina Lebl-Albala je ispisala istoriju jednog pripadnika građanstva koje se u Srbiji formira između dva svetska rata.

Dr David Albala je posebno zanimljiv kao čovek „dvostruke lojalnosti“. Vaspitavan u školi kao jedan od izvršilaca „zavetne narodne misli“ (maturski rad „Pred Čele kulom“, koji je oduševio profesora Ristu Oda- vića), dr Albala je svog jevrejskog nacionalnog osećanja postao svestan tek na studijama u Beču. Međutim, Prvi balkanski rat prekida njegovu karijeru pomorskog lekara, i on se vraća u Srbiju. Za vojničku hrabrost i lekarsku požrtvovanost ne dobija priznanja. To se objašnjavalo sticajem okolnosti. Ali, za Leblovu, kao i za Albalu, ta činjenica kao jedna u nizu istovetnih nije bila slučajnost već dokaz da sredina nije priznavala njihovu drugost. Sa tog stanovišta čitani, mnogi delovi biografije sadrže manje ili više prikrivenu ironiju. Tako Leblova piše, da bi dr Albala, da nije otišao u Beč, „svakako postao jedan od odličnih predstavnika 'Srba Mojsijeve vere' kao i mnogi intelektualci pre Prvog svetskog rata. Jer naša beogradska sredina, svojom divnom toplinom i tolerancijom, nije pravila razlike između pripadnika raznih vera, i svakako bi i Vidu (Davidu – L. P.), kao i svima nama drugima, uspavala osećanje uvređenog, poniženog nacionalnog ponosa, koje je buktalo kod Jevreja nastanjenih u drugim, manje tolerantnim sredinama“.

Biografija dr Davida Albale je važan prilog istoriji jevrejstva u Srbiji i u višenacionalnoj Jugoslaviji. On je bio organizator velikog i raznovrsnog rada u jevrejskoj zajednici. Zbog svog širokog obrazovanja, dobrih veza i ugleda, dr Albala je vršio razne misije važne za Srbiju i Jugoslaviju. Sa Krfa, na koji je stigao prešavši Albaniju, Nikola Pašić ga je poslao u SAD (1917). Posle podrške koju je dao rezoluciji lorda Balfura (2. novembra 1917) o pravu Jevreja na nacionalni dom u Palestini, on je „jednim pote-

zom“ pridobio simpatije američkih Jevreja za Srbiju, koja je za njih bila dotle nepoznata zemlja.

Po izboru Nikole Pašića, dr Albala je „kao posmatrač“ učestvovao na Mirovnoj konferenciji u Parizu. Blizak Radikalnoj stranci, on se od nje definitivno udaljio zbog duha koterijaštva koji je u njoj vladao, „korupcije i mraka“ njenih prvaka.

Dr David Albala bio je organizator cionističkog pokreta u Jugoslaviji, a 1935. godine je i posetio Palestinu. Bio je fanatičan zagovornik prava Jevreja na nacionalnu državu. Od Jevreja koji pravo na život u vlastitoj nacionalnoj državi ne iskoriste zahtevao je lojalnost prema zemlji u kojoj se odluče da borave.

Vrlo rano je osetio opasnost od nacizma i naslutio je da će uslediti generalno čišćenje Jevreja. Konstatovao je i pojave antisemitizma u Srbiji, naročito za vreme Milana Stojadinovića i Antona Korošca.

Paulina Lebl-Albala piše da ih je naročito onespokojavala prilična ravnodušnost sredine: „U našem parlamentu – ako je on postojao – nije se čula ni jedna slovesna reč. U listovima i časopisima moglo se pročitati samo neke daleke aluzije na opasnosti što nam predstoje. Na skupovima svih udruženja sedeo je policijski agent i beležio svaku izgovorenu reč. U našoj zemlji bilo je nemoguće bilo šta preduzeti. Uticaj Nemačke bio je već svemoćan“. Posle sporazuma Ribentrop – Molotov i levičarska omladina postala je pomirljivija prema Nemačkoj.

Ravnodušnost sredine podjednako bolno su osećali i Paulina i David Albala. I da su na to bili spremni, svoju drugost nisu više mogli potisnuti. Za Davida Albalu, koji je, kako Leblova tvrdi, u sporazumu sa knezom Pavlom, u SAD otišao u decembru 1939. godine, jedini svetao trenutak do smrti bio je 27. mart 1941. godine u Beogradu.

Lojalan Srbiji i Jugoslaviji, dr David Albala nikada nije pristao na asimilaciju Jevreja, i do kraja je ostao „beskompromisni nacionalni Jevrejin“. Kroz celu biografiju provejava osećanje Leblove, koje je sigurno bilo i njegovo, da mu ta lojalnost nije u dovoljnoj meri priznata.

Leblova je u oceni svoga supruga mogla biti pristrasna. Ali je, nema sumnje, tek uz njega, postala svesna i sopstvene drugosti. Njena autobiografija i biografija njenog supruga iz njenog pera, osim toga što su važna svedočanstva o srpskom društvu u prvoj polovini 20. veka, zanimljiva su i u psihološkom smislu. Posvećena kulturi u kojoj je uspela, Leblova je bila sklonija potiskivanju sopstvene drugosti. Dr David Albala je bio lojalan državi u kojoj se rodio, za koju se borio i radio, ali ne po cenu svoje drugosti.

Beograd, juna 2007.

Dr Latinka Perović

Registar imena*

A

ADAMIĆ, Luj 112
ADLER, Cyrus 90, 123
ALBALA, Isak 8
ALBALA, Jelena (Jela, Jelica) 16, 17, 22,
37, 40, 41, 42, 43, 47, 49, 50, 55, 57, 59,
60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 70, 71, 103,
108, 119, 133, 136, 146, 153
ALBALA, Paulina, rod. Lebl 64, 71, 107,
151, 153, 154, 155
ALBALA, Sofija (pomajka) 8, 12, 13
ALKALAJ, Solomon 133
ALTMAN, doktor 10
ANTIĆ, Milan 100, 101
ARMSTRONG, Hamilton Fish 113
ATANACKOVIĆ, Milena 115
ATANASIJEVIĆ, Ksenija 154

B

BALDWIN (Boldvin), Hans 113
BALFOUR (Balfur), Arthur 86, 87, 154
BARTULOVIĆ, vlasnik „Javnosti“ 102
BLOOM (Blum), Sol 110, 113
BOBIĆ, Miloš 95
BORODIN, Alexander 48
BRANDEIS 90, 123
BULI, Bencion 8
BUTLER (Batler), britanski ministar 114

C

CHARTIER-ALAIN (Šartije-Alen), Emile
29
CHAMBERLAIN (Čemberlen) 103
CHURCHILL (Čerčil), Winston 116, 146
COHEN (Koen), Benjamin 113
CVIJIĆ, Jovan 29

Č

ČAJKOVSKI, Petar Iljič 48
ČELEBONOVIĆ, Jakov 132

Ć

ĆUKOVIĆ, komunista 117

D

DEMAJO, Šemaja 133
DUBNOW, Simon 128
DURANT 50

E

EARLY (Erli), Stephen 113

F

FOTIĆ, Konstantin 18, 111, 112, 113, 114
FRANKFURTER, Felix 113
FRANJA JOSIF 9

G

GABAJ, Aron 73
GABAJ, Bukas – Seja, rod. Kovu 7, 73
GAN, kineski ataše 78
GAVRILOVIĆ, Oskar 122, 123
GEDALYA, književnik 104
GOLDMAN, Nahum 140
GRAETZ (Grec), Heinrich 50, 128

H

HANIBAL 140
HEINE (Hajne), Heinrich 119
HERZL (Hercl), Theodor 50, 121, 135
HITLER, Adolf 18, 31, 50, 62, 72, 98, 99,
102, 103, 104, 106, 107, 108, 112, 114,
115, 116, 118, 134, 138, 139, 140, 143,
145, 146, 153

I

ICKES (Ajks), J. 113

J

JELIĆ, poručnik 64
JOSIF, biblijska ličnost 71

K

KAJON, Vita 10
KARADORĐEVIĆ, Aleksandar 96, 97, 106,
128, 135, 137, 138
KARADORĐEVIĆ, Marija 97, 138
KARADORĐEVIĆ, Pavle 17, 27, 93, 94,
97, 98, 99, 100, 101, 106, 107, 108, 113,
114, 115, 116, 138
KARADORĐEVIĆ, Petar (Mali kralj) 106
KAUFMAN, Joe, rod. Kovu 74
KNEŽEVIĆ, Božidar 95, 101, 154
KOROŠEC, Anton 144, 155
KOSANOVIĆ, Sava 31
KOVU, Avram 7
KOVU, Jakov 73
KOVU, Lea, rod. Melamed 7, 59
KREZ 90
KUSEVICKI 48

L

LANSING, Robert 90
LAVAL, Pierre 97, 98
LAZIĆ, Žika 96

LEBL, Natalija, rođ. Berger (Mati) 59, 60,
61, 72, 105
LEBL, Jelena 59, 121
LEVI, Azriel 73, 103
LEVI, David-Dale 127
LEVI, Rajko 73
LEVI, Ruža (Ruška), rođ. Lebl 13, 15, 59,
64, 71, 72, 73
LICHT (Liht), Aleksandar 10, 30, 140
LIPPMAN, Walter 113

M

MASARYK, Tomaš 91
MAUROIS (Moroa), André 69
MELAMED, Aleksandar - Aca 20, 43, 47,
58, 73, 137
MELAMED, Alisa 57, 73
MELAMED, Haim (rođak) 8
MELAMED, Haim (zet) 73, 137
MELAMED, Hermina, rođ. Lebl 47, 57,
65, 71, 72, 73, 136, 137, 140
MELAMED, Pavle 12, 39, 136, 137
MELAMED, Rustika 13
MELAMED, Samuilo 13
MIHAILOVIĆ, Ljuba 89
MIČIĆ, Anka 13
MIČIĆ, Brka 13
MILER, Edi 74
MILER, Gina 74
MILER, Klara, rođ. Kovu 7, 74
MILER, Mihailo 74
MUSSOLINI, Benito 97, 98, 102, 106, 116
MUSORGI, Modest 48
MOMČILOVIĆ, Milivoje 76, 81
MOLOTOV, Vjačeslav 155
MONROE (Monro), James 108
MORGENTHAU, Henry Jr. 113
MUSSOL

N

NENADOVIĆ, P. Ljubomir 153
NERON 41
NIKOLIĆ, Đoka 14
NITZSCHE (Niče), Friedrich 50

O

ODAVIĆ, Rista 79, 154
ORMANDY, Eugene 48

P

PAŠIĆ, Nikola 37, 84, 85, 92, 154, 155
PAULA iz Beča 10, 12
PAVLOVIĆ, Dimitrije 82
PAYOT (Pejo), Jules 50
PEARLZWEIG (Perlcvajg) 104

PEYSER (Pejzer), advokat 90
PIJADE, Bukić 133
POLK, Franck 90
POPOVIĆ, Bogdan 153
POPOVIĆ, Pavle 153
POPS, doktor 134

R

RAČIĆ, Puniša 96
RIBBENTROP, Joachim 155
ROOSEVELT (Rozevelt), Eleanor 113
ROOSEVELT (Rozevelt), Franklin Dela-
no 108, 109, 113, 116, 119, 146
ROTH (Rot) 50

S

SAMUEL (Semjuel), Herbert 103
SCHAPIRO (Šapiro), Isidor 123
SEKULIĆ, Isidora 43, 58, 154
SKERLIĆ, Jovan 30, 153, 154
STEIN (Štajn), Beno 10
STOJADINOVIĆ, Milan 144, 155
STOKOVSKI, Leopold 48
SUBOTIĆ, dr 10
SULZBERGER (Sulcberger), C. L. 113
SWIFT, Jonathan 133

Š

ŠOSTAKOVIĆ, Dmitrij 48
ŠUBAŠIĆ, Ivan 141
SCHUBERT (Šubert), Franz 48

T

THOMAS, Frank 30
TOLLER, Ernest 52
TOMIĆ, Dragić 117
TOSCANINI, Arturo 48
TRIFUNOVIĆ-BIRČANIN, Ilija 96

V

VELIMIROVIĆ, Nikolaj 30
VESNIĆ, Milenko 86, 87, 88, 89, 122, 137
WILHELM, nemački car 118
VUK, vojvoda 82

W

WALENSTEIN (Valenštajn) 48
WALTER, Bruno 48
WATSON (Votson), finansijer 114
WEIZMAN, Haim 123, 139, 140
WHITE (Vajt), američki major 122
WILSON, Woodrow 90, 124
WISE (Vajz), Stephen 123

Registar imena uradila Mira A. Ružić

* Imena su u registar uneta onako kako se pišu u originalu, gde je potrebno s izgo-
vorom u zagradi, bez obzira na to kako su napisana u tekstu autorke. Tamo gde je pisala
samo lična imena, dodata su prezimena, ako su poznata. (A. L.)

Sadržaj

UVOD	5
Njegov život	7
Vidove odlike	19
Vidove sklonosti	35
Vid u porodici i u društvu	57
Vid i Jela	57
Vid i ja	67
Vid u krugu šire porodice	71
Vid u društvu	74
Vid kao jugoslovenski nacionalni radnik	78
Vid kao jevrejski nacionalni radnik	119
<i>Recenzija Latinke Perović</i>	153
<i>Registar imena</i>	157

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

26-732.6(497.1):929 Албала Д.
930.85(=411.16) (497.1)"19"

ЛЕБЛ Албала, Паулина

**Vidov život : biografija dr Davida Albale
/ Paulina Lebl Albala. - Beograd : A. Lebl,
2008 (Beograd : Čigoja štampa). - 159 str. :
ilustr. ; 24 cm**

**Slike D. Albale. - Tiraž 200. - Str. 5: Uvod
/ Aleksandar Lebl. - Str. 153-155: Paulina
Lebl-Albala, Biografija dr Davida Albale /
Latinka Perović. -. Napomene uz tekst. -
Registar.**

ISBN 978-86-907461-1-8

**a) Албала, Давид (1886-1942) - Биографије
b) Јевреји - Културна историја - Југославија
- 20 в**

COBISS.SR-ID 151487756

